

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Sociální práce a sociální podnikání

5

2016

ročník 16

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlíkova, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Kallay Andrej, Trnava University in Trnava, Slovakia

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Puhl Ria, Catholic University of Applied Sciences KFH NRW, Cologne, Germany

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Schavel Milan, Trnava University in Trnava, Slovakia

Sykorova Dana, Palacky Univerzity Olomouc, Czech Republic

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 30. září 2016 / This issue was published on 30th September 2016

Editor čísla / Issue Editor:

Libor Novosád, Palacky University, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Izabela Oujezdská, Vendula Gojová: Vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání	7
Ester Danihelková: Ekonomické předměty v bakalářském studijním programu sociální práce	26
Ivana Knausová: Sonda do problematiky pracovní integrace pečujících osob s využitím případové studie	40
Roman Baláž, Libor Musil: Faktory bránící dosahování oborových zájmů sociální práce	52
Jan Kaňák: Nedefinovaná profesionalita: Vztah diskursů spirituality a profesionality v sociální práci v soudobé odborné literatuře	72
Věra Suchomelová: Spirituální potřeby seniorů v sociální péči	92
Vít Dočekal, Pavel Kliment: Stereotypizace bezdomovství	109
Martina Baráková, Michal Kaczor, Markéta Elichová: Sociální pracovník jako archetyp postmoderního superhrdiny?	122

Recenze

Andrej Máteľ: Etické kódexy sociálnej práce	132
Michaela Skyba: Veda o sociálnej práci – vybrané kapitoly	134

Online prakticko-publicistická část časopisu	137
---	------------

Call for Papers	138
------------------------------	------------

Call for Abstracts	138
---------------------------------	------------

Naše poslání a cíle	139
----------------------------------	------------

Zaměření příštího čísla	140
--------------------------------------	------------

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Papers

Izabela Oujezdska, Vendula Gojova: Education of Social Workers in the Field of Social Entrepreneurship	7
Ester Danihelkova: Courses on Economy in a Bachelor Study Programme of Social Work	26
Ivana Knausova: The Probe to Problem of Job Integration of Carers with using of Case Study	40
Roman Balaz, Libor Musil: Factors Obstructing Achievement of Social Work Professional Concerns	52
Jan Kanak: Undefined Professionality: Relationship between Spiritual and Professional Discourses in Social Work in Contemporary Professional Literature	72
Vera Suchomelova: Spiritual Needs of the Elderly in Social Care	92
Vit Docekal, Pavel Kliment: Stereotypes about the Homeless	109
Martina Barakova, Michal Kaczor, Marketa Elichova: Social Worker as an Archetype of a Postmodern Superhero?	122

Book Reviews

Book Reviews	132
--------------------	-----

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	137
---	-----

Call for Papers	138
-----------------------	-----

Call for Abstracts	138
--------------------------	-----

Our Mission	139
-------------------	-----

Next Issue Focus	140
------------------------	-----

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,
vážení příznivci sociální práce a našeho časopisu,

dovolte, abych Vás přivítal na stránkách tohoto čísla a seznámil Vás s tím, co Vás čeká. Stalo se již tradicí, že se každé číslo věnuje určitému aktuálnímu tématu v sociální práci. Nejinak je tomu i nyní, kdy se setkáváme nad statěmi nebo publicistickými texty prioritně, popř. i nepřímo věnovanými sociální ekonomice, resp. sociálnímu podnikání.

Cílem autorů, redakce i editora bylo prezentovat různé pohledy na sociální podnikání a reflektovat jeho vztah jak k oborové praxi a teoretickým souvislostem či východiskům sociální práce, tak ke vzdělávání sociálních pracovníků. V rámci toho se snažíme přispět k zamýšlení a diskusi zejm. nad těmito otázkami:

- Proč a jakým způsobem sociální podnikání patří (nebo by patřit mělo) do vzdělávacího rámce a žádoucích kompetencí stávajících i budoucích sociálních pracovníků?
- Jaký je aktuální stav vzdělávání v oblasti sociálního podnikání v kontextu sociální práce?
- V čem lze spatřovat přínosy sociálního podnikání či sociálně orientované ekonomiky, jako synergického propojení demografie, sociální politiky, sociální práce, komunální politiky, ekonomiky a dalších oborů, zaměřených na teoretické zkoumání i praktické aktivity v oblasti života společnosti a lidské existence?
- Kde všude můžeme nacházet ekonomické aspekty v sociální práci a službách?
- S jakými podobami a principy sociálního podnikání se můžeme setkat v praxi?

Podívejme se tedy, jak společné snažení autorů, redakce i editora dopadlo a zda se nám podařilo různým způsobem reflektovat výše zmíněné otázky či tematické okruhy.

Izabela Oujezdská, Vendula Gojová ve své stati připomínají význam konceptů sociálního podnikání v sociální práci a analyzují „studijní a učební plány českých studijních oborů zaměřených na sociální práci“. Výsledek jejich analýzy naznačuje, „že na zkoumaných vyšších odborných a vysokých školách v České republice vzdělávajících v sociální práci se příprava studentů v oblasti sociální ekonomiky a podnikání, (pozn. ed.) odehrává zatím v minimálním rozsahu. Z 66 zkoumaných kurikul pouze 5 obsahovalo předměty orientované do oblasti sociálního podnikání. Nicméně 80 % zkoumaných oborů zahrnovalo ve svých kurikulech alespoň jeden předmět ekonomického nebo manažerského zaměření“, z čehož autorky vyvozují reálnou naději, že i česká sociální práce bude schopna reflektovat potřeby dané vývojem společnosti. Ester Danihelková diskutuje o potřebnosti ekonomického vzdělávání v rámci odborné či profesní přípravy sociálního pracovníka. Tuto potřebnost dokládá zejména výsledky svého kvantitativního šetření, zaměřeného na to, jak studenti a absolventi bakalářského i magisterského studia (v prezenční i kombinované formě) v oboru Charitativní a sociální práce na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci hodnotí přínos ekonomických předmětů. Šetření ukazuje, že respondenti oceňují absolvování ekonomických předmětů v rámci studia sociální práce jak z hlediska svého uplatnění na trhu práce, tak z pohledu oborové praxe a kompetenční výbavy sociálního pracovníka, včetně „minimalizace

předsudku, že ekonomické znalosti a dovednosti nejsou potřebné pro sociální pracovníky“. Obě stati tedy různým způsobem argumentují význam sociální ekonomiky a podnikání v kontextu sociální práce, obrážející společenské i individuální potřeby aktérů sociální práce, a zdůrazňují potřebu aplikovaného ekonomického vzdělávání sociálních pracovníků.

Stát Ivany Knausové se dotýká sociální ekonomiky z poněkud jiného pohledu. Autorka se nejprve věnuje situaci pečujících osob i nástrojům jejich možné podpory ze strany státu a obcí. Posléze s využitím případové studie rozebírá problémy a překážky pracovní reintegrace pečujících osob. Poukazuje mj. na to, že tito lidé mají nebo mohou mít pracovní-ekonomický potenciál, který je žádoucí aktualizovat, „zkonkurenceschopnit“ a vytvořit podmínky pro jeho využití. Takovou příležitost autorka vidí právě v oblasti sociální ekonomiky.

Následující stati se zdanlivě sociální ekonomice a podnikání explicitně nevěnují. Zaměřují se

mj. na oborové zájmy, profesionalizaci, vnímání potřeb i specifík klientů a osobnost sociálního pracovníka, ale i toto jsou klíčové faktory, které ovlivňují sociální práci jako takovou, včetně její efektivity a senzitivity vůči situacím, které má řešit, a potřebám, které má saturovat.

Roman Baláz a Libor Musil se zabývají faktory, které překážejí v dosahování oborových zájmů sociální práce. Aplikačním cílem jejich teoretické studie „bylo podpořit kritickou diskusi o profesionalizaci sociální práce v ČR, jakož i dalším rozvoji sociální práce“. Autoři docházejí k závěru, že „zajištění takových podmínek, aby sociální pracovníci mohli v denní praxi naplňovat jimi uznávané hodnoty sociální práce, nelze podle dostupné literatury uceleně vyřešit zavedením profesního zákona“, o němž se stále diskutuje. Konstatují že „je třeba vzájemné a zodpovědné pojiňované kooperace dobře organizovaných sociálních pracovníků a pracovníků, jejich zaměstnavatelů, vzdělavatelů a objednatelů řešení, která sociální práce přináší (stát, kraje, obce a společnosti obyvatel na území ČR), směrem k optimalizaci podmínek sociální práce mezi uvedenými subjekty“.

Martina Baráková, Michal Kaczor a Markéta Elichová se ve své studii zabývají „superhrdinským“ archetypem sociálního pracovníka a poukazují na to, že „by měl oplývat širokým spektrem kompetencí a schopností, z nichž mnohé jsou „osobnostním darem“ a mají vliv na jeho sebepojetí a profesní sebevědomí. K tomu dle autorů „neodlučitelně patří potřeba ukotvení v osobním životě a oddělení práce od soukromí“, včetně tolik žádoucí péče o duševní zdraví sociálního pracovníka.

I Jan Kaňák se svým způsobem věnuje profesionalizaci či profesionalitě, jako obě výše zmíněné stati. Zkoumá totiž varietu souvztažností spirituality a profesionality v sociální práci v současné odborné literatuře. Dospívá k závěru, že diskuse o implementaci spirituálně senzitivní či spirituálně orientované sociální práce do praxe nejsou možné „bez definování profesionálního diskursu sociální práce a především jasného vymezení, jestli je její součástí také podpora rozvoje spirituálního růstu, a pokud ano, tak do jaké míry“.

Ve spíše praktickém kontextu se spiritualitou také zabývá Věra Suchomelová, když zkoumá

Inzerce

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

DLUHOVÁ PREVENCE V SOCIÁLNÍ PRÁCI S DĚTMI A MLÁDEŽÍ

v rozsahu 16 hodin

Kurz je vhodný pro pracovníky pomáhajících profesí, kteří pracují s dětmi a mladistvými a zajímají se o prevenci předlužení svých klientů.

Kurz se koná 7. – 8. listopadu 2016.

ZÁKLADY SEBE/ŘÍZENÍ A SEBE/REFLEXE V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH

v rozsahu 24 hodin

Kurz je vhodný pro vedoucí pracovníky i ty, kteří jsou někým vedeni, a zajímají se o vliv hodnot na sebeřízení a řízení organizací.

Kurz se koná 21. – 23. listopadu 2016.

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
 tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

spirituální potřeby seniorů v praxi sociální péče. Ve své stati akcentuje potřebu lidské blízkosti, dostatku času a aktivního naslouchání s tím, že „podstatou duchovního doprovázení seniorů v jejich každodenním životě ovšem není pouze jakési „sycení“ těchto potřeb z vnějšku, ale zejména pomoc při odkrytí vlastních zdrojů a vlastní životní síly ke zvládnání specifických úkolů“, spojených se stářím.

Vít Dočekal a Pavel Kliment pojednávají ve své stati o stereotypizaci bezdomovství, tedy „o reálných a předpokládaných charakteristikách lidí bez domova“. Autoři rozebírají „stereotypy objevující se u popisu bezdomovecké populace, které mohou být překážkou poskytování pomoci ze strany občanů, ale i pomáhajících profesionálů“. To by mělo být impulzem k hlubšímu zapracování tematiky bezdomovství do obsahových rámců formálního i neformálního vzdělávání na jak obecně-občanské, tak profesionální/profesionální úrovni.

Součástí akademické části časopisu jsou i dvě zevrubné recenze. Peter Brnula se zaměřuje na monografii od Andreje Mátela „Etické kódexy sociální práce“ (2016) a Denisa Šoltéssová věnuje pozornost publikaci Michaely Skyby „Veda o sociální práci – vybrané kapitoly“ (2016). Obě knihy recenzenti hodnotí jako kvalitní a aktuální práce, rozšiřující škálu studijních zdrojů k sociální práci jak pro pracovníky, tak pro studenty.

V publicistické části na Vás čekají zajímavé články mj. o možnostech aplikace sociálního podnikání v praxi a jeho interakcích se sociální prací.

Věříme, že jsme tematické zadání tohoto čísla naplnili, a přejeme Vám příjemné podnětné čtení.

Libor Novosád,
editor čísla

Inzerce

„...není ke špatnému, když se člověk slušně chová...“

(Anna)

Narativní biografie romské pěstounky, která přijala děti ze širší rodiny a poskytla jim milující domov. Začtete se do toho, co formovalo její život, seznámte se s tradicemi romského rodu Sinti, vstupte do zákulisí sociální práce s rodinou v krizi. Nahlédněte do života ženy, která se zdá „neviditelná“, a přesto je nepřehlédnutelná.

Podpořeno z Norských fondů. Ke stažení zdarma na <http://anna.upol.cz/kniha/> a na Google Books.

Univerzita Palackého
v Olomouci

www.socialniprace.cz

aktuální zprávy
pozvánky na konference
zajímavé výzkumy
ankety k tématům čísel
duely osobností
záznamy přednášek odborníků

nabídka zaměstnání v oboru
pozvánky na vzdělávací akce
disertace a jiné diplomové práce
možnost založení vlastního blogu
informace o školách sociální práce
nabídka publikací

on-line prodej a distribuce časopisu

- databáze placených čísel
- časopis k dispozici pro PC, Mac a mobilní zařízení s iOS nebo Android
- po nabití kreditu je časopis k dispozici téměř okamžitě
- platby kartou, systémem Paypal či pomocí SMS
- dostupnost zakoupeného čísla časopisu je garantována po dobu dvaceti let

www.floowie.com/cs/avsp

on-line diskuse, ankety a aktuální zprávy

- distribuce aktuálních informací
- zprostředkování zajímavých akcí
- výzvy k diskusi a účasti v anketách

www.facebook.com/socialniprace

on-line videa a záznamy přednášek

- zprostředkování přednášek osobností sociální práce, sociální politiky, sociologie apod.
- prostor pro šíření zpráv prostřednictvím videa

www.youtube.com/user/socialniprace

Vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání

Education of Social Workers in the Field of Social Entrepreneurship

Izabela Oujezdská, Vendula Gojová

Mgr. Izabela Oujezdská¹ vystudovala bakalářský obor Informační technologie ve vzdělávání na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě. V roce 2015 dokončila magisterské studium oboru Management organizací služeb sociální práce na Fakultě sociálních studií, taktéž na Ostravské univerzitě.

Vendula Gojová, Ph.D.,² je odbornou asistentkou na Katedře sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Ve své pedagogické a výzkumné praxi se zabývá především tzv. problematikou etnických a menšinových skupin.

Abstrakt

Tématem textu je otázka vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání. Koncept sociálního podnikání reaguje na změny ve společnosti a v tomto textu je na něj nahlíženo jako na druh inovace, ve kterém může sociální práce nalézt cestu pro dosahování svých cílů i v budoucnu. Text představuje výzkum, jehož cílem bylo analyzovat studijní a učební plány českých studijních oborů zaměřených na sociální práci. Výsledek výzkumu naznačuje potenciální problém v implementaci konceptu sociálního podnikání do praxe sociální práce, protože v osnovách oborů zaměřených na sociální práci se oblast sociálního podnikání téměř nevyskytuje.

Klíčová slova

sociální ekonomika, sociální podnikání, sociální práce, vzdělávání, výzkum

Abstract

The text deals with the education of social workers in the field of social entrepreneurship. Thesis focuses on the problems of society, which arose due to modernization, and that negatively affect the functioning of the welfare state and the provision of social work services. The concept of social entrepreneurship responds to changes in society and in this work is regarded as a kind of innovation in which social work can find a way to achieve their goals in the future. The aim is to determine what is the current status of the training of social workers in the field of social entrepreneurship. Research is focused on the analysis and study curricula courses focused on social work. The result of the research indicates a problem in the implementation of the concept of social entrepreneurship in social work practice, because the curriculum courses focused on social work with social enterprise almost non-existent.

¹ Kontakt: Mgr. Izabela Oujezdská; izabela.oujezdska@gmail.com

² Kontakt: Vendula Gojová, Ph.D., Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava; vendula.gojova@osu.cz

Keywords

social economy, social entrepreneurship, social work, education, research

Úvod

Sociální práce poskytuje pomoc lidem v obtížných životních situacích. Sociální pracovníci uskutečňují své intervence prostřednictvím poskytování sociálních služeb a dalších služeb sociální práce. Hrozí však reálné riziko, že vzhledem ke krizi sociálního státu bude muset být poskytování služeb sociální práce méně závislé, nebo dokonce nezávislé na financování z veřejných zdrojů. V souvislosti se současnou situací sociálního státu se poskytovatelé služeb sociální práce potýkají s otázkou, zda reagovat inovací jejich tradičních metod a postupů vyžadujících mezioborovou spolupráci.

Jednání sociální práce spojené s řešením sociálních problémů jejich klientů, zdá se, k naplňování jejich cílů a očekávání již nestačí. V době, kdy jen stěží lze odhadovat jak vývoj a míru vlivu globalizovaného trhu, tak míru progresu tendence státu oslabovat svou řídicí a přerozdělovací funkci (jediné, co je jisté, je, že se tento směr vývoje jen tak nezvrátí), je více než krystalicky jasné, že sociální práce musí změnit a/nebo rozšířit pole své činnosti (Rodger, 2000). Elsen (2000) vidí jedinou možnost sociální práce, jak společensky poražené osoby a skupiny před údělem nepředvídatelnosti chránit, a to podporou jejich samostatné ekonomické produkce s ohledem (resp. cílem) na produkci sociálních benefitů, tedy podporou jejich aktuálního i potenciálního sociálního kapitálu (srov. Schuringa, 2007; Henderson, Thomas, 2007).

V době úspor a vysychajících finančních pramenů, díky nimž mohla většina služeb sociální práce existovat a relativně uspokojivě (co do kvantity) reagovat na poptávku různorodých cílových skupin svých uživatelů, si poskytovatelé služeb sociální práce stále častěji kladou otázku, jak se stát samostatným, udržitelným, na donorech nezávislým subjektem. Není ojedinělé, že na tuto situaci poskytovatelé služeb sociální práce reagují zakládáním institucí skrze podnikatelské myšlení, které jsou provázeny etikou sociální práce, založeny na integraci služby sociální práce, byznysu a dovedností v oblasti PR, tedy zakládáním sociálních podniků. Zdá se, že sociální pracovníci a pracovníci zaměstnaní v oblasti sociálního podnikání dostávají vytoužený prostor být iniciátory změny jak v životě svých klientů (mikroúroveň), tak v životě komunity, v oblasti integrace na trh práce, ale i v možnostech ovlivňovat smysl pro společenskou zodpovědnost (makroúroveň) a snad tak dovést proces (re)integrace svých klientů do společnosti, zde prostřednictvím jejich pracovního uplatnění. Tento směr by snad mohl být jednou z možných reakcí sociální práce na současné společenské změny a měnící se podobu tradičních sociálních rizik.

Stěžejní pojmy tohoto textu – sociální podnikání, sociální práce – představují obsahy, jež se zcela obvykle (resp. tradičně) nevyskytují jako komplementární. Sociální práce je tak v současné době vystavena potřebě hledat nové formy své identity. Od sociální práce se ale neočekává ztráta její „tváře“, spíše zkoumání, zda není možné její činnosti situovat do jiných než dosavadních rámců (srov. Fay, 2002).

Jako jedna z potíží (kromě legislativního ukotvení sociálního podnikání v České republice) se může ukázat i implementace sociálního podnikání do praxe sociální práce. Jestliže chybí vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání, může v této snaze nastat problém. Pro zakládání, efektivní řízení a správné fungování sociálních podniků je nutné mít patřičné znalosti z podnikatelské i sociální oblasti. Tento text proto představuje výsledky výzkumu realizovaného v průběhu prosince 2014 až ledna 2015 v rámci výzkumu diplomové práce, jehož cílem bylo zjistit, zda vzdělávací plány oborů sociální práce (tj. studijní plány na VŠ a učební plány na VOŠ) obsahují předměty zaměřené na koncept sociálního podnikání (Oujezdská, 2015).

V letech 2011 až 2013 byl také realizován výzkum (Gojová, 2013) vztahu sociální práce a sociálního podnikání v českém prostředí, jehož výsledkem byl podrobný popis sociální dimenze

sociálního podnikání zkoumaných sociálních podniků. Byl vytvořen model struktury kategorií sociální dimenze sociálního podnikání. V tomto modelu se opakovaně jako významný objevoval (1) koncept integrace a v jeho kontextu způsob dosahování integračních cílů zkoumaných sociálních podniků a (2) význam profesního kontextu sociálního podnikatele. To bylo důvodem k vytvoření dvou typů sociálních podniků z hlediska profesního kontextu sociálního podnikatele.

První typ sociálních podniků zakládali a vedli lidé bez backgroundu sociální práce, případně příbuzné pomáhající profese a/nebo vztahu k nim. Pracovní pozice sociální pracovníce zde nebyla vůbec, případně byli sociální pracovníci najímáni k poskytování case managementu, individuálnímu poradenství. Strukturu podniku tedy vytvářeli profesionálové – manažeři, kteří tak působí na makroúrovni.

Ze zmiňovaného výzkumu (2013) zdá se být pro sociální práci a její integrační cíle nadějně, když tito „ostatní profesionálové-manažeři“ mají background sociální práce. Mohli bychom pak konstatovat, společně se Zahra (2009), Drayton (2002), Reis (1999), že takové sociální podniky a sociální podnikatele lze považovat za aktéry změny pracující směrem k rozvoji místní komunity. Tyto případy tvořily druhý typ sociálních podniků. Druhá skupina sociálních podnikatelů tedy soustředila svou činnost nejen do oblasti individuální sociální práce, ale také na její makroúroveň. Snahou o emancipaci organizované i neorganizované společnosti ve vztahu ke státu i trhu tak ovlivnila společenské změny (což odpovídá cílům sociální práce uznaným Mezinárodní federací sociálních pracovníků). Sociální podnikatelé s profesním kontextem sociální práce pak shodně deklarovali využívání myšlenek konceptu sociálního podnikání k dosahování cílů sociální práce. Což ve světle diskusí o prohlubující se ekonomizaci sociální práce (Harris, 2003; Holasová, 2009) může pro její aktuální vývoj znít přinejmenším nadějně.

Poznámka na závěr Úvodu – v celém textu není sociální práce chápána pouze jako poskytování sociálních služeb dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ale jako jakákoliv činnost naplňující vymezení sociální práce dle Mezinárodní federace sociálních pracovníků (International Federation of Social Workers): *„Sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a posílení a osvobození lidí za účelem naplnění jejich osobního blaha. Užívající teorií lidského chování a sociálních systémů, sociální práce zasahuje tam, kde se lidé dostávají do kontaktu se svým prostředím. Pro sociální práci jsou klíčové principy lidských práv a společenské spravedlnosti.“*

1. Sociální podnikání a sociální práce

K pochopení konceptu sociálního podnikání v širším kontextu bude užitečné nejprve se seznámit s jeho nejširším pojetím – s oblastí sociální ekonomiky. Cílem této kapitoly je nejen přiblížit vymezení konceptu sociálního podnikání. Podrobněji budeme diskutovat vztah sociální práce a sociálního podnikání.

1.1 Sociální ekonomika

Sociální ekonomika³ zapojuje lokální zdroje, včetně nemonetárních (dobrovolnictví, svépomoc), tedy sociální kapitál komunity, do ekonomiky. Společným jmenovatelem subjektů sociální ekonomiky je jejich regionální zaměření především na rozvoj místních aktivit a možností (zajištění místních sociálních služeb či vytváření pracovních míst v místní komunitě; Nicholls, Cho, 2006). Přestože se zdá, že sociální ekonomika je jakýmsi módním trendem posledních dvou desetiletí, není tomu tak. Činnosti sociálně ekonomické se např. ve Francii (jež je považována za kolébkou sociální ekonomie) objevují již koncem 18. století – takto je popisován tehdejší způsob přerozdělování

³ Můžeme se setkat také s pojmy solidární ekonomika nebo komunitní ekonomika. Solidární ekonomiku můžeme chápat jako spolupráci ekonomiky veřejné a sociální (příkladem mohou být obecní firmy nebo podniková filantropie), komunitní ekonomiku pak jako sociálně ekonomickou činnost na lokální úrovni (Hunčová, 2008).

soukromých statků prostřednictvím veřejné sféry k sociálním účelům (Hunčová, 2006). V roce 1947 vydává v České republice ekonom Josef Macek jednu ze svých učebnic ekonomie, kde popisuje tehdejší trend hospodářské politiky státu, který „podporuje svépomocné podnikání družstevní“ a říká, že „do poměrů světa výdělkového zasahá stále intenzivněji podnikání veřejné, státní a obecné, které se řídí zásadou sloužit obecnému dobru“ (Macek, 1946:39).

Nicméně poskytnout takovou definici sociální ekonomiky, která by byla výsledkem konsenzu zainteresovaných vědců, se zatím nepodařilo. Aktuálně jsou pro definici sociální ekonomiky uplatňovány dva hlavní přístupy (Noya, Clarence, 2007):

1. Přístup snažící se identifikovat subjekty sociální ekonomiky z hlediska jejich právní a institucionální formy – asociace, nadace, vzájemné společnosti a družstva a další formy sociálních podniků dle specifik legislativ jednotlivých států.
2. Přístup snažící se určit principy subjektů sociální ekonomiky – zejména převaha zájmů a potřeb jednotlivců a komunit nad ziskem. Pro tento přístup je sjednocujícím prvkem propojení ekonomické činnosti se sociálními nebo environmentálními cíli a používání postupů či metod práce se sociálním přínosem (Dohnalová, in Skovajsa, 2010).

Pro potřeby tohoto textu budeme vycházet z definice sociální ekonomiky vytvořené *Social Economy Europe* (reprezentativní institucí pro sociální ekonomiku na úrovni Evropské unie):⁴

- sociálně ekonomické podniky a organizace jsou ekonomickými a sociálními hráči aktivními ve všech sektorech společnosti vznikajícími za účelem naplňování potřeb jejích členů;
- jsou charakteristické svými specifickými cíli a metodami – odlišným způsobem podnikání soustavně podporujícím obecné zájmy, ekonomický výkon a demokratické řízení;
- sociální ekonomika zahrnuje družstva, vzájemné společnosti, asociace a nadace a další typy podniků, které sdílí hodnoty definované v Chartě sociální ekonomiky⁵;
- sociální ekonomika vytváří pracovní místa;
- v sociálně ekonomických podnicích a organizacích se propojuje ekonomická a sociální dimenze;
- sdílením vize ekonomiky pro lidi je místní úroveň sociálně ekonomických podniků a organizací přínosem pro stabilitu daného regionu v globalizované ekonomice;
- sociální ekonomika je aktivní v takových oblastech, jako jsou sociální a zdravotní služby, bankovníctví a pojišťovnictví, místní služby (údržba, úklid), vzdělávání a výzkum, kultura, sport, sociální turismus (agro-, eko-), družstevní bydlení, místní rozvoj atd.

Lze tedy říci, že sociální ekonomika zahrnuje autonomní, soukromé aktivity realizované různými typy organizací, které především prostřednictvím podnikání dosahují svého cíle – naplňování potřeb a zájmů svých členů nebo místní komunity. Pro vznik a vývoj sociálně ekonomických aktivit je stěžejní trojí prospěch – ekonomický, sociální, environmentální.⁶ Prioritou sociální ekonomiky je zaměstnanost, zejména osob sociálně vyloučených a/nebo sociálním vyloučením ohrožených.⁷ Organizace a podniky operující na poli sociální ekonomiky mají za cíl, jak již bylo uvedeno, uspokojení potřeb svých členů a/nebo naplnění veřejného zájmu. Nefungují tedy jen pro zisk,

⁴ Volně přeloženo autorkou.

⁵ Chartu publikovala CEP – CMAF (nyní Social Economy Europe) v roce 2002 – přiznává zde sociálním podnikům jako subjektům sociální ekonomiky specifika plynoucí z národních aspektů každého členského státu EU a různorodost právních forem, ale uvádí i některé společné charakteristiky.

⁶ Volně parafrázovaná definice vytvořená v rámci jedné z pracovních skupin projektu TESSEA (Tematická síť pro rozvoj sociální ekonomiky).

⁷ Za sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené osoby jsou považovány Ministerstvem práce a sociálních věcí České republiky osoby, které mají nebo mohou mít potíže se získáním a udržetím pracovního místa, např. osoby do 25 let věku bez kvalifikace nebo s nízkou kvalifikací, osoby starší 50 let, etnické menšiny a osoby z jiného sociokulturního prostředí, osoby se zdravotním postižením, osoby pečující o osobu blízkou, imigranti a azylovníci, osoby opouštějící výkon trestu odnětí svobody, osoby závislé na návykových látkách apod.

nejde jim primárně o maximalizaci a rozdělování zisku investorům kapitálu. Můžeme říci, že tyto organizace a podniky jsou ne-pro-ziskové (*non-for-profit*).

V odborné diskusi lze pozorovat rozpor, zda ztotožňovat sociální ekonomiku se třetím sektorem (Laville, Evers, 2004; Dohnalová, 2006), nebo zda se tyto oblasti pouze prolínají (Hunčová, 2006). Giddens (2004), v kontextu svého projektu třetí cesty, označuje třetí sektor za jeden z nástrojů zvyšování nabídky a kvality veřejných služeb, jímž operují především aktivní, podnikaví lidé, přičemž je tímto rozvíjena nejen občanská společnost, ale i ekonomická úroveň společnosti. Giddens v této souvislosti přímo nabádá k podnikání organizací třetího sektoru s vizí posílit sociální programy. Tuto ideu ilustruje na příkladech přístupu, který nazývá novým pragmatismem – jde o změnu pohledu některých subjektů tržního sektoru na možné využití třetího sektoru – z místa cílové destinace darů se stává místo plné inspirativních nápadů.

1.2 Sociální podnikání

Právě v období, kdy problémy ekonomik tzv. vyspělých států nabývají na intenzitě, bychom se měli zaměřit na nové alternativní formy podnikání, které by mohly změnit, alespoň v malém měřítku, problematiku (ne)zaměstnanosti. Na sociální podnikání lze nahlížet jak na mikroúrovni, jako na podnikatelské činnosti zacílené na zaměstnávání skupin osob ohrožených nezaměstnaností, tak na makroúrovni, jako na strategie států ulevit svým rozpočtům v oblasti *social welfare* (Lehner, 2012) a přenést tak část své zodpovědnosti na jiné subjekty. Takovou státní strategii můžeme spolu s Kabelem (1998) vnímat jako legitimizaci, tedy jako druhoplánovou objektivizaci významů (srov. Habermas, 2000) – v krizi se nacházející sociální stát, jemuž dávají jeho kritici za vinu demoralizaci a desolidarizaci společnosti, označuje nastávající „renesanci“ občanské společnosti a jí přirozených durkheimovských solidarit za svůj vlastní záměr.

Koncept sociálního podnikání tedy zahrnuje činnost ekonomickou, má-li tato činnost sociální cíle. Z iniciativy místní komunity nebo skupiny občanů je sociální podnikání nastartováno, zapojuje do ekonomiky místní zdroje včetně nemonetárních (např. svépomoc, dobrovolnictví) a jeho užítky jsou soustředěny zpět do komunity nebo regionu (Nicholls, Cho, 2006; Hunčová, 2007).

V širokém slova smyslu lze sociální podnikání označit jako proces zahrnující inovativní použití a kombinaci zdrojů podporujících možnosti vyvolávající sociální změny a/nebo reagující na sociální potřeby (Mair, Martí, 2006; Defourny, in Nyssens, 2006; Hunčová, 2007; Lehner, 2012). Je v zásadě nemožné označit jediné uznávané vymezení konceptu sociálního podnikání. Jeho pojetí se, zcela přirozeně, mění s vlastníky diskurzu, v němž je nahlíženo.

Pojetí sociálního podnikání lze rozdělit v zásadě do tří skupin (Shaw, 2004; Mair, Martí, 2006; srov. Defourny, in Nyssens, 2006):

1. Sociální podnikání jako ne-pro-ziskové iniciativy v hledání alternativních finančních strategií nebo jako schéma managementu v budování sociálních hodnot – jako alternativu financování svých aktivit ho mohou využívat organizace sociální práce. Proces sociálního podnikání se může stejně tak objevovat v nově založených organizacích, stejně jako v organizacích, kde může jít o nové počiny nebo proces inovace.
2. Sociální podnikání jako společensky zodpovědná praxe komerčních podniků zapojených/zabývajících se přesektorovým partnerstvím – v praxi označované jako společenská odpovědnost firem (Kuldová, 2010).
3. Sociální podnikání jako prostředek zmírnění sociálních problémů a vyvolání sociálních změn – jde o nejobecnější vymezení, které rezonuje s vymezením sociální práce.

Obecně jde o podnikatelský přístup inovující a ovlivňující aktivity tradičního třetího sektoru, nehodlá jej však nahradit (Defourny, in Nyssens, 2006).

Vymezení dvou stěžejních pojmů v tomto konceptu, tedy „sociální“ a „podnikání“, může být důležité pro zachycení podstaty sociálního podnikání a také pro vysvětlení potenciálních rozdílů mezi podnikáním sociálním a podnikáním v business sektoru. Přičemž pravděpodobně největší výzva v porozumění sociálnímu podnikání leží ve vymezení hranic toho, co považujeme

za „sociální“, ačkoliv vytváření ekonomické hodnoty je nezbytnou podmínkou k dosažení finanční životaschopnosti sociálněpodnikatelské iniciativy.

Sociální prvek v konceptech sociálního podnikání

Sociální podnikání je určitým vyjádřením altruismu. Ačkoliv je obvykle založeno na etických motivech a morální zodpovědnosti, přesto motivy pro sociální podnikání mohou také zahrnovat méně altruistických důvodů, jako třeba osobní naplnění. Podnikání v business sektoru má v zásadě také sociální aspekt (vytváření nových pracovních míst, nových technologií, nových služeb atp.), ačkoliv obvykle právě profit je hnacím motorem založení takovéto činnosti, neznamená to, že znemožňuje motivace v dalších rozměrech podnikání směrem k veřejné prospěšnosti.⁸ Sociální podnikání by tedy mělo vyvolat společenskou změnu prostřednictvím naplnění sociálních potřeb, nemělo by tedy zůstat pouze u nabídky a poskytnutí služby (v případě sociální práce služby sociální), ale jít ještě o úroveň výš a prostřednictvím poskytování této služby mít vliv na uskutečnění změny ve společnosti (srov. Mair, Martí, 2006; Hunčová, 2007; Dohnalová, 2009; Lehner, 2012).

Prvek podnikání v konceptech sociálního podnikání

V podnikání v business sektoru je sociální bohatství vedlejší produkt vytváření ekonomických hodnot, v sociálním podnikání je hlavní zájem orientován na vytváření spíše hodnot sociálních. Nicméně to neznamená, že sociálněpodnikatelské iniciativy nemohou zahrnovat strategii důrazu na zisk – tyto získané příjmy jsou pro sociální podnikání nutné k zajištění udržitelnosti a finanční soběstačnosti (Mair, Martí, 2006).

Je patrné, že sociální podnikání otevírá nový pohled na ekonomiku i sociální – jde o činnost konanou nejen za účelem zisku a zároveň nejde pouze o poskytování péče potřebným (Hunčová, 2007). Obvykle je zdůrazňován ne-pro-ziskový původ sociálně podnikatelských aktivit jakožto charakteristický rys sociálního podnikání. Naopak Mair a Martí (2006) jsou přesvědčeni, že sociální podnikání může stejně tak dobře zaujmout své místo na pro-ziskové bázi. Jejich rozsáhlá šetření různých ziskových a ne-pro-ziskových iniciativ nasvědčují tomu, že volba cílů a managementu sociálního podniku je typicky určována původem sociálních potřeb adresátů, množstvím dostupných zdrojů, prostorem pro zvyšování kapitálu a schopností získat ekonomickou hodnotu. Spíše než aspekt profit versus ne-pro-ziskovost si autoři (Mair, Martí, 2006) myslí, že hlavní rozdíl mezi podnikáním v business sektoru a sociálním podnikáním leží ve vytváření sociálního bohatství nebo vytváření ekonomického bohatství.

Ve sledovaných odborných zdrojích můžeme tedy (spolu s Mair, Martí, 2006; Fayolle, Matlay, 2011) pozorovat konceptuální rozdíly mezi definicemi sociálního podnikání, ovlivněné pohledy různých disciplín:

1. Definice sociálního podnikání týkající se procesu nebo chování – často zdůrazňují práci komunity, dobrovolnických a veřejných organizací
2. Definice sociálního podnikání zaměřující se především na zakladatele iniciativy – vnímání sociálního podnikatele jako hlavního aktéra změny ve společenské dimenzi
3. Definice sociálních podniků týkající se hmatatelných výsledků sociálního podnikání – soustřeďuje se na inovaci a práci směrem k rozvoji komunity (resp. místnímu rozvoji)

Kritiku konceptu sociálního podnikání můžeme spatřovat v zásadě ve třech rovinách, z nichž každá je vlastní jinému sektoru společnosti (Hulgård, 2010; Lehner, 2012):

- jde o kampaň vládních politik šikovně zastírající jejich bezradnost v řešení současných problémů společnosti

⁸ Příkladem kreativní kombinace podnikání s cílem zasáhnout sociální problémy s využitím zdrojů, které jsou vlastní komunitě/lokalitě a ne podnikatelům/zakladatelům, může být Grameen Bank, Aravind Eye Hospital nebo Sekem.

- jde o kampaň tradicionalistů v poskytování veřejně prospěšných činností vyhlížejících každé selhání sociálně-podnikatelské iniciativy (netřeba dodávat, že zejména iniciativ subjektů třetího sektoru) k tomu, aby mohli „dokazovat“ rizika pronikání imperativů trhu do sociální
- jde o jeden z dalších pokusů ziskového sektoru vnutit své myšlení ostatním sektorům národního hospodářství

Práce sociálního podnikatele je v mnoha ohledech mnohem náročnější než práce „klasického“ podnikatele. Kromě všech podnikatelských a manažerských dovedností totiž musí ovládat i práci se znevýhodněnou skupinou zaměstnanců. Takže je nutná jakási „duální“ kvalifikace alespoň části managementu sociálního podniku. Sociální i ekonomické cíle sociálního podnikatele musí být vyvážené, jejich dosahováním by měla být zajištěna prosperita sociálního podniku (Bednaríková, Francová 2011).

1.3 Vztah sociálního podnikání a sociální práce

V odborné literatuře lze pozorovat několikéré vnímání vztahu sociálního podnikání a sociální práce, resp. sociálních služeb, závislé na diskurzu, ve kterém se jednotlivé autorky a autoři pohybují:

A. Sociální podnikání se sociální prací

- sociální podnikání jako nástroj financování služeb sociální práce, a tedy nástroj její udržitelnosti – mezi oblast sociální práce a sociálních služeb je kladeno rovnítko (Dohnalová, 2009; Šebestová, 2012)
- sociální podnikání jako „trendy“ podnikatelský model⁹ (tedy sociální zodpovědnost firem, filantropie atp.; Kuldová, 2010; Dizdarevič, in Skovajsa, 2010)

B. Sociální podnikání v sociální práci

- sociální podnikání jako prostředek dosažení integračních cílů sociální práce (Campfens, 2006)
- sociální podnikání jako reakce sociální práce na krizi sociálního státu a vysychající zdroje prostředků finanční podpory státu službám sociální práce (Rodger, 2000; Elsen, 2007)
- sociální podnikání jako specializace sociální práce na rozvoj lokálních komunit (Elsen, 2007; Henderson, Thomas, 2007; Schuringa, 2007)¹⁰

Pro hlubší pochopení různosti uvedených vztahů sociální práce a sociálního podnikání se pokusíme je v následující tabulce přirovnat k různým pojetím sociálního podnikání:

⁹ Zde nemusí jít nutně vždy o podnikání se sociální prací, pokud ale budeme vycházet z cíle deklarovaného takovým podnikáním k dosažení sociální změny, pak sem můžeme toto pojetí sociálního podnikání zařadit.

¹⁰ Přičemž poslední dvě pojetí vztahu sociální práce a sociálního podnikání spolu mohou úzce souviset, ale ne výhradně.

Tabulka 1: Srovnání pojetí sociálního podnikání a vymezení vztahu sociální práce a sociálního podnikání

Pojetí sociálního podnikání	Vztah sociální práce a sociálního podnikání	
Sociální podnikání jako alternativa finančních zdrojů ne-pro-ziskových iniciativ	Sociální podnikání se sociální prací	Sociální podnikání jako nástroj financování sociálních služeb
Sociální podnikání jako společenská odpovědnost firem		Sociální podnikání jako společenská odpovědnost firem
Sociální podnikání jako prostředek vyvolání sociálních změn	Sociální podnikání v sociální práci	Sociální podnikání jako prostředek dosažení cílů sociální práce
		Sociální podnikání jako reakce na krizi sociálního státu
		Sociální podnikání jako specializace sociální práce

Zdroj: Defourny, in Nyssens, 2006; Mair, Martí, 2006 a vlastní dělení autorky

Co by sociální práci a sociální podnikání mělo spojovat, je realizace činností směřujících k integraci společnosti, resp. integraci osob sociálně znevýhodněných nebo sociálním znevýhodněním ohrožených do společnosti. Teoretická diskuse konceptu integrace naznačuje, že na tento vztah je vhodné pohlížet Lockwoodovou (potažmo Luhmanovou, in Zollschan, Hirsch, 1964) optikou integrace sociální (inkluze) a integrace systémové (integrace).

1.4 Sociální podnikání v kontextu sociální práce

Elsen (2000) předpokládá, že zastaralý model ekonomie a sociální je třeba nahradit lokálním, udržitelným řešením problémů v kontextu znalostí globálních rizik. Tímto směrem by měla sociální práce zaměřit svou pozornost, přičemž její nejdůležitější přínos je ve zplnomocňování lidí v podílu na ekonomickém, politickém, kulturním a sociálním životě společnosti. Jako odpověď na rostoucí chudobu, sociální vyloučení a nezaměstnanost představuje Elsen koncept lokálního trhu. Prosazuje tedy aktivní podporu lokálně ukotvené ekonomiky se současnou podporou sociálního a ekonomického samoorganizování místních zdrojů (srov. Lorenz, 2005).

Sociální práce by měla reflektovat změny ve společnosti ve svých teoriích a metodách. Se současným stavem společnosti se pojí několik úkolů pro sociální práci (Elsen, 2000:5):

- systematicky shromažďovat požadavky sociálního prostoru (s pomocí současného etnografického výzkumu)
- koordinovat požadavky a očekávání životního světa a systému
- podporovat ochotu participace
- realizovat práci orientovanou na zdroje

2. Akademické vzdělávání v oblasti sociálního podnikání

Rozvoj a zviditelnění sociálního podnikání přitahuje pozornost akademické obce. V posledních deseti letech se na mnoha univerzitách na celém světě začaly vyučovat předměty specializované na sociální podnikání nebo sociální ekonomiku (Dohnalová, Deverová, Šloufová, 2012).

Dle dosavadních zkušeností se ukazuje, že podstatnou částí ve vzdělávání nejsou ani tak obory technickoadministrativní (např. management, ekonomika, finance, marketing a obchod, personalistika, atd.), ale právě vzdělávání orientované na porozumění základním myšlenkám

sociálního podnikání a vysvětlení odlišného uspořádání hodnot, než je tomu v klasickém podnikání, které je orientováno hlavně na hromadění kapitálu. Dle Studie infrastruktury sociální ekonomiky v ČR (Bednaríková, Francová 2011) by měla vzniknout jakási „vzdělávací nadstavba“, která vysvětlí cíle sociálního podnikání, jeho primární hodnoty a specifické nástroje. Samozřejmě zdůrazňuje, že je potřeba vycházet ze základních znalostí studentů ohledně manažerských, podnikatelských a ekonomických kompetencí.

Je patrné, že poskytnutí vzdělávání je nezbytné pro rozvoj sociálních podniků. Realita je však taková, že: *„... až na pár výjimek zatím není mnoho příležitostí a programů vzdělání specializovaných na tuto oblast. Na rozdíl od velmi rozvinuté a propracované sítě vzdělávání profesionálů pro oblast sociální politiky, péče a služeb, obchodně-podnikatelské obory vychovávají odborníky v duchu klasického „podnikání za účelem zisku“ dle obchodního zákoníku“* (Bednaríková, Francová, 2011:26).

2.1 Vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání

Podnikání obecně je vnímáno jako „proces implementace nových myšlenek do praxe“, podnikání v sociální práci je nahlíženo jako „budování institucí skrze podnikatelské myšlení, které je prováděno etikou sociální práce a založeno na integraci sociální služby, businessu a dovedností ve vztahu práce s veřejností“ (Bent-Goodley, 2002:291).

Bent-Goodley (2002) realizovala výzkum s cílem definovat a pochopit podnikání v sociální práci jako součást profesionální výbavy sociálních pracovníků a na základě jeho výsledků navrhuje způsob a podobu zavedení „podnikatelského tréninku“ do kurikula studia sociální práce. Stejně tak americký *Council on Social Work Education* vyzývá už v roce 1992 vzdělavatele v sociální práci k reakci na aktuální stav společnosti a k rozvoji trendů, které by pomohly sociální práci rozvíjet intervence řešení sociálních problémů (Bent-Goodley, 2002). Právě podnikání v sociální práci nabízí jako inovativní odpověď na tuto potřebu. Podle Young (1991:62) může podnikání v sociální práci zahrnovat „... nový druh služby, nový způsob poskytování stávajících služeb, službu poskytovanou novým klientům, nové finanční nebo organizační uspořádání poskytování služby, nebo dokonce revitalizaci programu v současném organizačním rámci“. Zahrnutí oblasti podnikání do vzdělávání v sociální práci může přinést do ekonomického myšlení více sociálna. Konceptualizace zahrnuje mnoho dovedností, které by měl sociální pracovník vlastnit. Např. z výzkumu (Bent-Goodley, 2002) vyplynuly tyto – angažovat se v politice, přispívat komunitnímu rozvoji, porozumět komunitám a širší společnosti v historickém kontextu (srov. Popple, 2005).

Podle Bent-Goodley ale sociální pracovníci už své podnikatelské příležitosti promarnili. Na rozdíl od jiných pomáhajících profesí, které své studenty učí hledat ekonomické cíle a zakládat vlastní organizace. Sociální pracovníci jsou pak zaměstnáváni k tomu, aby poskytovali individuální případovou práci, klinické a poradenské služby a administrativní podporu. Mezitím co poskytují svým klientům tento důležitý servis, ostatní profesionálové vytváří strukturu organizace, udávají tón profesionální etice a profitují z vytváření služby (srov. Harris, 2003; Holasová, 2009). Jestliže jsou sociální pracovníci kvalifikováni k poskytování služby přímo řešící sociální problémy klientů, mohou být stejně tak kvalifikováni k vytváření příležitostí umožňujících klientům tyto problémy řešit (alespoň do určité míry) vlastními silami. Trénink sociálních pracovníků k tomu, vidět sebe jako producenty podnikatelských programů, jim může pomoci zmírnit vliv ostatních profesionálů v diktování podoby praxe služeb sociální práce. O podnikání v sociální práci v tomto smyslu psali před více než dvaceti lety i Kirst-Ashman a Hull (1993).

Osnovy oborů sociální práce jsou velice obsáhlé, protože profesní příprava pokrývá mnoho oblastí. Kromě základních znalostí a dovedností jsou obory orientovány i na široké spektrum specifických oblastí, které jsou zaměřeny na práci s konkrétními cílovými skupinami. Vzdělávatelům v sociální práci tak nezbyvá mnoho prostoru na vzdělávání studentů v oblasti sociálního podnikání. To je škoda, protože absolventi oborů sociální práce mohou hrát významnou roli ve vytváření nových nápadů (tvůrčích rolí) v ekonomickém a komunitním rozvoji. Je tedy důležité zkoumat úlohu sociálního podnikání v sociální práci, aby pedagogové nepřišli o možnost vzdělávat studenty v této

oblasti. Studenti by měli mít takové znalosti, které by směřovaly k vytváření a udržení sociálních podniků (Bent-Goodley, 2002).

Sociální práce to neměla nikdy jednoduché a také se její forma nikdy stabilně neusadila v prostředí, ve kterém působila. Zdá se to být jako nekončící proces, na který musí sociální práce stále reagovat. Vlivem neoliberálních sil, byrokratizací sociálních služeb a škrtů, které jsou zaměřeny na sociální výdaje, se praxe sociální práce ocitá v ohrožení. Pracovat s těmito výzvami je potřeba na více úrovních, kromě asi nejdůležitější – sociální politiky, je také důležité se zaměřit na vzdělávání (Fargion, Gevorgianiene, Lievens, 2011).

Samotná myšlenka podnikání v sociální práci se v literatuře objevovala a objevuje zřídka. Často to bylo spojováno spíše s neoliberální ideologií a také s principem volného trhu. Zakotvení tržního principu ve veřejném sektoru, zejména v oblasti poskytování služeb sociální práce, vyvolává logický rozpor. Konkurenceschopnost, efektivita a zisk jsou v rozporu s veřejným zájmem, poskytováním podpory sociálně slabým a vyplácením sociálních dávek. Volný trh je obecně považovaný za negativní sílu, která působí nepříznivě v úsilí sociálních pracovníků prosazovat sociální spravedlnost, zlepšovat kvalitu života jednotlivce a rozvíjet potenciál každého člověka, skupiny i společnosti. Nicméně podnikání by se nemělo automaticky zaměřovat za princip volného trhu. Naopak, koncept sociálního podnikání ukazuje, že postoje, schopnosti a dovednosti z praxe sociální práce umožňují nejen přežít, ale také působit proti „marketizaci“ sociálních intervencí a sklonům k byrokratizaci v oblasti sociálních služeb (Fargion, Gevorgianiene, Lievens, 2011).

Zavedení konceptu sociálního podnikání do vzdělávání a odborné přípravy sociálních pracovníků představuje pochopitelně rozpory. Je zde již zmíněný protiklad k hodnotám sociální práce, která nebyla nikdy orientovaná na obchod a volný trh. Nicméně sociální podnikání představuje inovativní řešení pro hledání a následné využití finančních zdrojů. Hledání a koordinování zdrojů nicméně není v rozporu s hodnotami sociální práce. Sociální podnikání může představovat nové zdroje, které mohou sociální pracovníci spravovat a tvořivě využívat. V jejich pravomocích bude možnost nakládat s rozpočtem podle vlastní úvahy (Fargion, Gevorgianiene, Lievens, 2011).

3. Výzkum stavu českého vzdělávání sociální práce v oblasti sociálního podnikání

Cílem výzkumu bylo zjistit, zda osnovy českých oborů sociální práce obsahují předměty zaměřené na koncept sociálního podnikání. V teoretické části textu bylo vysvětleno, že sociální podnikání je oblast, která je stále aktuálnější, a postupně narůstá i zapojení společnosti do tohoto segmentu. Sociální podniky jsou obecně prospěšné ve třech rovinách, spojují sociální, environmentální i ekonomickou dimenzi, a proto je podporuje řada subjektů, nejvýrazněji Evropská unie, která umožňuje získat dotace z evropských fondů pro zakládání a rozvoj sociálních podniků. Jelikož koncept sociálního podnikání poskytuje také získání hlavního pracovního poměru lidem se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním na trhu práce, jedná se o významný nástroj sociální práce, neboť prostřednictvím idejí sociálních podniků lze přispět k naplnění cílů sociální práce, které spočívají ve zlepšení kvality života lidí, rozvíjení potenciálu každého člověka, skupiny i společnosti. V předchozím textu bylo také upozorněno na skutečnost, že vzdělávání zaměřené na šíření zásad sociálního podnikání se rozšiřuje spíše na školách ekonomického nebo obchodně-podnikatelského zaměření. Pro fungování sociálních podniků je však důležité, aby v těchto sférách nepůsobili pouze lidé, kteří si osvojili obchodně-podnikatelské znalosti a schopnosti, ale také sociální pracovníci, kteří umí pracovat s cílovou skupinou, protože dovedou řešit problémy, které se vyskytují u osob ohrožených sociálním vyloučením nebo u rizikových skupin. Praxe sociální práce může nabídnout nové pohledy a přístupy k řešení problémů.

Vzhledem ke skutečnosti, že v Minimálních standardech vzdělávání v sociální práci není zakotvena oblast sociálního podnikání, lze předpokládat, že ve studijních a učebních plánech na vysokých a vyšších odborných školách zaměřených na sociální práci takové vzdělávání neprobíhá. Ve studijních a učebních plánech bylo v rámci prezentovaného výzkumu zjišťováno, zda se zde vyskytují předměty/kurzy nesoucí název „sociální podnikání“ a „sociální ekonomika“. Pokud se

takové předměty objevily, byl analyzován sylabus předmětu – zda svým obsahem odpovídá hledané problematice. Sociální ekonomika byla zvolena, protože sociální podnikání je její součástí. Výzkum byl orientován i na předměty zaměřené na ekonomiku, podnikání, marketing a management. Předměty z těchto oblastí představují určitý základ, který bude jistě přínosný a potřebný pro fungování sociálních podniků. Významný výskyt těchto předmětů může také poukázat na to, že se na školách aktivně vyučují předměty, které by mohly být snáze rozšiřitelné o výuku celého konceptu sociálního podnikání.

Na základě těchto teoretických poznatků a vzhledem k cílům této výzkumné práce byla stanovena tato výzkumná otázka:

Obsahují vzdělávací plány sociální práce na českých vyšších odborných a vysokých školách předměty zaměřené na sociální podnikání? Pokud ano, jaké?

Aby bylo zcela zřejmé, co bude sledováno, byla hlavní výzkumná otázka rozložena na dvě dílčí výzkumné otázky:

1. V kolika a jakých oborech jsou zařazeny do studijních a učebních plánů předměty, které mají v názvu „sociální podnikání“ a „sociální ekonomika“? Jaký statut tyto předměty mají a co je obsahem jejich sylabů?
2. Jak často se v bakalářských, navazujících magisterských oborech a vzdělávacích programech na VOŠ vyskytují předměty zaměřené na: sociální podnikání, sociální ekonomiku, ekonomiku, podnikání, marketing, management a ostatní předměty z oblasti ekonomiky?

3.1 Diskuse validity výsledků

Výsledky výzkumu může ovlivnit skutečnost, že nebudou zahrnuty do sběru dat všechny vzdělávací plány oborů, které naplňují kvalifikační požadavek pro odbornou způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka, dle zákona o sociálních službách č. 108/2006 Sb., protože výběr oborů je omezen. Je však pravděpodobné, že studijní plány oborů zaměřených například na speciální pedagogiku nebo práva, které také splňují kvalifikační předpoklad pro odbornou způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka, jsou do značné míry naplněny specifickým obsahem předmětů, charakteristickým pro daný obor. Takže lze předpokládat, že pro témata týkající se sociálního podnikání nebude ve vzdělávacích plánech mnoho prostoru.

Dále může ovlivnit validitu výsledků skutečnost, že se výuka sociálního podnikání bude skrývat pod jinými názvy předmětů. Částečně je však možné tuto skutečnost přezkoumat v sylabech předmětů, ve kterých by se téma sociálního podnikání mohlo objevit. Může také probíhat neformální diskuse mezi pedagogy a studenty o sociálním podnikání, ale objektem výzkumu jsou vzdělávací plány, které jsou měřitelné.

3.2 Charakteristika výzkumného souboru, popis jeho tvorby a popis sběru dat

Nejdůležitější (nejobsáhlejší a nejdelší) část vzdělávání sociální pracovníků se děje na vysokých školách a vyšších odborných školách, proto je výzkum zaměřený právě na studijní plány vysokých škol a učební plány vyšších odborných škol vzdělávacích programů zaměřených na sociální práci. Pro výzkum byly vybrány všechny studijní plány vysokoškolských oborů v ČR, ve kterých se vyskytuje název „sociální práce“. Také všechny vzdělávací programy vyšších odborných škol zaměřených na sociální práci. Pokud se tedy v názvu studijního oboru (VŠ) nebo vzdělávacího programu (VOŠ) nevyskytovalo sousloví „sociální práce“, tento do výzkumu zahrnut nebyl. Znamená to tedy, že obory příbuzné (např. sociální pedagogika, sociální management) do výzkumu zahrnuty nebyly. Důvodem bylo rozhodnutí provést výzkum orientovaný úzce do vzdělávací oblasti sociální práce. Pro vyhledání všech vhodných oborů byl použit katalog studijních oborů na webovém portálu www.infoabsolvent.cz, v kategorii vzdělání bylo zadáno vysokoškolské bakalářské vzdělání a vysokoškolské magisterské vzdělání – navazující. Pro skupinu oborů bylo vybráno: Pedagogika,

učitelství a sociální péče; Sociální vědy; Zdravotnictví. Následně byly vyhledány všechny obory, v jejichž názvu se vyskytlo slovní spojení „sociální práce“.

Pro vyšší odborné školy byla použita databáze studijních oborů také z webového portálu www.infoabsolvent.cz. Byly použity následující filtry: kategorie vzdělání (vyšší odborné vzdělání) a skupina oborů (pedagogika, učitelství a sociální péče). Konkrétně byly vybrány obory: 75-32-N/01 sociální práce, 75-32-N/03 sociální a humanitární práce, 75-32-N/04 charitativní a sociální práce, a 75-32-N/07 pastorační a sociální práce.

Všechny obory, včetně škol, na kterých byly obory akreditovány a které splňovaly požadavky, byly zaznamenány. V této fázi byly shromážděny potřebné informace pro 44 oborů vysokých škol (z toho 3 na soukromých) a pro 22 oborů vyšších odborných škol (z toho 4 na soukromých).

Po výběru všech oborů následovalo vyhledání studijních plánů vybraných oborů za účelem vytvoření výzkumného souboru. Jednalo se tedy o úplný výběr. Na webových stránkách vyšších odborných škol a vysokých škol byly vyhledány potřebné studijní nebo učební plány. Tyto plány jsou (nebo by měly být) veřejně přístupné. Některé vysoké školy používají informační systém STAG, jiné mají zpracované studijní plány ve formátu PDF ke stažení na svých informačních portálech.

Všechny studijní a učební plány byly pro lepší orientaci uloženy do textových souborů (případně uloženy v původním formátu, např. PDF). Obory na vysokých školách byly rozděleny podle jednotlivých univerzit.

3.3 Výzkumná strategie a použité výzkumné metody

Bylo použito kvantitativní výzkumné strategie s aplikací metody obsahové analýzy. Scherer (1998) vidí v této metodě vysoký stupeň ověřitelnosti, protože při rozboru podléhá každý krok explicitně formulovaným pravidlům. Obsahovou analýzu popisuje i Jeřábek (1993), kde uvádí, že cílem obsahové analýzy je využít pro analýzu verbální, nekvantitativní dokument a převést ho na kvantitativní údaje.

U obsahové analýzy je dle Gavory (2000) důležité vymezení základního souboru textů. Základní soubor tvoří všechny texty, které se týkají vymezené problematiky. V případě tohoto výzkumu se bude jednat o všechny studijní a učební plány, které podléhaly charakteristice výzkumného souboru. Další část, která se musí určit, jsou významové jednotky. Významovou jednotku může tvořit slovo určitého typu. V textu se pak vyhledávají stanovené významové jednotky a jejich výskyt se zaznamenává. Následuje stanovení analytických kategorií. Kategorie klasifikují významové jednotky. Následně probíhá kvantifikace významových jednotek. Je zde zjišťována četnost výskytu, tj. absolutní počet a relativní počet (procento) předmětů. Vše je zpracováno v přehledných tabulkách a vyjádřeno graficky. V kapitole Výsledky výzkumu následuje interpretace zjištěných frekvencí. Zjištěné kvantitativní údaje se slovně opíší, vysvětlí a interpretují (Gavora, 2000).

1. Pro zodpovězení první dílčí výzkumné otázky je stanovena instance (výskyt představitelů) a kategorizační systém následovně: instancí zde je „sociální podnikání“ a „sociální ekonomika“. Kategorizační systém je rozdělen následovně: „škola“, „studium“, „obor“, „název předmětu“, „statut“ a „syllabus“.
2. Pro zodpovězení druhé dílčí výzkumné otázky je stanovena významová jednotka a analytické kategorie následovně. Významovými jednotkami zde jsou: „sociální podnikání“, „sociální ekonomika“, „ekonomika“, „podnikání“, „marketing“, „management“ a „ostatní“. Analytickou kategorií je zde „studium“. Kategorie „Studium“ označuje typ studia a může nabývat hodnot: bakalářský obor, navazující magisterský obor a vzdělávací program na vyšších odborných školách. U každého nalezeného záznamu významové jednotky bude zapsána logická „0“ nebo „1“, která určuje výskyt (ano/ne). Vše bude zaznamenáno v tabulce.

Záznamová tabulka pro zápis analytických kategorií i významových jednotek je vytvořena v programu SPSS. Tabulka je spojená pro obě výzkumné otázky. V tabulkách jsou používány zkratky, například pro analytickou kategorii „studium“ jsou pro bakalářské obory, navazující magisterské obory a vzdělávací programy na vyšších odborných školách použity zkratky Bc., Mgr. a VOŠ.

Návrh tabulky je zobrazený níže (viz tabulka 2).

Tabulka 2: Záznamová tabulka pro zápis analytických kategorií a významových jednotek

škola	studium	obor	sociální podnikání	sociální ekonomika	ekonomika	podnikání	marketing	management	ostatní
Ostravská univerzita v Ostravě	Bc.	Sociální práce	0	0	0	0	0	0	0

Zdroj: Oujezdská, 2015

Kategorie „syllabus“ pro první výzkumnou otázku není obsažena v tabulce, ale při výskytu instance („sociální podnikání“, „sociální ekonomika“) je obsah sylabu daného předmětu zaznamenán v externím souboru. Do externího souboru se zaznamenává: název školy, typ studia, název oboru, název předmětu, status předmětu a syllabus.

3.4 Výsledky výzkumu

Výzkum zahrnuje vzdělávací plány 66 oborů zaměřených na sociální práci, a to v 28 bakalářských oborech, 16 navazujících magisterských oborech a v 22 vzdělávacích programech vyšších odborných škol zaměřených na sociální práci. Během výzkumu nebyl problém s vyhledáním všech vzdělávacích plánů potřebných pro výzkum. Čtyři vyšší odborné školy byly požádány o zaslání kompletního učebního plánu a dvě z nich vyhověly požadavku (u dvou ostatních byl použit alespoň nekompletní učební plán, který byl k dispozici na webu dané školy).

Výsledky první dílčí výzkumné otázky

Odpovědi na první výzkumnou otázku jsou pro přehlednost zpracovány v tabulce níže.

Tabulka 3: Přehled odpovědí na dílčí výzkumnou otázku „V kolika a jakých oborech jsou zařazeny do studijních a učebních plánů předměty, které mají v názvu „sociální podnikání“ a „sociální ekonomika“? Jaký statut tyto předměty mají a co je obsahem jejich sylabů?“

Název oboru	„Sociální podnikání“		„Sociální ekonomika“	
	Název předmětu	Statut	Název předmětu	Statut
Management organizací služeb sociální práce (OSU, Mgr.)	Sociální podnikání v organizacích sociální práce	B		
Pastorační a sociální práce (CUNI, Bc.)			Sociální ekonomika	A
Charitativní a sociální práce (UPOL, Mgr.)			Sociální ekonomika	A
Sociální práce (CUNI, Mgr.)			Sociální ekonomie	B
Sociální práce (UHK, Mgr.)			Sociální ekonomie	A
Sociální práce a sociální pedagogika (JABOK, VOŠ)			Sociální ekonomika	A

Zdroj: Oujezdská, 2015

V sylabech předmětů zaměřených na „sociální ekonomiku“ se vyskytují i pojmy „sociální podnikání“. Pouze v jednom případě (Univerzita Hradec Králové) se v magisterském navazujícím oboru

„Sociální práce“ v obsahu předmětu „Sociální ekonomie“ nevyskytuje pojem „sociální podnikání“ a celkově se předmět orientuje spíše na základy ekonomie a „sociální ekonomika“ je zde zmíněna pouze okrajově. Počet vyhovujících předmětů je tedy pět.

V obsahu sylabů se objevuje vztah sociálního podnikání se sociální prací, a to v navazujícím magisterském oboru „Management organizací služeb sociální práce“ na Ostravské univerzitě v Ostravě v předmětu „Sociální podnikání v organizacích sociální práce“. Dále je sociální ekonomika dávána do širšího kontextu se sociální prací na Karlově univerzitě v Praze v navazujícím magisterském oboru „Sociální práce“ v předmětu „Sociální ekonomie“ a v bakalářském oboru „Pastorační a sociální práce“ na Karlově univerzitě v Praze v předmětu „Sociální ekonomika“. Identický předmět „Sociální ekonomika“ je také vyučován na vyšší odborné škole sociálně-pedagogické a teologické JABOK v oboru vzdělání „Sociální práce a sociální pedagogika“. Tyto tři předměty jsou vyučovány na VOŠ JABOK. Výskyt sociálního podnikání byl ještě zaznamenán v sylabu předmětu „Sociální ekonomika“ na Univerzitě Palackého v Olomouci, v navazujícím magisterském oboru „Charitativní a sociální práce“, není však zřejmé, zda se zabývá sociálním podnikáním v kontextu sociální práce. Sociální podnikání je zde dáváno do souvislosti s projekty v evropském prostředí.

Výsledky druhé dílčí výzkumné otázky

Pro záznam údajů byl použit program Statistical Pocket for Social Sciences (SPSS). Pomocí funkce „Crosstabs“ bylo použito třídění druhého stupně v kontingenční tabulce. Jako závislá proměnná zde byla určena významová jednotka (výčet předmětů – sociální podnikání, sociální ekonomika, ekonomika, podnikání, marketing, management, ostatní). Nezávislou proměnnou zde byla analytická kategorie, rozdělení podle typu studia („studium“), která mohla nabývat hodnot Bc., Mgr. a VOŠ. Pro přehlednost byly vytvořeny souhrnné tabulky.

Tabulka 4: Tabulka zobrazující výskyt předmětů „sociální podnikání“ a „sociální ekonomika“

	„sociální podnikání“		„sociální ekonomika“	
Výskyt ¹¹	A	R	A	R
Bc.	0	0 %	1	3,6 %
Mgr.	1	6,3 %	3	18,8 %
VOŠ	0	0 %	1	4,5 %
Celkem	1	1,5 %	5	7,6 %

Zdroj: Oujezdská, 2015

Tabulka 5: Tabulka zobrazující absolutní a relativní výskyt předmětů

	„ekonomika“		„podnikání“		„marketing“		„management“		„ostatní“	
Výskyt	A	R	A	R	A	R	A	R	A	R
Bc.	15	53,6 %	2	7,1 %	2	7,1 %	8	28,6 %	10	35,7 %
Mgr.	6	37,5 %	2	12,5 %	2	12,5 %	10	62,5 %	9	56,3 %
VOŠ	17	90,9 %	1	4,5 %	2	9,1 %	8	45,5 %	5	22,7 %
Celkem	41	62,1 %	5	7,6 %	6	9,1 %	28	42,4 %	24	36,4 %

Zdroj: Oujezdská, 2015

Tabulky č. 4 a 5 ukazují výraznou dominanci předmětů zaměřených na ekonomiku na vyšších odborných školách a také v bakalářských oborech. V magisterských oborech zase výrazně dominují předměty zaměřené na management, ale také ostatní ekonomicky zaměřené předměty. Podnikání a marketing se vyskytují nejméně ze všech.

¹¹ A – absolutní výskyt, R – relativní výskyt

Při zaznamenávání „ostatních“ předmětů zaměřených na ekonomiku se vyskytovaly například tyto předměty: Ekonomika neziskových organizací, Ekonomika sociální sféry, Organizace a řízení, Ekonomika a účetnictví, Finance podniku, Zakládání firmy, Ekonomika pro sociální pracovníky, Ekonomika a řízení neziskových organizací, Finanční a právní gramotnost, apod.

Zajímavé je také zjištění, v kolika oborech zaměřených na sociální práci se nevyskytuje ani jeden z výčtu předmětů (významových jednotek).

Tabulka 6: Počet oborů, kde se nevyskytuje ani jeden z výčtu předmětů

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
škola * VAR00003	53	80,3 %	13	19,7 %	66	100,0 %

Zdroj: Oujezdská, 2015

Tabulka 6 ukazuje, že na 13 školách (oborech) není vyučován ani jeden z výčtu předmětů (sociální podnikání, sociální ekonomika, ekonomika, podnikání, marketing, management a ostatní ekonomické předměty). Byla použita funkce crosstabs, pro „Missing“ byla zadána jako proměnná „škola“ a závislou proměnnou byly významové jednotky (tedy výčet předmětů). U cca 80 % oborů je vyučován alespoň jeden předmět, který je zaměřený na ekonomiku nebo management. Tato skutečnost by mohla představovat určitý základ pro sociální podnikání. V předmětech tohoto zaměření lze předpokládat, že by mohly být rozšiřitelné o koncept sociálního podnikání.

3.5 Závěry výzkumu, diskuse a návrhy řešení

Cílem prezentovaného výzkumu bylo zjistit, zda vzdělávací osnovy sociální práce na českých vyšších odborných a vysokých školách obsahují předměty zaměřené na sociální podnikání, případně jsou ekonomicky orientovány. Do výzkumu bylo zahrnuto 66 oborů zaměřených na sociální práci. Pouze v kurikulech 5 z nich byly identifikovány předměty/kurzy vzdělávající v oblasti sociálního podnikání. Tento výsledek potvrzuje, že se koncept sociálního podnikání velmi málo vyskytuje v osnovách sociální práce. Avšak je možné tento výsledek pokládat za „počátek“ výuky sociálního podnikání v oborech zaměřených na sociální práci. Vzhledem k závažnosti zmiňovaných problémů současné společnosti a rychlému rozšiřování sociálních podniků v České republice může tento „pozdní“ nástup vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání znamenat pro sociální práci problém. Sociální práce může přijít o možnost této inovace a bez vzdělávání sociálních pracovníků v této oblasti bude implementace konceptu sociálního podnikání do praxe sociální práce obtížná. Sociální podniky mohou „ovládnout“ sociální podnikatelé bez specifických znalostí sociální práce s cílovou skupinou a není jisté, zda takové podniky budou prosperovat. V září 2015 byly vyhlášeny výzvy z ESF pro vznik nových a rozvoj již existujících podnikatelských aktivit v oblasti sociálního podnikání. Naději pro rozšíření výuky sociálního podnikání do oborů zaměřených na sociální práci představuje skutečnost, že u 80 % oborů se vyskytuje alespoň jeden předmět ekonomického nebo manažerského zaměření, který by mohl být snadněji rozšiřitelný či přímo navazovat na oblast sociálního podnikání.

Je tedy zřejmé, že výuka konceptu sociálního podnikání ve studijních a učebních plánech oborů zaměřených na sociální práci schází. Řešením by mohlo být vytvoření jiné formy vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání, která by dočasně nahradila chybějící výuku na vysokých a vyšších odborných školách. Nabízí se moderní forma vzdělávání prostřednictvím e-learningu. Jedná se o vzdělávací proces využívající informační a komunikační technologie

ke tvorbě kurzů a distribuci studijního obsahu. Většina studentů se s tímto typem výuky již setkala. Vzdělávání prostřednictvím e-learningu by mohlo výrazně pomoci v podpoře a uspišení zařazení výuky konceptu sociálního podnikání do osnov sociální práce. Tato forma vzdělávání je výhodná, protože by mohla poskytnout vzdělávání i absolventům oborů sociální práce a případně dalším zájemcům o dané téma.

Kurzy zaměřené na koncept sociálního podnikání, distribuované prostřednictvím e-learningu, mohou být přístupné všem zájemcům. Vytvořené kurzy, využívající prvky distančního vzdělávání, by tak mohly být přístupné všem zainteresovaným osobám či skupinám.

Výhodou systému pro řízení výuky (LMS – Learning Management System), ve kterém by byly vytvořeny e-learningové kurzy na dané téma, je i možnost zakládání elektronických diskusí, kterých se mohou zúčastnit zainteresované osoby nezávisle na místě a čase. Mohla by tak vzniknout rozsáhlá, aktivní komunita osob, která by měla možnost diskutovat nad aktuálními problémy a navzájem se podporovat.

Na elektronické kurzy by mohl navazovat i webový portál, na kterém by mohla být umístěna motivační videa primárně určená pro osvětu občanské společnosti, která vysvětlí podstatu, hodnoty, vztahy a principy sociálního podnikání. Webový portál by tak mohl sloužit i jako prostředek k šíření myšlenek sociálního podnikání pro širokou veřejnost a pro spojování lidí se stejným záměrem. Webový portál může například umožnit vyhledávání osob ze stejné lokality, ze stejné oblasti podnikání, nebo se stejnými problémy. Portál může také propojovat osoby, které mají prostory, zkušenosti, nápady, či finance pro zakládání sociálních podniků. Na webovém portále mohou být také umístěny anoncy ve formě nabídek a poptávek, podobný systém například funguje na webu budupomahat.cz. O burzu pomoci projevují zájem lidé z neziskového sektoru a dobrovolníci nabízejí své služby. Sociální podniky mohou poptávat různé služby, například z oblasti grafiky, reklamy či propagace, a kvůli jejich omezenému rozpočtu si tyto služby nemohou dovolit obstarat klasickým způsobem. Dobrovolníci či firmy mohou nabízet různorodé služby či materiální pomoc sociálním podnikům bezplatně a tím přispět svým dílem k veřejně prospěšným cílům a potvrdit tak motto Ashoky, že „každý může změnit svět“.

Pro udržitelnost sociálních podniků bude rozhodující podpora občanské společnosti, protože občané budou těmi, kteří budou nakupovat služby nebo produkty sociálních podniků. Je otázkou, zda občané osloví tento koncept, který je postavený na odlišných hodnotách. V každém případě by bylo vhodné zavést výuku základní orientace v pojmech a hodnotách sociálního podnikání už na základní školy (v rámci RVP).

Závěr

Výzkum, jenž byl v tomto textu prezentován, měl za cíl zjistit, zda vzdělávací plány oborů sociální práce (tedy studijní plány na vysokých školách a učební plány na vyšších odborných školách) realizovaných v České republice obsahují předměty zaměřené na oblast sociálního podnikání.

Toto výzkumné téma se v teoretické rovině opírá o koncepty sociální ekonomiky a sociálního podnikání. Volně navazuje také na výzkum, jehož výsledky potvrdily význam profesního kontextu sociálního podnikatele z hlediska strategie dosahování integračních cílů sociálních podniků a zároveň sociální práce.

Sociální podnikání je součástí sociální ekonomiky, jejíž subjekty mají primárně zájem o uspokojování potřeb svých členů a nejlépe zároveň o naplňování veřejných zájmů. V oblasti sociální ekonomiky tedy nejde primárně o zisk a jeho zvyšování, ale o produkování zisku s respektem k sociálnímu a environmentálnímu okolí a proto, aby bylo toto okolí zvelebováno. Sociální podnikání je pak orientováno především na produkci užitku v místě své realizace. Jeho cílem je především poskytování pracovních příležitostí pro místní obyvatele znevýhodněné na trhu práce, zapojování místních zdrojů do ekonomiky a realizování a podpora aktivit posilujících sociální kohezi místního společenství.

Sociální podnikání je tak svými cíli poměrně blízké cílům sociální práce. Některé teoretické

a teoretici sociální práce dlouhodobě nabádají sociální práci k podpoře sociálněekonomických myšlenek a podpoře sociálněpodnikatelských aktivit místních komunit. A to s odůvodněním potřeby reflexe změn ve společnosti. Ty s sebou nesou pro sociální práci nelehký úkol přizpůsobit své teorie a metody aktuální společenské situaci, která je významně ovlivněna globalizovaným trhem. Nicméně i toto přizpůsobení lze provést za zachování etiky sociální práce a vyhnout se domnělé nutnosti ekonomizace této profese. Nicméně takovou strategii lze uplatňovat pouze v případech, kdy budou sociální pracovníci a sociální pracovníci dostatečně připraveni se v oblasti sociálního podnikání aktivně pohybovat.

Z výsledků prezentovaného výzkumu (bez ambice na generalizaci českého stavu vzdělávání v sociální práci) se zdá, že na vyšších odborných a vysokých školách v České republice vzdělávajících v sociální práci se tato příprava odehrává zatím v minimálním rozsahu. Z 66 zkoumaných kurikul pouze 5 obsahovalo předměty orientované do oblasti sociálního podnikání. Nicméně 80 % zkoumaných oborů zahrnovalo ve svých kurikulech alespoň jeden předmět ekonomického nebo manažerského zaměření. Pokud budeme tato zjištění interpretovat jako tendenci zahrnout do vzdělávání v sociální práci také témata/předměty z ekonomické oblasti, máme naději, že ani česká sociální práce nebude stát stranou vývoje společnosti. Naopak na něj bude pružně reagovat a připravovat takové profesionálky a profesionály, kteří budou mít kompetence intervenovat nejen na mikroúrovni, ale i na makroúrovni společnosti, a tím mít vliv na její vývoj. Můžeme si spolu s Bent-Goodley (2002) položit otázku, zda sociální práce svoji příležitost k sebero rozvoji již nepromeškala a nedala tak prostor aktérům volného trhu ovládnout např. oblast sociálního podnikání. Z výzkumu (Gojová, 2013) zmiňovaného v úvodu tohoto textu můžeme získat představu o míře významnosti role sociální práce v českých sociálních podnicích a v dosahování jejich integračních cílů. Nejen na základě výsledků tohoto výzkumu, ale především výsledků rozsáhlých mezinárodních výzkumů (např. Bent-Goodley, 2002; Crayton, 2002; Fargion, Gevorgianiene, Lievens, 2011; Fayolle, Matlay, 2011) je zřejmé, že bez vzdělávání sociálních pracovníků v sociálním podnikání, popř. v sociální ekonomice bude rozvoj vztahů těchto dvou oblastí jen těžko realizovatelný. Nadějný je však jeden z výstupů prezentovaného výzkumu vzdělávacích plánů českých oborů sociální práce (Oujezdská, 2015), kdy se ukázalo, že u 80 % zkoumaných oborů se vyskytuje alespoň jeden předmět ekonomického nebo manažerského zaměření. Pro celistvější přehled o stavu vzdělávání v sociální práci tímto směrem bychom však potřebovali dále prozkoumat také vzdělávací plány studijních oborů příbuzných sociální práci (především Sociální pedagogiku a oblast sociálního managementu).

Použité zdroje

- BEDNÁRIKOVÁ, D., FRANCOVÁ, P. 2011. *Studie infrastruktury sociální ekonomiky v ČR* [online]. Praha: Nová ekonomika, o. p. s. [18. 2. 2015]. Dostupné z: http://is.muni.cz/el/1423/jaro2014/HEN624/um/Studie_infrastruktury_TESSEA_plna_verze_podzim2011.pdf
- BENT-GOODLEY, T. B. 2002. Defining and Conceptualizing Social Work Entrepreneurship. *Journal of Social Work Education* [11. 6. 2012]. Dostupné z: http://www.academia.edu/5355580/defining_and_conceptualizing_social_work_entrepreneurshipbudupomahat. 2012. Burza pomoci. *Budupomahat.cz* [online]. [19. 11. 2014]. Dostupné z: <http://www.budupomahat.cz/burza-pomoci>
- CAMPFENS, H. 2006. Mezinárodní kontext komunitního rozvoje: teória a prax. In: *Čítanka pre komunitný rozvoj a komunitnú prácu*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca.
- DOHNALOVÁ, M. 2006. *Sociální ekonomika v evropském kontextu*. Brno: CERM, NAUMA.
- DOHNALOVÁ, M. a kol. 2009. *Sociální ekonomika – Vybrané otázky*. Praha: VÚPSV.
- DOHNALOVÁ, M., DEVEROVÁ, L., ŠLOUFOVÁ, R. 2012. *Sociální ekonomika, sociální podnikání. Podnikání pro každého*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- DRAYTON, W. 2002. The Citizen Sector: Becoming as Entrepreneurial and Competitive as Business. *California Management Review*, 44(3), 120–132.

- ELSEN, S. 2007. Die soziale Ökonomie des Gemeinwesens – eine sozialpolitische Entwicklungsaufgabe. In: SEIBEL, F., OTTO, H. U., FRIESHAHN, G. (Hg.). *Reframing the Social*. Boskovice: Albert.
- ELSEN, S. (Ed.). 2000. *Sozialen Wandel gestalten – Lernen für die Zivilgesellschaft*. Neuwied, Kriftel: Luchterhand.
- FARGION, S., GEVORGIANIENE, V., LIEVENS, P. 2011. Developing Entrepreneurship in Social Work Through International Education. Reflections on a European Intensive Programme. *Social Work Education*, 30(8), 964–980.
- FAY, B. 2002. *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup*. Praha: SLON.
- FAYOLLE, A., MATLAY, H. 2011. *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- GAVORA, P. 2000. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido.
- GIDDENS, A. 2004. *Třetí cesta a její kritici*. Praha: Mladá fronta.
- GOJOVÁ, V. (Ed.). 2013. *Sociální práce v kontextu sociálního podnikání*. Ostrava: Marionetti Press.
- HABERMAS, J. 2000. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: Filosofia.
- HARRIS, J. 2003. Businessology and Social Work. *Social Work & Society*, 1(1), 115–118.
- HENDERSON, P., THOMAS, D. N. 2007. *Zručnosti komunitnej práce v susedstvách*. Nitra: Centrum komunitního rozvoja.
- HENDL, J. 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HOLASOVÁ, V. 2009. *Manažerismus v sociální práci*. Disertační práce. Ostrava: Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita.
- HULGÅRD, L. 2010. *Discourses of Social Entrepreneurship – Variations of the Same Theme?* [online]. EMES European Research Network [16. 8. 2012]. Dostupné z: http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/Working_Papers/WP_10-01_Hulg_rd_web_.pdf
- HUNČOVÁ, M. 2008. *Koncept sociální a solidární ekonomiky, model sociálního podniku a sociální firmy?* [online]. [25. 1. 2011]. Dostupné z: <http://www.osnoviny.cz/koncept-socialni-a-solidarni-ekonomiky-model-socialniho-podniku-a-socialni-firmy>
- HUNČOVÁ M. 2007. *Sociální ekonomika, sociální podnik a sociální kapitál*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.
- HUNČOVÁ M. 2006. Sociální ekonomika a její teoretická východiska. In: *Sociální ekonomika – sborník materiálů z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, 37–42.
- INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS. 2012. *Global Definition of Social Work* [online]. [16. 2. 2016]. Dostupné z: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>
- JERÁBEK, H. 1993. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Carolinum.
- KABELE, J. 1998. *Prerody: principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum.
- KIRST-ASHMAN, K., HULL, G. F. 1993. *Generalist Practice with Organizations and Communities*. Chicago: Nelson-Hall Publisher.
- KULDOVÁ, L. 2012. *Společenská odpovědnost firem. Etické podnikání a sociální odpovědnost v praxi*. Plzeň: KANINA.
- LAVILLE, J. L., EVERS, A. (Eds.) 2004. *The Third Sector in Europe*. Gloucestershire: Edward Elgar.
- LEHNER, O. M. 2012. *Social Entrepreneurship Perspectives. Triangulated Approaches to Hybridity*. Dissertation thesis. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- LOCKWOOD, D. 1964. Social Integration and System Integration. In: ZOLLSCHAN, K., HIRSCH, W. (Eds.) *Explorations in Social Change*, London: Routledge.
- LORENZ, W. 2005. Challenging Neo-liberalism's Erosion of Solidarity. *Social Work and Society*, 2(1).
- MACEK, J. 1946. *Sociální ekonomika. Kurs národního hospodářství*. Praha: Česká grafická unie.
- MAIR, J., MARTÍ, I. 2006. Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight. *Journal of World Business*, 41, 36–44.

- NICHOLLS, A., CHO A. 2006. Social Entrepreneurship: The Structuration of a Field. In: NICHOLLS, A. (Ed.). *Social Entrepreneurship: New Models of Sustainable Social Change*. Oxford: University Press, 99–118.
- NOYA, A., CLARENCE, E. (Eds.). 2007. *The Social Economy. Building Inclusive Economies*. Paris: OECD.
- NYSENS, M. (Ed.). 2006. *Social Enterprise*. New York: Routledge.
- OUJEZDSKÁ, I. 2015. *Vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání*. Diplomová práce. Ostrava: Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita.
- POPPLE, K. 1995. *Analysing Community work, its Theory and Practice*. Philadelphia: Open University Press, Buckingham.
- RODGER, J. J. 2000. *From a Welfare State to a Welfare Society. The Changing Context of Social Policy in a Postmodern Area*. London: Macmillan Press.
- SHAW, E. 2004. Marketing in the Social Enterprise Context: Is it Entrepreneurial? *Qualitative Market Research: An International Journal*, 7(3), 194–205.
- SCHURINGA, L. 2007. *Komunitní práce jako metoda inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj.
- SKOVAJSA, M. a kol. 2010. *Občanský sektor*. Praha: Portál.
- SOCIAL ECONOMY EUROPE. 2015. Social Economy. *Socialeconomy.eu.org* [online]. [25. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.socialeconomy.eu.org/social-economy>
- ŠEBESTOVÁ, J. 2012. Sociální podnikání jako nástroj udržitelnosti poskytování sociálních služeb. *Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe*, 6(1), 78–88.
- YOUNG, D. R. 1991. Providing Entrepreneurial Leadership. In: EDWARDS, R. L., YANKEE, J. A. (Eds.). *Skillsfor Effective Human Services Management*. Washington, DC: NASW Press, 62–75.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Ekonomické předměty v bakalářském studijním programu sociální práce

Courses on Economy in a Bachelor Study Programme of Social Work

Ester Danihelková

Ing. Ester Danihelková¹ je absolventkou Vysoké školy ekonomické v Praze a Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Dlouhodobě se zabývá problematikou ekonomiky neziskových organizací. Vyučuje ekonomické předměty na CARITAS Vyšší odborné škole sociální Olomouc a současně na Katedře křesťanské sociální práce na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého (CMTF UP) v bakalářském i magisterském studijním programu sociální práce. V přednáškové, lektorské a publikační činnosti se věnuje tématu sociální ekonomiky.

Abstrakt

Sociální podnikání je v současné společnosti stále zajímavější i pro studenty sociální práce. Na českých univerzitách jsou pro sociální podnikání připravováni spíše studenti ekonomicky zaměřených oborů než v rámci bakalářského (případně magisterského) studia sociální práce. Ekonomické znalosti a dovednosti jsou ale klíčovým předpokladem nejen pro budoucí pracovní uplatnění a případně sociální podnikání, ale i součástí všeobecného vzdělání a žádanou odbornou kompetencí také ve vztahu k řešení životních situací klientů. Na základě výsledků šetření analyzujeme názory současných i minulých studentů na přínosy ekonomických předmětů pro uplatnění na trhu práce. Navrhujeme doplnění minimálních standardů vzdělávání sociálních pracovníků o oblast sociální ekonomiky.

Klíčová slova

sociální práce, sociální podnikání, vzdělávací programy, ekonomické znalosti, ekonomické dovednosti, pracovní uplatnění

Abstract

Social entrepreneurship is currently gaining its significance in the society as well as among students of social work. However, at Czech universities, rather the students of economic disciplines than those enrolled in bachelor or master study programmes of social work are being educated in social entrepreneurship. Knowledge and skills in economy are, however, crucial not only for future employment opportunities or social entrepreneurship, but also a part of general knowledge and represent valued professional competence also with regard to intervening in clients' real-life events. Building upon the results of our surveys we analyze the opinions of current as well as former students as to the benefits of courses in economy for their prospects on the labor market. On that

¹ Kontakt: Ing. Ester Danihelková, Katedra křesťanské sociální práce, Cyrilometodějská teologická fakulta, Univerzita Palackého Olomouc, Křížkovského 8, 779 00 Olomouc / CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc, nám. Republiky 3, 779 00 Olomouc; ester.danihelkova@upol.cz

basis we propose an update of minimal standards of education of social workers with information in the field of social economy.

Keywords

social work, social entrepreneurship, study programmes, economic knowledge, economic skills, employment prospects

Úvod

V posledních letech probíhá i v česko-slovenském prostředí poměrně intenzivní diskuse o vzdělávání sociálních pracovníků. Východiskem i stimulem diskuse jsou úvahy o identitě profese sociální práce v postmoderních podmínkách (např. Musil, 2013). Poměrně značná pozornost je věnována zejména významu a podobě praktického vzdělávání (např. Punová, Navrátilová a kol., 2014). V odborné diskusi neustále pokračuje i Asociace vzdělavatelů v sociální práci, a to zejména o pregraduálním vzdělávání a potřebě případné revize obsahu studia tak, jak je vymezen v dokumentu Minimální standard ASVSP pro výuku sociální práce na úrovni vyššího odborného a vysokoškolského vzdělávání (Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2014).

Cílem příspěvku je obohatit diskusi o téma významu ekonomicky orientovaných předmětů ve vysokoškolské přípravě sociálních pracovníků. Obdobně jako V. Gojová si klademe otázku potřebnosti ekonomického vzdělání pro získání další kompetence sociálního pracovníka především v propojení témat sociální práce a sociální ekonomiky (Gojová, 2013). Referujeme zejména o výsledcích šetření zaměřeného na zjištění hodnocení přínosu ekonomických předmětů pro uplatnění na trhu práce studenty a absolventy bakalářského a magisterského studijního programu (v prezenční i kombinované formě) oboru Charitativní a sociální práce realizovaných na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Ekonomika a ekonomická témata v bakalářském studijním programu sociální práce

V česko-slovenském prostředí je spíše ojediněle a nahodile diskutována otázka zařazení ekonomicky zaměřených předmětů do studijních programů sociální práce. Není to totiž jen téma, kterým se mají zabývat pouze ekonomicky zaměřené školy a obory. V posledních letech je ale přesto možno jmenovat několik zdrojů i příležitostí k diskusi. První zdroj – časopis Sociální práce / Sociálna práca nabízí spíše implicitní podněty k diskusi prostřednictvím zejména monotematicky zaměřených čísel na politické, ekonomické a sociální důsledky soudobých společenských jevů a procesů. V letech 2009–2015 jsme identifikovali pět takto zaměřených čísel: Sociální práce se zadluženými (č. 2, 2009), Sociální práce a boj s chudobou (č. 1, 2010), Současná politika státu a sociální práce (č. 3, 2012), Sociální práce a nezaměstnaní (č. 1, 2014) a Sociální spravedlnost (č. 4, 2014). Obdobně vnímáme i publikování Encyklopedie sociální práce (2013), ve které jsou ekonomická témata obsažena v jednotlivých heslech v každé části publikace.

V jistém smyslu za rozvinutější považujeme diskusi o problematice sociální ekonomiky a specificky sociálním podnikání ve studijních programech sociální práce. Základním zdrojem informací je Tematická síť pro sociální ekonomiku TESSEA (P3 – People, Planet, Profit, o. p. s., 2016). Jejím posláním je prosazování konceptu sociální ekonomiky a sociálního podnikání v podmínkách ČR. V rámci své činnosti se zaměřuje také na oblast vzdělávání. Ve vztahu k tématu tohoto příspěvku je zásadní studie Rychtáře, ve které se konstatuje, že „těžištěm vzdělávání nejsou obory technicko-administrativní“ (sociální práce, management, ekonomika, finance, právo, marketing a obchod, personalistika a další), ale nadstavba, zaměřená na vysvětlení odlišného chápání a pořadí hodnot, než je u klasického kapitálového podniku (Rychtář, 2011:6). Studie je výstupem činnosti pracovní skupiny, ve které byli zastoupeni převážně vysokoškolští pedagogové. Analyzovány byly vzdělávací

programy v ČR, které jsou přímo nebo částečně využitelné ve prospěch stávajících nebo budoucích sociálních podnikatelů a manažerů. Ani v jednom případě nebyl analyzován studijní program sociální práce. V rámci návrhu opatření v dané oblasti na úrovni vysokých škol byly formulovány návrhy, aby vzdělávací aktivity byly zacíleny na pochopení podstaty a hodnot, vztahů a principů sociální ekonomiky a sociálního podnikání, budování databází zdrojů a kontaktů a vytvoření pilotních vzdělávacích programů zaměřených na konkrétní typ sociálního podniku. V této souvislosti je potřeba uvést aktivity Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity, a to zejména výzkumy zaměřené na sociální práci v sociálním podniku (např. Gojová, 2013).

Posledním zdrojem informací o prosazování tématu sociální ekonomiky ve vysokoškolském prostoru je sborník vědeckých studií Sociálna ekonomika a vzdelávanie (2014), který obsahuje celkem osm statí (z celkového počtu 50) explicitně zaměřených na uchopení problematiky sociální ekonomiky a sociálního podnikání ve vysokoškolském vzdělávání.

Koncepce vyučování ekonomiky ve studijním oboru Charitativní a sociální práce

Ekonomicky zaměřené předměty nejsou v ČR zahrnuty v Minimálních standardech vzdělávání v sociální práci pro bakalářské studium sociální práce. Prosazení jejich zařazení do studijních programů oboru Charitativní a sociální práce (CHASOP) na CMTF UP v Olomouci bylo podpořeno zkušenostmi a požadavky absolventů, kteří v rámci zpětné vazby navrhovali jejich doplnění do studijních programů. Autorkou příspěvku byla vytvořena koncepce vyučování ekonomicky zaměřených předmětů, která se realizovala ve studijních programech od akademického roku 1999/2000. Koncepce vycházela z ověřené skutečnosti, že většina absolventů z předchozího studia neovládá ani základy ekonomiky. Ekonomicky zaměřené předměty byly proto rozděleny na povinné a povinně volitelné. V bakalářském studijním programu Charitativní a sociální práce byly zařazeny jako povinné předměty Základy ekonomiky a Ekonomika neziskových organizací, které umožňují studentům získat základní znalosti a dovednosti a dotvářejí všeobecný přehled studenta. V návaznosti na předmět Ekonomika neziskových organizací jsou zařazeny povinně volitelné předměty Marketing v neziskových organizacích, Projektové řízení a Fundraising, které jsou zaměřeny na specifické znalosti a dovednosti a doplňují vzdělání absolventa.

Od akademického roku 2002/2003 měli studenti bakalářského studijního programu možnost volby ze dvou bloků povinně volitelných předmětů. Volili mezi blokem teologických předmětů a ekonomicky zaměřených předmětů. Výrazně vždy převyšoval zájem studentů o ekonomické disciplíny. Z celkového počtu 564 studentů, kteří vykonali z takto zaměřených předmětů bakalářskou státní závěrečnou zkoušku v období let 2005–2015, zvolilo 363 studentů ekonomické zaměření.

Metodika

Hlavní výzkumná otázka zněla: Jak studenti hodnotí vzdělávání sociálního pracovníka v oblasti ekonomiky? Na ni navazovaly dílčí výzkumné otázky: Jak studenti hodnotí důležitost ekonomických předmětů? Považují studenti ekonomické předměty za přínosné pro uplatnění na trhu práce? Motivuje studenty absolvování ekonomických předmětů k vlastnímu podnikání?

Stanovených cílů bylo dosaženo kvantitativně orientovaným šetřením. Pro sběr dat byly vytvořeny dotazníky.

Před použitím kvantitativního šetření byla využita ještě metoda kvalitativní – formou fokusové skupiny. Moderátorem řízenou diskusi nad zvoleným tématem jsme použili k prozkoumání názorů, postojů a zkušeností absolventů. Použití této metody nám umožnilo proniknout do hloubky a pochopit, jak její účastníci o problematice přemýšlí. Účastníkům byla ponechána velká volnost při vyjadřování a mohli také vzájemně reagovat a doplňovat to, co zaznělo od jiných účastníků (Morgan, 2001).

Písemná forma dotazníku byla zvolena pro první dvě skupiny respondentů, třetí skupina respondentů byla oslovena elektronickou formou dotazníku. Za pomoci Likertovy škály v rozsahu

pěti bodů jsme se dotazovali respondentů na důležitost či nedůležitost studovaných disciplín pro účely jejich zařazení na trh práce.

Dotazník pro respondenty studující 3. ročník prezenční formy studia byl vytvořen jako souhrn otázek, které se týkaly jednotlivých ekonomicky zaměřených předmětů s důrazem na důležitost těchto disciplín v souvislosti s budoucím uplatněním na trhu práce. Následující otázky se týkaly znalostí a dovedností, které považují respondenti za důležité pro uplatnění na trhu práce. Poté jsme kladli otázky, které měly ukázat tři nejdůležitější znalosti a dovednosti pro uplatnění na trhu práce. Dotazník pro studenty magisterského programu v kombinované formě, kteří už měli absolvován i předmět Sociální ekonomika, byl koncipován obdobným způsobem, s tím rozdílem, že jsme se dotazovali na důležitost pouze u předmětu Ekonomika neziskových organizací a na návazné předměty nikoliv, a to z toho důvodu, že do magisterského studia přicházejí také absolventi bakalářských oborů z jiných škol. Protože se v této skupině respondentů jedná o kombinovanou formu studia, dotazovali jsme se také na to, zda už v sociální oblasti pracují, jak dlouho a na jaké pozici chtějí pracovat po dokončení studia, případně zda to bude v souvislosti se sociálním podnikáním.

Třetí varianta dotazníku určená absolventům magisterského programu studia v oboru Charitativní a sociální práce byla ve formě elektronické a byla vytvořena obdobně jako dotazník pro respondenty bakalářského stupně studia, avšak ještě v rozšíření o otázky s důrazem na nynější pozice respondentů a v současnosti chybějící znalosti a dovednosti a rovněž o otázky důrazněji zaměřené na souvislosti se sociální ekonomikou.

Výzkumné soubory

Pro účely výzkumného šetření byly osloveny tři skupiny respondentů:

1. studenti prezenčního studia bakalářského studijního programu v zimním semestru akademického roku 2015/16,
2. studenti kombinované formy magisterského stupně studia v zimním semestru akademického roku 2015/16,
3. absolventi magisterského stupně studia za celou dobu trvání tohoto programu, tedy od akademického roku 2011/12 do roku 2014/15.

Studenti prezenčního studia **bakalářského** studijního programu Charitativní a sociální práce absolvovali tři semestry předmětu Ekonomika neziskových organizací a po dobu jednoho semestru jeden (nebo více) povinně volitelných předmětů: Projektové řízení (PŘ), Marketing v neziskových organizacích (MNO) a Fundraising (FR). Základní soubor sestával z 28 respondentů a výzkumný soubor odpovídal souboru základnímu, neboť všichni respondenti odpověděli.

Studenti kombinované formy **magisterského stupně** studia buď absolvovali bakalářský program na CMTF UP Olomouc a měli absolvovány jak předměty Ekonomika neziskových organizací v rozsahu 4 semestrů (resp. 3 semestrů v následné akreditaci) a návazných jednosemestrálních navazujících kurzů s ekonomickým zaměřením (PŘ, MNO, FR), nebo do magisterského stupně nastoupili s bakalářskými diplomy z jiných škol a specializovanou Ekonomiku neziskového sektoru ani návazné předměty absolvovány neměli. Rovněž je třeba upozornit na to, že mnozí z těchto respondentů absolvovali bakalářský stupeň studia prezenčně a dvouletý magisterský program studují ve formě kombinované. Tato skupina vyplňovala dotazník po skončení 3. semestru dvouletého magisterského programu, po absolvování ekonomických předmětů Sociální ekonomika a Finanční management. Rovněž v této skupině základní soubor odpovídal souboru výzkumnému a čítal celkem 27 respondentů.

Ve skupině **absolventů** byly osloveny všechny ročníky prezenční i kombinované formy navazujícího magisterského programu od akademického roku 2011/12, v němž byl do studijního programu zařazen předmět Sociální ekonomika. Z celkového počtu 127 respondentů, kteří představují základní soubor, odpovědělo 67 absolventů (52,75 %).

Fokusové skupiny se zúčastnili tři absolventi studijního oboru sociální práce, z toho dva absolvovali také studium v magisterském programu. Dva studenti absolvovali prezenční formu studia, jeden formu kombinovaného studia. V současnosti jsou tito absolventi zakladateli a provozovateli sociálních podniků.

Důležitost ekonomických předmětů ve vztahu k uplatnění se na trhu práce

Uvádíme porovnání hodnocení důležitosti ekonomických předmětů u tří skupin respondentů – studentů prezenčního bakalářského studia, studentů kombinované formy magisterského stupně studia a absolventů navazujícího magisterského studia. První a třetí skupina respondentů hodnotila celkem čtyři předměty: Ekonomiku neziskových organizací, Řízení projektů, Marketing v neziskových organizacích a Fundraising. Respondenti kombinované formy magisterského programu hodnotili důležitost pouze u předmětu Ekonomika neziskových organizací. V jejich studijním programu magisterského stupně studia oboru Charitativní a sociální práce byl od akademického roku 2010/11 zařazen samostatný předmět Sociální ekonomika a také předmět Finanční management.

Předmět Ekonomika neziskových organizací

V rámci tohoto předmětu získají studenti znalosti o postavení a významu neziskového sektoru, nevládních organizací, dárcovství a dobrovolnictví. Osvojí si základy finančního řízení a pravidla fungování nestátních neziskových organizací. Seznámí se s konceptem společensky odpovědné firmy. K základním dovednostem, které rozvíjejí v rámci kurzu, patří dovednost založit organizaci, sestavit rozpočet, použít základní účetní metody a právní nástroje v oblasti dárcovství a dobrovolnictví (CMTF UP, 2013).

Tabulka 1: Důležitost předmětu Ekonomika neziskových organizací

	Bc. N = 28	Mgr. N = 27	Abs. N = 61
Důležitý	6	9	28
Spíše důležitý	9	12	18
Středně důležitý	11	5	9
Spíše nedůležitý	2	1	1
Nedůležitý	0	0	5

Z údajů uvedených v tabulce vyplývá, že všechny tři skupiny respondentů považují daný předmět za důležitý.

Odpovědi respondentů absolventů vnímáme jako nejcennější, neboť jsou ověřeny praxí. Absolventi reflektovali několikaleté zkušenosti se zařazováním na trh práce. Dalo se proto předpokládat, že jejich hodnocení vyzní pozitivně.

Předmět Řízení projektů

Absolvováním předmětu studenti získají znalosti základů projektové terminologie, charakteristik fází projektu a z oblasti řízení projektu. Naučí se sestavit logický rámec projektu, vyplnit projektovou žádost a účastnit se při řízení projektu (CMTF UP, 2013).

Tabulka 2: Důležitost předmětu Řízení projektů

	Bc. N = 17	Abs. N = 52
Důležitý	4	37
Spíše důležitý	9	10
Středně důležitý	4	3
Spíše nedůležitý	0	0
Nedůležitý	0	2

Důležitost předmětu Řízení projektů jsme zjišťovali u dvou skupin respondentů, tedy u studentů bakalářského studia v prezenční formě a u respondentů absolventů. Ve srovnání hodnocení důležitosti tohoto předmětu u obou skupin respondentů je patrné, že studenti prezenční formy význam tohoto předmětu nedoceňují.

Předmět Marketing neziskových organizací

Student v rámci tohoto předmětu získá znalosti o pojetí marketingu v neziskových organizacích, porozumí odlišnosti od marketingu v ziskové sféře a osvojí si základy teorie marketingového řízení. Naučí se sestavit marketingový plán, provést analýzy v rámci marketingového průzkumu a stanovit základní marketingové charakteristiky (CMTF UP, 2013).

Tabulka 3: Důležitost předmětu Marketing neziskových organizací

	Bc. N = 13	Abs. N = 53
Důležitý	6	24
Spíše důležitý	5	15
Středně důležitý	1	6
Spíše nedůležitý	1	5
Nedůležitý	0	3

Důležitost předmětu Marketing neziskových organizací je vnímána respondenty absolventy jako významná, zde se rovněž ukazuje význam pro praxi a praktické využití v zařazení na trh práce. Nejvyšší stupeň důležitosti přiřadilo tomuto předmětu 24 respondentů z celkového počtu 53, což činí 42,3%. 14 respondentů na tuto otázku neodpovědělo, což značí, že neabsolvovali tento předmět, neboť přišli do magisterského studia s bakalářskými tituly z jiných škol.

Předmět Fundraising

Absolvováním předmětu se student naučí metody získávání finančních prostředků, systematické práci s dárci, získá znalosti o samofinancování. Naučí se identifikovat zdroje prostředků pro neziskové organizace, použít fundraisingové techniky, zpracovat fundraisingový plán a spoluvořit fundraisingovou strategii (CMTF UP, 2013).

Tabulka 4: Důležitost předmětu Fundraising

	Bc. N = 8	Abs. N = 53
Důležitý	2	25
Spíše důležitý	4	16
Středně důležitý	2	4
Spíše nedůležitý	0	4
Nedůležitý	0	3

Rovněž předmět Fundraising je skupinou respondentů absolventů vnímán jako vysoce důležitý, celkem 25 z 53 respondentů mu přiřadilo nejvyšší stupeň, což je 47,2 %. U studentů v bakalářském stupni studia je předmět vnímán jako spíše důležitý, počet těchto respondentů svědčí o tom, že si tento předmět zvolil nízký počet studentů ve zkoumaném vzorku.

Přínos ekonomických předmětů pro uplatnění na trhu práce

Dílčí výzkumná otázka se vztahovala ke zjištění názoru studentů na nezbytnost a důležitost **znalostí** z ekonomiky a ekonomických **dovedností**.

Respondenti (studenti bakalářského studia) považují znalosti z ekonomiky za nezbytné pro uplatnění se na trhu práce – 26 označilo znalosti za důležité až středně důležité. Jen dva respondenti je považují za spíše nedůležité a ani jeden za nedůležité.

Tabulka 5: Tři nejdůležitější znalosti z ekonomiky (bakalářské studium prezenční forma)

Pořadí	Znalost	Počet
1	Zná vazby na okolí, formy spolupráce, partnerství	16
2	Zná základy finančního řízení	12
3	Zná proces založení podniku (organizace)	11
4	Zná způsob organizování (řízení, odbyt, personální práce)	9
5	Zná jednotlivé druhy rozpočtů a rozumí základům účetnictví	8
6	Umí vysvětlit základní ekonomické pojmy	6
7	Zná podstatu podniku a podnikání	6
8	Zná teorii stanovení cílů podniku a strategie	6
9	Rozlišuje typy podniků	6
10	Ví, jak nakládat se ziskem (vypořádat ztrátu)	3

Za tři nejdůležitější znalosti z ekonomiky pro uplatnění se na trhu práce největší počet studentů (16) označil možnost znát vazby na okolí, formy spolupráce a partnerství, na druhém místě se umístila odpověď znát základy finančního řízení (12) a na třetím znát proces založení podniku, organizace (11). Z dalších možností 9 respondentů považuje za nejdůležitější znalost znát způsob organizování, znát jednotlivé druhy rozpočtů a rozumět základům účetnictví (8).

Ostatní znalosti označilo 6 respondentů, pouze 3 respondenti označili za nejdůležitější znalost vědět, jak nakládat se ziskem (vypořádat ztrátu).

Skutečnost, že 16 respondentů označilo za jednu ze tří nejdůležitějších znalostí právě znalost vazeb na okolí a partnerství, potvrzuje, že studenti se ztotožnili s nastavenými cíli předmětu a jeho obsahu. Jedním z cílů předmětu je i naučit studenta vnímat důležitost a poznat vazby organizace na okolí. Vazby na okolí v ekonomickém smyslu znamenají nejen šíři dodavatelsko-odběratelských vztahů mezi subjekty, včetně požadavků finančního úřadu, ale i znalosti a pochopení významu mezisektorové spolupráce a komunikace se všemi zainteresovanými stranami (Potluka, 2012).

Obdobně je možno hodnotit i volbu znalostí základů finančního řízení, které jsou nezbytné pro řízení organizace. Skutečnost, že si respondenti vybrali právě tyto znalosti, svědčí o tom, že porozuměli jejich významu a umí si představit jejich uplatnění v praxi.

Jen tři respondenti označili jako jednu z nejdůležitějších tří znalostí vědět, jak nakládat se ziskem (vypořádat ztrátu), která nepatří k nejdůležitějším znalostem.

Rovněž respondenti (studenti kombinované formy magisterského stupně studia) považují znalosti z ekonomiky za nezbytné pro uplatnění na trhu práce. Z celkového počtu 27 respondentů 20 je považuje za důležité, jen 7 studentů je považuje za spíše nedůležité.

Zjišťovali jsme, jakou důležitost kladou studenti **významu ekonomických znalostí pro uplatnění na trhu práce**. Úkolem respondentů bylo označit **3 nejdůležitější znalosti** (z celkového výčtu 10 znalostí).

Tabulka 6: Tři nejdůležitější znalosti (magisterské studium kombinovaná forma)

Pořadí		Počet
1	Zná způsob organizování (řízení, odbyt, personální práce)	17
2	Zná podstatu podniku a podnikání	12
2	Zná vazby na okolí, formy spolupráce, partnerství	12
3	Zná základy finančního řízení	9
4	Zná teorii stanovení cílů podniku a strategie	7
5	Zná proces založení podniku (organizace)	6
5	Zná jednotlivé druhy rozpočtů a rozumí základům účetnictví	6
6	Umí vysvětlit základní ekonomické pojmy	5
7	Rozlišuje typy podniků	4
8	Ví, jak nakládat se ziskem (vypořádat ztrátu)	0

Z celkového počtu 27 respondentů 17 uvedlo jako nejdůležitější znalost způsob organizování (řízení, odbyt, personální práce). Tato znalost je také autorkou příspěvku považována za důležitou vzhledem k nastaveným cílům předmětu a jeho obsahu. Jedním z cílů je také naučit studenta základním prvkům organizování.

Uvedené výsledky jsou důkazem toho, že především znalosti způsobu organizování, znalosti vazeb na okolí a spolupráci a znalosti podstaty podniku a podnikání jsou nezbytné pro řízení a ve výuce na ně byl kladen vysoký důraz. Fakt, že respondenti vybrali právě tyto znalosti, svědčí o tom, že studenti porozuměli jejich významu a dovedou si představit využití těchto znalostí v praxi.

Obdobně je možno konstatovat, že studenti si osvojili i názor vyučující, pokud se týká znalostí nedůležitých, když znalost toho, jak nakládat se ziskem, označili za nedůležitou. Je to spíše znalost důležitá pro manažerská rozhodování, k nimž sociální pracovník často není přizván.

Z těchto výsledků je patrné, že studenti kombinované formy studia vnímají odlišně důležitost ekonomických znalostí v porovnání se studenty prezenční formy, což plyne z praktičtějšího pohledu na organizaci a zkušenost z vlastních pracovních pozic. Při výuce je zkušeností studentů využíváno a v diskusích jsou studenti kombinované formy více realističtější a otevřenější.

Tabulka 7: Tři nejdůležitější znalosti (absolventi magisterského studia)

Pořadí		Počet
1	znát způsob organizování (řízení, odbyt, personální práce)	43
2	znát základy finančního řízení	37
3	znát teorii stanovení cílů podniku a strategie	22
4	znát vazby na okolí, formy spolupráce, partnerství	21
5	znát podstatu podniku a podnikání	20
6	znát jednotlivé druhy rozpočtů a rozumět základům účetnictví	19
7	znát proces založení podniku (organizace)	12
8	umět vysvětlit základní ekonomické pojmy	10
9	vědět, jak nakládat se ziskem (vypořádat ztrátu)	9
10	rozlišovat typy podniků	6

Respondenti absolventi vybrali jako nejdůležitější ekonomickou znalost pro uplatnění na trhu práce znát způsob organizování (řízení, odbyt, personální práce). Tuto možnost zvolilo 66,2% respondentů, což svědčí tom, že mají už praktické zkušenosti a vnímají tuto znalost jako vysoce důležitou pro uplatnění na trhu práce.

Ekonomické dovednosti

Z první skupiny respondentů (studentů bakalářského studia) 24 respondentů považuje ekonomické dovednosti za nezbytné pro uplatnění na trhu práce. Jen tři respondenti je považují za spíše nedůležité. A ani jeden respondent se nepřiklonil k možnosti nedůležité.

Tabulka 8: Tři nejdůležitější dovednosti (bakalářské studium prezenční)

Pořadí	Dovednosti	Počet
1	Umí stanovit cíle podniku a jeho strategii	18
2	Dovede se podílet na řízení podniku	16
3	Umí vytvořit finanční a personální plán	14
4	Umí zpracovat podklady pro výroční zprávu	13
5	Umí založit konkrétní formu podniku	8
6	Rozumí číslům v účetních výkazech	8
7	Umí kalkulovat náklady a stanovit cenu produktu	4

Za tři nejdůležitější ekonomické dovednosti pro uplatnění na trhu práce nejvíc respondentů (18) považuje za důležitou dovednost umět stanovit cíle podniku a jeho strategii, 16 respondentů umět podílet se na řízení podniku a 13 respondentů dovednost umět vytvořit finanční a personální plán. I tyto výsledky potvrzují, že studenti dobře porozuměli významu právě těchto dovedností pro uplatnění na trhu práce, tak jak byly nastaveny v cílech předmětů.

Za významný výsledek potvrzující přijetí hodnoty transparentnosti neziskových organizací považujeme fakt, že 13 respondentů označilo za důležitou dovednost umět zpracovat podklady pro výroční zprávu. Na tuto hodnotu je kladen ve vyučování v bakalářském stupni prezenčního studia velký důraz.

U studentů magisterského stupně studia v kombinované formě jsme zjišťovali názory na důležitost ekonomických **dovedností** pro uplatnění na trhu práce. Respondenti měli označit **tři nejdůležitější dovednosti z ekonomiky pro uplatnění na trhu práce**.

Tabulka 9: Tři nejdůležitější dovednosti (magisterské studium kombinovaná forma)

Pořadí	Dovednosti	Počet
1	Umí vytvořit finanční a personální plán	18
2	Umí stanovit cíle podniku a jeho strategii	13
3	Dovede se podílet na řízení podniku	11
3	Umí kalkulovat náklady a stanovit cenu produktu	11
4	Umí založit konkrétní formu podniku	6
4	Rozumí číslům v účetních výkazech	6
5	Umí zpracovat podklady pro výroční zprávu	5

Za nejdůležitější ekonomické dovednosti považují studenti kombinované formy studia umění vytvořit finanční a personální plán. Celkem 18 respondentů (z počtu 27) uvedlo tuto dovednost jako základní. Dovednost umět stanovit cíle organizace podniku a její strategii uvedlo 13 respondentů. Celkem 11 respondentů označilo za důležitou dovednost dovede se podílet na řízení podniku/organizace a stejný počet respondentů uvedl důležitost u dovednosti umí kalkulovat náklady a stanovit cenu produktu. Za nejméně důležité považují respondenti dovednost umí založit konkrétní formu podniku (6 respondentů) a dovednost rozumí číslům v účetních výkazech (6 respondentů). Nejméně voleb (5) je uvedeno u dovednosti umí zpracovat podklady pro výroční zprávu.

Za nejdůležitější považovali respondenti dovednosti vytvořit finanční a personální plán, umět stanovit cíle podniku, což opět dokládá fakt, že studenti dobře porozuměli významu právě těchto dovedností pro uplatnění na trhu práce.

Za zajímavý výsledek považujeme nejmenší počet odpovědí u dovednosti umět zpracovat podklady pro výroční zprávu, což je signálem toho, že student kombinované formy studia nechápe zcela význam a důležitost výroční zprávy pro transparentnost organizace. Z tohoto výsledku plyne závěr pro vyučující, dát na tuto skutečnost ještě větší důraz. Nutno ale připomenout, že respondenti měli možnost vybrat pouze tři nejdůležitější dovednosti. Ovšem u respondentů bakalářského prezenčního studia jsme zjistili opak.

Tabulka 10: Tři nejdůležitější dovednosti (absolventi magisterského studia)

Pořadí	Dovednosti	Počet
1	umět vytvořit finanční a personální plán	50
2	umět stanovit cíle podniku a jeho strategii	35
3	umět podílet se na řízení podniku	30
4	umět kalkulovat náklady a stanovit cenu produktu	28
5	rozumět číslům v účetních výkazech	21
6	umět založit konkrétní formu podniku	18
7	umět zpracovat podklady pro výroční zprávu	10

Respondentům absolventům jsme položili ještě navíc jednu otevřenou otázku „Které dovednosti z ekonomiky vám k výkonu vaší práce dnes chybí, v čem byste doporučovali doplnit obsah vyučovaných ekonomicky zaměřených předmětů?“. Odpovědi byly protikladné, téměř polovina respondentů odpověděla, že jim dovednosti nechybí, druhá polovina žádala přidat předměty zaměřené na finanční řízení, především účetnictví nejen finanční, ale i manažerské. Absolventi pak navíc zdůrazňovali ještě potřebu dovedností v projektovém řízení a fundraisingu.

Výsledky signalizují, že respondenti vnímají ekonomické **znalosti a dovednosti** za nezbytné pro uplatnění se na trhu práce. V případě, že měli možnost označit nejdůležitější znalosti a dovednosti, jejich volba dokládá přijetí hodnot a cílů ekonomických předmětů, jak jsou stanoveny ve studijním programu a porozumění jim.

Motivace pro vlastní podnikání

Stimulem motivace pro vlastní sociální podnikání může být mimo teoretickou výuku zejména výkon povinné praxe. Student bakalářského studia si od druhého ročníku zimního semestru může zvolit výkon praxe samostatně podle vlastního zájmu. Vybírá z nabídky školy.

Motivace studenta k vlastnímu podnikání je nesporně komplexním tématem. Soustředili jsme se jen na zjištění, zda vůbec studenti považují právě absolvování ekonomických předmětů v rámci studia sociální práce za motivační stimul. Ukázalo se, že respondenti tento stimul nevnímají jako určující pro vlastní sociální podnikání, protože 12 z nich se vyjádřilo, že absolvování ekonomických předmětů (získání znalostí a dovedností z oblasti ekonomiky a sociálního podnikání) není pro ně motivací. 6 respondentů zvolilo odpověď nevím. Na druhé straně 8 respondentů hodnotilo výuku jako motivující. Výsledek souvisí s představou studentů sociální práce o budoucím uplatnění. 23 (z 28) respondentů (studentů bakalářského studia) chce po jeho ukončení pracovat jako sociální pracovník v přímém kontaktu s klientem. Ve vztahu k ekonomickým předmětům se u studentů při prvním setkání ve výuce setkáváme s ambivalencí. Studenti přicházejí z různých typů středních škol a sociální práci si v první představě s ekonomikou nespojují. Zde vidíme mimořádnou závažnost vhodné propagace významu ekonomických disciplín, a to nejen mezi studenty, ale i vzdělavateli. Připomínáme, že v současnosti neexistuje minimální standard vzdělávání v sociální práci vztahující se k ekonomickým předmětům. Do jisté míry jde o paradox, protože i v české odborné literatuře je konstatováno, že současná sociální práce je ovlivněna probíhající marketizací a ekonomizací (např. Malík Holasová, in Gojová, 2013), a rovněž jsou, jak jsme ukázali v úvodu příspěvku, neustále diskutovány sociální důsledky a možnosti intervencí sociální práce jednotlivých sociálních jevů a procesů.

Představu studentů, že znalost ekonomie není důležitá pro sociálního pracovníka v přímém kontaktu s klienty, potvrzuje i fakt, že jen tři respondenti považují znalost ekonomie za nezbytnou.

Všichni ostatní respondenti pojí znalosti ekonomie s manažerskými pozicemi, případně s pozicemi projektového manažera a fundraisera. Tuto představu vnímáme jako zkrslující, neboť jsou životní situace klientů, které vyžadují ze strany sociálních pracovníků ekonomické znalosti a dovednosti (např. Běháková, 2008). Studenti mají tuto představu navzdory tomu, že mnozí během bakalářského studia měli možnost absolvovat volitelný předmět se zaměřením na dluhovou problematiku. Současně výsledky ukazují, že studenti nevnímají znalosti ekonomie jako součást svého všeobecného vzdělání.

Zjišťovali jsme, zda ekonomické předměty motivovaly absolventy k uvažování o vlastním sociálním podnikání. Výsledky šetření ukazují, že 50 % respondentů se vyjádřilo kladně (ano, motivovaly – 18,2 %, spíše ano – 31,8 %).

Zajímalo nás i hodnocení role ekonomických předmětů, které absolventi přisuzují ekonomickým předmětům při pohledu na budoucí uplatnění. Předpokládali jsme, že respondenti mají zájem o profesní růst a kariérní vzestup. Až 64,1 % respondentů řadí ekonomické předměty mezi tři nejdůležitější (32,8 % je považuje za doplňkové předměty a jenom 3,1 % usuzuje, že je nebudou v praxi potřebovat).

Z návrhů fokusové skupiny vyplývá, že by měly být do bakalářského programu zařazeny ještě předměty týkající se personálního řízení a finanční management.

Hodnocení je o to zajímavější, že až 36,7 % respondentů by chtělo v budoucnosti pracovat jako sociální pracovník v přímém kontaktu s klientem, 28,4 % ve vedoucí pozici (vedoucí organizace, střediska) a pouze 15 % v sociálním podniku (ředitel, sociální pracovník) a 8,4 % respondentů jako projektový manažer, resp. fundraiser. V současnosti 51 respondentů (z 67) uvádí, že pracují v sociálních službách, většina 2–5 let.

Respondenti měli možnost označit pracovní pozice v praxi sociální práce, pro které je podle nich nezbytná znalost ekonomie. Podle očekávání většina respondentů označila pozice vedoucího (organizace – 60 respondentů, střediska – 43 respondentů), projektového manažera (52 respondentů) a fundraisera (43 respondentů). Nejméně respondentů označilo pozice: pracovník v sociálních službách (0), sociální kurátor (2) a sociální pracovník v přímém kontaktu (7).

Diskuse

V českém akademickém prostředí doposud není k dispozici studie reflektující výuku ekonomicky zaměřených předmětů nebo předmětů zaměřených na sociální ekonomiku a sociální podnikání ve studijních programech sociální práce. Sociální podnikání (potažmo sociální ekonomika) je spíše součástí vzdělávání v ekonomických směrech studia. Podle Korimové ale chybí vysokoškolská příprava ekonomů, kteří by dokázali skloubit ekonomické a sociální otázky podnikání tak, aby byly naplněny potřeby společnosti v oblasti veřejného zájmu, zvláště při řešení potřeb vylučovaných jednotlivců a skupin společnosti (Korimová, 2014). Z příspěvků, jejichž autorkami jsou právě vyučující na ekonomických fakultách v ČR a SR, je možno inspirovat se v koncipování sylabů nejenom předmětů zaměřených na sociální ekonomiku a sociální podnikání, ale rovněž i v celém studijním programu sociální práce. Syrovátková (2014) referuje o oblibě volitelného předmětu Sociální podnikání právě mezi těmito studenty. K zajímavým podnětům pro pedagogickou činnost je využití semestrálních a kvalifikačních prací studentů pro výzkumné a vzdělávací účely. Studenti přispěli ke zmapování počtu sociálních podniků a jejich právní formy v ČR a současně díky umístění svých prací na webových stránkách univerzity rozšířili nabídku studijních materiálů.

Poláčková (2014) demonstruje na konkrétním příkladu i možnosti partnerství univerzity a sociálního podniku a jeho efekty ve výuce předmětu Sociální ekonomika. Vzdělavatelé v sociální práci věnují nemálo času a energie zkvalitnění spolupráce univerzity a pracovišť sociální práce. Jednou z možností by mohlo být právě téma sociálních inovací a sociálního podnikání. Brozmanová-

-Gregorová (2014) nabízí jinou možnost – vyučovací koncepci service-learningu, která představuje v našich podmínkách inovaci ve vysokoškolském vzdělávání. Zkušenosti, které prezentuje, ukazují na benefity pro studenty, zapojené organizace, univerzitu i širší komunitu.

Pro vytvoření obsahové náplně předmětu Sociální podnikání v bakalářském studijním programu existuje vícero zdrojů – od konkrétních sylabů některých vzdělavatelů v sociální práci až po inspirace sylabem vzdělavatelů ekonomických studijních programů. Pčolínková (2014) prezentuje konkrétní témata předmětu. Mazurek (2014) porovnává vysokoškolské vzdělávání v sociální ekonomice a sociálním podnikání v Severní Americe a v Evropě a dospěl k závěru, že v současnosti je viditelný trend vnímání sociálního podnikání jako sociální inovace a nástroje sociálně-ekonomického rozvoje.

Jistou inspirací pro vzdělavatele v sociální práci může být i úvaha o důležitosti rozvoje kompetencí v rámci profesní přípravy (Martinkovičová, 2014) a klíčových kompetencích sociálních podnikatelů (Lubelcová, 2014). Mají-li sociální pracovníci efektivně komunikovat s řídicími pracovníky, ekonomickými subjekty, nebo se sami prosazovat jako manažeři v sociálních službách, nebo se zasazovat o práva klientů a intervenovat do jejich životní situace, je nezbytné, aby součástí jejich vzdělání byly i poznatky z ekonomie a ekonomické dovednosti.

V bakalářském studijním programu sociální práce je jedním z témat i problematika fungování třetího sektoru a nevládních neziskových organizací. O společných znacích těchto organizací a sociálních podniků a hledání jejich společných průníků uvažuje Švidroňová (2014). Její teze o společných znacích a průnicích je dobře aplikovatelná i při koncipování sylabů výše uvedených předmětů a může být pak podle ní východiskem pro koncipování samostatného studijního programu Sociální ekonomika a podnikání.

Sociální práce se stává novou tržní příležitostí a v této souvislosti je nutno vnímat nové nároky na odbornost sociálních pracovníků (Holasová, 2012). Pokud by v budoucnu měl být vytvořen interdisciplinární obor, který by byl v souladu s těmito trendy, bylo by nezbytné vnímat i všechna rizika, která s sebou nese propojení ekonomiky a sociální práce. I když se toto spojení jeví jako vhodné, je dnes těžko realizovatelné vzhledem k tomu, že k tomu nejsou vytvořeny podmínky na jednotlivých fakultách. Dalším významným rizikem je fakt, že studenti sociální práce nejsou dostatečně motivováni pro studium ekonomických disciplín, a opačně, že studenti ekonomie budou sotva ochotni zaměřit se na otázky spojené se sociální politikou a sociální prací. Propojení oboru sociální práce s ekonomickými předměty je námětem dlouhodobého vědecko-výzkumného zaměření týmu paní prof. G. Korimové na EF UMB v Banské Bystrici, jejíž práce dospěla do realizace mezioborového studijního programu Sociální ekonomika a podnikání (Korimová, 2013).

Závěr

Výsledky šetření ukazují, že studenti bakalářského i magisterského studia i jeho absolventi oceňují absolvování ekonomických předmětů v rámci studia sociální práce. Jedním z efektů studia je i minimalizace předsudku, že ekonomické znalosti a dovednosti nejsou potřebné pro sociální pracovníky. Současně bylo šetřením prokázáno ztotožnění se studentů a absolventů s nastavením cílů a obsahu ekonomicky zaměřených předmětů. I když jen menší část respondentů hodnotí absolvování ekonomicky zaměřených předmětů jako motivační stimul k vlastnímu sociálnímu podnikání, i tak je možné konstatovat, že u části studentů plní výuka i motivační funkci. V souvislosti s těmito závěry souhlasíme s výrokem Bent-Goodleyho (2002), který tvrdí, že bez zkoumání významu podnikání v sociální práci vzdělavatelé zmeškají příležitost učit studenty o tvůrčí roli, kterou může hrát ekonomika.

Výsledky šetření vnímáme nejen jako povzbuzení do další pedagogické práce, ale i jako příspěvek do diskuse o významu ekonomických znalostí a dovedností ve vysokoškolském vzdělávání sociálních pracovníků.

Použité zdroje

- ASOCIACE VZDĚLAVATELŮ V SOCIÁLNÍ PRÁCI. 2014. *Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP* [online]. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci [31. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.asvsp.org/standards.php>
- BĚHÁLKOVÁ, A., et al. 2008. *Formy pomoci předluženým občanům. Manuál Sdružení SPES pro školení sociálních pracovníků a pracovníků nevládních neziskových organizací a charit.* Olomouc: Sdružení SPES.
- BENT-GOODLEY, T. B. 2002. Defining and Conceptualizing Social Work Entrepreneurship. *Journal of Social Work Education*, 38(2), 291–302.
- BROZMANNOVÁ-GREGOROVÁ, A. 2014. Možnosti aplikácie koncepcie service learning v spoločných študijných programoch na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [7. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI. 2013. *Akreditační spis bakalářského studijního oboru Charitativní a sociální práce (prezenční forma)*. Olomouc: CMTF UP.
- GOJOVÁ, V. (Ed.). 2013. *Sociální práce v kontextu sociálního podnikání*. Ostrava: OSU FSS, Marionetti Press.
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce / Sociálna práca*, 12 (2), 126–137.
- KORIMOVÁ, G., MARKOVÁ, V. 2013. *Sociálna ekonomika a podnikanie – nový medziodborový študijný program*. Banská Bystrica: EF UMB.
- LUBELCOVÁ, G. 2014. Predpoklady uplatnenia sociálnej ekonomiky v SR jako výzvy pre oblasť vzdelávania. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [10. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- MARTÍNKOVIČOVÁ, M. 2014. Determinanty profesionálnej prípravy manažerov sociálneho podnikania. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [7. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- MATOUŠEK, O. (Ed.). 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MAZUREK, M. 2014. Porovnanie vzdelávania o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní v Severnej Amerike a v Európe. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [10. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- MORGAN, D. L. 2001. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. *Social Work, Education and Postmodernity. Theory and Studies in Selected Czech, Slovak and Polish Issues*. Liberec: Technical University of Liberec, 10–72.
- P3 – PEOPLE, PLANET, PROFIT, O. P. S. 2016. TESSEA [online]. [9. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/cz/tessea>

- PČOLÍNSKÁ, L. 2014. Návrh implementace predmetu „Sociálne podnikanie“ do vyučovacieho procesu. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [4. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- POLÁČKOVÁ, H. 2014. Aplikácia praktických skúseností vo výučbe predmetu „Sociálna ekonomika“. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [16. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- POTLUKA, O., ČEPELKA, O. et al. 2012. *Příručka pro projekty realizované v partnerství*. Praha: Úřad vlády ČR.
- PUNOVÁ, M., NAVRÁTILOVÁ, J. 2014. *Praktické vzdělávání v sociální práci optikou konceptu resilience*. Brno: Muni Press.
- RYCHTÁŘ, K. 2011. *Analýza možností vzdělávání a podpory ke vzniku a rozvoji sociálních podniků v ČR* [online]. Praha: Nová ekonomika, o. p. s. [16. 2. 2016]. Dostupné z: http://server.universium.cz/publikace/12_analyza_moznosti_vzdelavani_a_podpory.pdf
- SYROVÁTKOVÁ, J. 2014. Předmět sociální podnikání na Technické univerzitě v Liberci jako možnost zvýšení profesionality manažerů sociálních podniků. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [7. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html
- ŠVIDROŇOVÁ, M. 2014. Tretí sektor a sektor sociálnej ekonomiky – hľadanie prienikov pri tvorbe vzdelávacieho modulu. In: *Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Zborník vedeckých štúdií* [online]. Sociálna ekonomika a vzdelávanie. Medzinárodný vedecký workshop konaný 21. 11. 2013. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB [10. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ef.umb.sk/konferencie/sev_2014/prispevky.html

Sonda do problematiky pracovní integrace pečujících osob s využitím případové studie

The Probe to Problem of Job Integration of Carers with using of Case Study

Ivana Knausová

PhDr. Ivana Knausová, Ph.D.,¹ je odbornou asistentkou Katedry křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Dlouhodobě je předmětem jejího profesního zájmu rodinná problematika, problémy rodin v obtížných životních situacích a sociální práce s rodinami obecně. Vede přednášky a semináře předmětů základy sociální práce, sociální politika, vybrané demografické problémy a sociální práce s rodinami.

Abstrakt

Autorka se v této stati zabývá možnostmi těch rodinných příslušníků, kteří chtějí souběžně při péči o závislého člena rodiny pracovat, resp. se po úplném ukončení péče na trh práce navrací. Volba tématu tohoto příspěvku byla ovlivněna dlouhodobým profesním zájmem autorky o problematiku rodin v náročných životních situacích; zdrojem informací byla její osobní znalost konkrétní pečující rodiny. Autorka realizovala kvalitativní výzkumné šetření malého rozsahu, zaměřené především na oblast pracovní integrace pečující osoby.

Klíčová slova

osoba pečující, osoba blízká, aktivní politika zaměstnanosti, pracovní integrace

Abstract

The author in this essay deals with the possibilities of the family members, who want to work during the care for close person at the same time, or more precisely, they are coming back to labour market after the very finishing of their care. The choice of the essay's topic was influenced by author's long-term professional interest in problems of families at difficult life situations; the source of informations was her personal understanding of specific caring family. The author has done qualitative research of little scale focused primarily to sphere of job integration of carer.

Keywords

carer, close person, active employment policy, job integration

¹ Kontakt: PhDr. Ivana Knausová, Ph.D., Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra křesťanské sociální práce, 772 00 Olomouc, Univerzitní 22; ivana.knausova@upol.cz

Úvod

V tomto příspěvku je pojednáno o pečujících osobách, které chtějí souběžně při péči o osobu blízkou – člena své rodiny – pracovat, resp. se po úplném ukončení péče vrátit na trh práce. Nejvýznamnější role zde přísluší státu, který prostřednictvím úřadů práce může svými nástroji a dalšími aktivitami pomoci pracovní integraci pečujících osob efektivně(ji) řešit. Statistikami o přesném počtu pečujících osob nedisponujeme, avšak domníváme se, že nejde o marginální skupinu, ale naopak o skupinu, která se s ohledem na preferenci domácí péče před péčí institucionalizovanou bude jistě do budoucna zvětšovat. Nepochybujeme, že v souvislosti s deinstitucionalizací a transformací sociálních služeb bude ve větší míře počítáno s ještě větší rolí rodiny, resp. jejím zapojením při péči o osoby blízké – starší a staré členy rodiny a členy rodiny jakéhokoli věku se zdravotním postižením či chronickým, dlouhodobým onemocněním. Pečující osoby jistě patří k těm jedincům, kterým je při jejich pracovní integraci potřeba věnovat podporu a pomoc. Pod termínem pracovní integrace rozumíme jak integraci osob, které z různých důvodů ještě nepracovaly (např. z důvodu péče o dítě se zdravotním postižením), a také osob, které práci přerušily na delší čas kvůli péči o někoho blízkého. Motivem pro volbu tématu tohoto příspěvku byl dlouhodobý profesní zájem autorky o problematiku rodin v náročných životních situacích. Informace k danému tématu získala prostřednictvím své osobní znalosti konkrétní pečující rodiny, jejich dlouhodobého setkávání a obeznámeností s každodenním fungováním. Autorka realizovala kvalitativní výzkumné šetření malého rozsahu zaměřené především na oblast pracovní integrace pečující osoby a realizovala individuální hloubkový rozhovor se ženou, která pečující osobou je po mnoho let. Informace čerpala i z doplňujícího rozhovoru s jejím dospělým synem – příjemcem péče, tj. osobou blízkou, analyzovala jejich odpovědi a z nich vyvodila závěry, které zapracovala do případové studie. Při pojednání o tomto tématu bylo sňahou autorky rovněž zamyslet se, zda platí teze, že osoby pečující o osobu blízkou jsou jednou z nejvíce ohrožených skupin na trhu práce a zda jsou pečující osoby, řešící svou pracovní integraci, řazeny současnou politikou zaměstnanosti mezi skupiny tzv. rizikové, tedy ty, kterým by měla být věnována zvýšená péče při zprostředkování zaměstnání (zákon o zaměstnanosti č. 435 Sb./ 2004, § 33).

Rodina, v níž je uskutečňována dlouhodobá péče o některého jejího závislého člena, je dle Národní koncepce rodinné politiky České republiky z roku 2005 považována za rodinu se specifickou potřebou, které je věnována zvýšená pozornost společnosti (MPSV, 2005e). Dlouhodobá nepřetržitá péče o nesoběstačného člena rodiny představuje pro všechny členy rodiny náročnou životní situaci a komplexně ovlivňuje jejich rodinné fungování. Na pomoc při zvládání pečovatelské zátěže jsou rodině poskytovány mnohé variabilní sociální služby; podpora pečujícím členům rodiny je nezbytná zejména proto, aby se mohli co nejvyšší měrou zapojit do běžného života, s čímž souvisí i možnost pečujících osob docházet do zaměstnání. Skutečností je, že ve srovnání s obecnou (nepečující) populací je v současnosti mezi pečovateli celkový podíl ekonomicky aktivních výrazně nižší (Kol., 2015). Deklarovaným obecným cílem rodinné politiky je podpořit a posílit rodiny tak, aby byly schopny plnit svoji úlohu ve všech obdobích svého vývojového cyklu a vůči všem svým členům. Jedním z odvozených specifických cílů rodinné politiky je vytvářet rodičům vhodné podmínky pro skloubení nároků trhu práce s nároky péče o nezaopatřené děti a nesoběstačné členy rodiny (Národní koncepce rodinné politiky, 2005). Sklaďování pracovního a osobního, tj. i rodinného života, kam péče o závislé členy rodiny patří, je nanejvýš aktuálním tématem. Jedná se o otázky aplikace optimálních opatření ze strany společnosti s cílem nalézt pro konkrétního jedince zabezpečení vhodné kombinace jeho placené práce a péče o blízkou osobu a zmírnění konfliktů mezi jeho pracovním a osobním životem. Harmonizace života jedince v důležitých oblastech – práce a péče o blízkou osobu – je ovlivněna jeho hodnotami, přáními i dispozicemi, ale také současnou realitou jeho života, včetně možností, které jsou mu dostupné v oblasti pracovních nabídek a systému veřejných služeb v péči o děti i seniory či osoby blízké obecně (Dziamová, in Matoušek a kol., 2013).

Osoba pečující

Osob pečujících o rodinného příslušníka dlouhodobě je v České republice přibližně 200 000 a osob pečujících krátkodobě nejméně stejný počet (Michalík, 2010). Osobou pečující o závislého člena rodiny, tj. poskytující péči člověku závislému na pomoci druhých (dětém i dospělým členům rodiny se zdravotním postižením, nebo seniorům), je ten, kdo z tzv. vážných důvodů ukončil výkon svého povolání. Mezi vážné důvody, pro které může rodinný příslušník zaměstnání opustit, patří nezbytná osobní péče o blízkou osobu. Za blízkou osobu je považován obecně rodinný příslušník, konkrétně je to manžel, manželka, otec, matka, otec či matka manžela/ky, dítě vlastní, osvojené nebo převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů, sourozenec, zeť či snacha (www.cssz.cz). Pečující osoba poskytuje nezbytnou osobní péči fyzické osobě, která se podle zvláštního právního předpisu považuje za osobu závislou na pomoci jiné fyzické osoby, buď v I. stupni závislosti (kdy hovoříme o lehké závislosti), nebo ve stupni II (znamenajícím středně těžkou závislost), nebo ve stupni III (kdy jde o těžkou závislost), či ve stupni IV, tj. úplná závislost (zákon o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb.). Pečující osoba může být buď osoba blízká (tzn. rodinný příslušník, jak již bylo uvedeno), nebo osoba, která není osobou blízkou, tedy tzv. asistent sociální péče. Zákon o sociálních službách určuje, že asistentem sociální péče může být pouze fyzická osoba, která je starší 18 let věku a je zdravotně způsobilá²; může se jednat o jinou než blízkou osobu (např. o souseda, přítele, studenta-dobrovolníka), která není registrovaným poskytovatelem sociálních služeb. Asistent sociální péče je povinen s osobou, které poskytuje pomoc, uzavřít formální písemnou smlouvu o poskytnutí pomoci, kdy úhradu za poskytnutou pomoc mu hradí sám příjemce péče ze svého příspěvku na péči.³

Osoby pečující o člena rodiny nelze chápat jako homogenní skupinu, přesto však charakteristickým znakem této skupiny osob je, že se většinou jedná o osoby starší, a častěji jsou to ženy – manželky, partnerky, dcery, či snachy. Bývají to ženy, které zpravidla rezignují na vlastní osobní cíle, mění svou roli na trhu práce na roli pečující osoby (Michalík, 2011). Z důvodu své nepostradatelnosti pro závislého člena rodiny – příjemce jejich péče, se mohou dostávat do sociální izolace, četnost kontaktů s dalšími lidmi může být omezena, mohou ztrácet (až zcela ztratit) kontakt s původní profesí, zapomenout své pracovní dovednosti, znalosti, ale i pracovní návyky⁴, a to především proto, že nemohou pracovat ani na částečný úvazek. Nutnost pečovat o osobu blízkou přichází často neplánovaně, bez osobního zavinění, bez jakékoli přípravné doby, osoby pečující si péči o osobu blízkou nezvolily ani nevybraly, k péči je přivedly životní okolnosti.

Pečující osoby a trh práce

Významným problémem pečujících osob je obtížnost (až nemožnost) odhadnout, kdy bude péče o blízkou osobu ukončena. Opuštění trhu práce pečující osobou bývá trvalé či dlouhodobější. V současných podmínkách systému pomoci s péčí o závislého rodinného příslušníka v České republice

² Zdravotní způsobilost je posuzována podle § 29 odst. 1 písm. e) zákona o sociálních službách č. 108/2006 Sb., resp. podle přílohy k prováděcí vyhlášce k tomuto zákonu.

³ Příspěvek na péči je sociální dávka určená osobě, která z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje pomoc jiné fyzické osoby při zvládání základních životních potřeb v rozsahu stanoveném stupněm závislosti podle zákona o sociálních službách. Z poskytnutého příspěvku pak tato osoba hradí pomoc, kterou jí může dle jejího rozhodnutí poskytovat osoba blízká, asistent sociální péče či další subjekty.

⁴ Ztrátu pracovních návyků, resp. ztrátu pracovních kompetencí a obecné kvalifikace z důvodu déletrvajícího nevykonávání své profese, nazýváme „dekvalifikací“. Ta bývá považována za jeden z nejzávažnějších negativních dopadů dlouhodobého „vyčlenění“ z výkonu profese, z důvodu dlouhodobé nezaměstnanosti, ale také např. z důvodu péče o děti, o blízkou osobu v rodině, o seniora v rodině apod. Osoba dlouhodobě setrvávající bez zaměstnání se stává pro potenciálního zaměstnavatele často nezajímavou pro zaměstnání, právě z důvodů ztráty pracovních návyků a odborné kvalifikace (MPSV, 2015d).

většina pečujících osob trh práce opouští zcela. Návrat je značně obtížný, neboť ukončení péče je často spojeno s vysokou psychickou zátěží. Dudová uskutečnila v roce 2014 kvalitativní výzkum s názvem „Sociální postavení neformálně pečujících osob a jejich možnosti vstupu na trh práce“. Respondentky tohoto šetření – matky pečující o své nemocné dítě, v hloubkových rozhovorech shodně uvedly, že diagnóza zdravotního postižení jejich dítěte pro ně znamenala přehodnocení plánu vrátit se na pracovní trh. Podnikání pro ně nepřípadalo v úvahu, protože jejich hlavním zájmem bylo stabilizovat svou rodinnou situaci. Samostatnou výdělečnou činnost chápaly tyto respondentky spíše jako perspektivu nejisté práce s pravděpodobně nízkým ohodnocením. Východisko ze situace respondentky shodně spatřovaly např. ve zvýšení své kvalifikace; důraz na vzdělání kladly především ženy s nižším stupněm formálního vzdělání (se vzděláním základním a s vyučením), naopak ženy, které vystudovaly vysokou školu, nepovažovaly své vzdělání za výhodu, ale měly naopak pocit ztráty svých veškerých pracovních kompetencí. Pečující rodiny mívají často (oprávněný) pocit, že jsou sociálně i ekonomicky diskriminovány oproti běžným rodinám nebo rodinám, které umístily své blízké do trvalé ústavní péče (Novosad, 2004). Trvání péče o závislou blízkou osobu je, jak bylo výše uvedeno, zpravidla dlouhodobou, resp. trvalou záležitostí, a doplňme, že poměrně často péče končí až v důchodovém věku pečující osoby. Péče o osobu blízkou bývá ukončena umístěním závislého člena rodiny do stacionárního či ústavního zařízení, zajištěním péče jinou blízkou osobou, či péče končí jeho úmrtím (především v případě péče o osobu blízkou ve velmi vysokém věku). Potřeba pečovat o blízkou osobu může být ukončena i proto, že jí již není třeba, neboť se stav této osoby výrazně změnil, resp. zlepšil.

Harmonizace pečující a profesní role

Harmonizace pracovního, rodinného a osobního života představuje stav přijatelné míry dělby času, energie a pozornosti mezi placenou prací (povinnostmi v zaměstnání) a neplacenou prací (prací v domácnosti spolu s péčí o závislé členy rodiny) a volným časem jedince (Maříková a kol., 2015). S ohledem na časovou náročnost péče o blízkou osobu je velmi obtížné docházet do zaměstnání v pevnou pracovní dobu a v konkrétním čase. Národní koncepce rodinné politiky zdůrazňuje slučitelnost rodičovské a profesní role ženy i muže, ženy především (2005). Na místo „rodičovské role“ můžeme uvést „pečovatelská role“ a vyjmenovat možnosti, které mohou být rodičům (i zaměstnavatelům), a rovněž pečujícím osobám, nabízeny: využívání práce na částečný (zkrácený) či jinak flexibilní úvazek, pružná pracovní doba, práce z domova, sdílení pracovního místa⁵. Pečujícím osobám může být rovněž nabídnuta podpora při zahájení samostatné výdělečné činnosti. Nejpodstatnější se jeví možnost samostatně si organizovat pracovní dobu s ohledem na potřeby své rodiny a závislé blízké osoby. U mnoha pečujících osob nejsou finanční prostředky hlavním důvodem, proč chtějí pracovat, motivuje je touha mít i jinou aktivitu než péči o rodinu, o závislého člena rodiny. V souvislosti s hrozbou dequalifikace si mnoho pečujících osob chce udržet orientaci v oboru, nezůstat mimo oblast, na kterou se předchozím vzděláváním připravily, v níž se profesně pohybovaly, nezůstat „pozadu“, zvláště tam, kde dochází k rychlejšímu vývoji profese; obávají se, že nebudou schopny se znovu zapojit do pracovního procesu. Pečující osoby považují možnost pracovat, resp.

⁵ Zákoník práce (zákon č. 262/2006 Sb.) upravuje tzv. flexibilní pracovní režimy, tj. zkrácený pracovní úvazek, práci z domova, teleworking (práci „na dálku“), pružnou pracovní dobu a konto pracovní doby (Maříková a kol., 2015). Flexibilním pracovním úvazkem, vyhovujícím rozdílným potřebám pečujících osob, může být také kromě výše uvedených možností i sdílení pracovního místa, angl. job-sharing, tzn. práce dvou či více zaměstnanců na jednom pracovním místě (sdílená náplň práce). Vhodnou možností může být rovněž „stlačený“ pracovní týden, znamenající pracovní dobu odpracovanou např. ve 4 dnech, nebo možnost vykonávat práci na směny, či o víkendu (dle potřeby pečující osoby) či flexibilní začátek pracovního dne (mpsv.cz). Může být využito i dohody o provedení práce či pracovní činnosti. I pro zaměstnavatele jsou nepochybně flexibilní pracovní úvazky výhodné: lze takto maximálně využít schopností všech zaměstnaných osob (Čechová, 2012).

uplatnit se, za možnost být svobodný, mít sebeuplatnění a osobní život naplněn variabilními prožitky bez stereotypů; jde o uplatnění práva na vlastní osobní život. Většina pečujících osob však považuje návrat k původně vykonávanému zaměstnání za nereálný. Řešení této otázky spatřují pečující osoby např. v podpoře zahájení samostatné výdělečné činnosti, nebo ve vyhledání vhodného pracovního uplatnění s podporou péče o osobu blízkou v jejich nepřítomnosti.

Bariéry pracovní integrace pečujících osob

Termín „integrace“ v nejobecnější rovině znamená začleňování či spojování určitých částí v celek, jde o plné začlenění, až „splynutí“ jedince se společností. Tímto pojmem popisujeme komplexní jev, který zahrnuje integraci osobnosti v procesech integrace sociální, kulturní, pedagogické i profesně-pracovní (Novosad, 2009). Mezi časté, obtížné překonatelné bariéry v pracovní integraci pečujících osob můžeme zařadit nepříznivý stav závislé blízké osoby; čím závažnější je její stav a čím více péče vyžaduje, tím je možnost pečující osoby zapojení se na trhu práce nižší. Bariérou v pracovní integraci pečujících osob může být rovněž neochota zaměstnavatelů vycházet pečující osobě více vstříc; situace se v této oblasti zřejmě zlepšuje, avšak stále poměrně hodně zaměstnavatelů nemá o pečujících osobách a jejich problémech informace a pravděpodobně z tohoto důvodu jim možnost nějaké formy zaměstnání ani nenabízí. Zmíníme zde i „skrytou profesní diskriminaci“, což znamená, že pro zaměstnavatele bývá například rodič pečující o zdravotně postižené dítě potenciálně (a priori) problémovým zaměstnancem, ačkoli ve většině případů jde o nepodložený předsudek (Novosad, 2004). Již zmiňovaná ztráta kvalifikace (neboli „dekvalifikace“) v důsledku dlouhodobé péče o blízkou osobu, a s tím související ztráta pracovních zkušeností, dovedností, včetně ztráty sebevědomí, nedůvěry v sebe a ve své schopnosti, pocitů nedostačivosti, malosti, marnosti, je jistě zásadní bariérou v pracovní integraci samotných pečujících osob. Dekvalifikace jako bariéra v plnohodnotném zapojení jedince na trhu práce je tradičně uváděna v souvislosti s dlouhodobou nezaměstnaností, nověji s péčí o dítě u žen na rodičovské dovolené; za skutečně velký problém považují ztrátu „profesní zdatnosti“ především osoby s vyšším stupněm formálního vzdělání. Po 5 až 10 letech poskytování péče dochází u pečujících osob k nevratné ztrátě pracovních kompetencí, sami pečující pak vnímají svůj návrat na trh práce jako velmi obtížný a možnost podstoupit rekvalifikaci či se zapojit do dalšího vzdělávání, vzhledem k časovým podmínkám v souvislosti s péčí o osobu blízkou, často za nereálnou.

Politika zaměstnanosti a možnosti úřadů práce

Moderní společnost (stát) svými opatřeními vytváří podmínky vstupu na trh práce (nejen) osobám, které jsou zde z mnoha variabilních důvodů znevýhodněny a jejich pracovní integrace je ztížena. Zákon o zaměstnanosti uvádí výčet jednotlivých skupin, které považuje za znevýhodněné, a konkrétní nástroje pro podporu pracovní integrace znevýhodněných osob legislativně upravuje. Aktivní politika zaměstnanosti, tzn. aktivity státu v oblasti trhu práce (resp. aktivity úřadů práce v jednotlivých regionech republiky), je významnou možností, jak podpořit (všechny) znevýhodněné skupiny osob na trhu práce. Je zaměřena především na podporu zřizování nových pracovních míst, je cílena na zaměstnavatele i uchazeče o zaměstnání. Patří sem bezplatné poradenství prováděné úřady práce nebo zabezpečené (na základě dohody) odborným poradenským zařízením. Mezi nástroje aktivní politiky zaměstnanosti, které se mohou vztahovat k pracovní integraci pečujících osob, patří např. rekvalifikace, veřejně prospěšné práce, podpora vytváření společensky účelných pracovních míst, aktivizační pracovní příležitost, podpora podnikání a další (§ 104 zákona o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb.). Zákon o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb. pracuje s termínem „osoba znevýhodněná na trhu práce“. Dle § 33 vylučuje určité skupiny uchazečů o zaměstnání, kterým je nutné ze strany společnosti (tj. úřadů práce) věnovat zvýšenou péči s ohledem na jejich zdravotní stav, věk, péči o dítě, péči o závislého člena rodiny, či z jiných závažných důvodů. Nerovný přístup na pracovní trh je důvodem pro konkrétní podporu, kterou zákon uplatňuje pomocí aktivní politiky zaměstnanosti. V rámci této

politiky jsou definovány tzv. ohrožené skupiny na trhu práce. Osoby pečující o osobu blízkou mohou být v tomto ohledu řazeny do několika ohrožených skupin současně: do skupiny osob ohrožených sociálním vyloučením, často do skupiny osob s nízkou kvalifikací, nejčastěji do skupiny osob ve vyšší věkové kategorii (50–64 let). Jak již bylo uvedeno, přibližně dvě třetiny pečujících osob je starších 50 let. Osoby, které lze zařadit do více tzv. ohrožených skupin, jsou tudíž znevýhodněny vícenásobně.

Úřady práce nabízejí pro zvýšení nebo podporu zaměstnatelnosti jedince určité aktivity a služby, spojené s hledáním zaměstnání, s rekvalifikací, se zvýšením kvalifikace apod., která by zvýšila jeho šance na nalezení zaměstnání, či s podnikáním a jeho začátky (MPSV, 2015b). Při zprostředkování zaměstnání tak věnují úřady práce „zvýšenou péči“ uchazečům o zaměstnání, kteří ji pro svůj zdravotní stav, věk, péči o dítě, nebo z jiných vážných důvodů potřebují. Úřady práce v rámci zvýšené péče pomáhají svým vybraným klientům vzděláváním, konzultacemi, individuálním pracovním poradenstvím a výpomocí při pracovním uplatnění. Mohou tak napomáhat i integraci pečujících osob na trh práce, a to především prostřednictvím jejich vzdělávání, případně přípravy na konkrétně vybrané pracovní pozice. Úřady práce jsou bezesporu institucemi, které jsou pečujícími osobami vyhledávány nejčastěji. Také jim poskytují informace o volných pracovních místech, o možnostech vzdělávání, rekvalifikací, o realizovaných projektech, kurzech, ale také o nestátních neziskových organizacích, které se na pomoc pečujícím osobám zaměřují. Mezi další aktivity úřadů práce na podporu odstranění bariér při návratu pečujících osob na trh práce můžeme řadit i konzultace s odborníky v oblasti podnikání, případně přímo vyhledání vhodného pracovního uplatnění formou společensky účelného pracovního místa. V této souvislosti se zdůrazňuje naplňování rovných příležitostí na trhu práce osob nepečujících a osob pečujících. Úřady práce též provádějí osvětu u zaměstnavatelů o této cílové skupině, nabízejí jim poradenství, zaměřují se na vytipování konkrétních pracovních pozic u konkrétních zaměstnavatelů pro pečující osoby apod.⁶

Společensky účelná pracovní místa vyhrazená

Významným nástrojem aktivní politiky zaměstnanosti jsou „společensky účelná pracovní místa vyhrazená“, jejichž tvorba je v současné době až do roku 2018 v rámci České republiky podpořena Evropským sociálním fondem (MPSV, 2015c). O tomto nástroji se záměrně v našem příspěvku zmiňujeme právě v souvislosti s pracovní integrací pečujících osob. Společensky účelné pracovní místo vyhrazené znamená vyhrazení pracovního místa pro uchazeče o zaměstnání na základě dohody zaměstnavatele s úřadem práce, přičemž zaměstnavatel je na úhradu mzdy na tomto místě poskytován od úřadu práce příspěvek, a to až po dobu 12 měsíců. Společensky účelná pracovní místa vyhrazená přispívají k dlouhodobějšímu pracovnímu uplatnění uchazečů o zaměstnání s méně závažnými handicapami (zdravotní omezení, věk, péče o dítě do 15 let, žádná praxe) na trhu práce, kterým nelze v současnosti zajistit pracovní uplatnění jiným způsobem. Vzhledem ke svému charakteru patří tento nástroj k neúčinnějším nástrojům aktivní politiky zaměstnanosti a vede k přímému a zpravidla dlouhodobému uplatnění uchazečů na trhu práce; jeho prostřednictvím dojde u uchazečů o zaměstnání k udržení a obnovení či získání základních pracovních návyků a k získání motivace k práci a také přispěje například k zaměstnání osob padesátiletých a starších, které patří ke kategoriím osob dlouhodobě ohrožených na trhu práce, nebo například k vytvoření pracovních míst pro uchazeče do 30 let věku, kteří z důvodu nedostatečné praxe, případně z důvodu kvalifikace neuplatnitelné na trhu práce, zůstávají v evidenci úřadu práce bez perspektivy nalézt vhodné zaměstnání. Vytváření společensky účelných pracovních míst vyhrazených představuje jeden z mála způsobů, jak také motivovat zaměstnavatele k vytváření dlouhodobějších pracovních příležitostí pro výše uvedené cílové skupiny (MPSV, 2015a).

⁶ Například Diakonie ČCE a Charita České republiky se přímo na pomoc pečujícím osobám zaměřují, a to především prostřednictvím praktické pomoci s realizací respektivní péče, rané péče nebo poradenství. Často rovněž poskytují vzdělávání, např. prostřednictvím projektů ESF. Charita Česká republika v roce 2012 například ukončila dvouletý projekt týkající se osob pečujících a jejich pracovní integrace (ESF, 2012).

Pracovní integrace pečujících osob

K problematice pracovní integrace osob pečujících o blízkou osobu lze konstatovat, že v České republice, navzdory relativně příznivému právnímu prostředí, jsou pečující osoby na trhu práce zapojeny v malé míře. Formálně legislativa umožňuje různé úpravy pracovní doby a typy flexibilních pracovních úvazků, jak již bylo uvedeno, v praxi je jejich nabídka a využívání minimální; při poskytování péče osobě blízké pracuje jen přibližně třetina pečujících osob, většinou na snížené pracovní úvazky. Placené zaměstnání je přitom pro pečující osoby důležité, neboť podporuje finanční nezávislost celé rodiny a rodinný rozpočet, umožňuje úhradu přímých finančních nákladů na péči a širší využívání nabízených služeb. Nedostatek finančních prostředků naopak neumožňuje plně čerpat potřebné sociální služby, které by pečujícím osobám v náročné péči poskytlý úlevu. Možnost pečující osoby pracovat je ale do velké míry ovlivněna nejen skutečností, zda je rodina schopna finančně zvládnout potřebné odlehčovací služby, ale také zda pro závislou osobu vhodná sociální služba existuje atp. Práce také pomáhá pečující osobě udržovat vlastní sociální status, rozvíjet své sociální síť a nabízí i jinou identitu kromě pečovatelské role. Je prostředkem k seberealizaci i zdrojem uspokojení. Obdobnou problematiku řešil projekt s názvem „Nejsme chudinky, jsme hrdinky“, který byl zaměřen na vyrovnávání příležitostí na trhu práce u osob (zejména žen), které poskytují více či méně intenzivní péči závislé blízké osobě. Důvodem pro jeho realizaci bylo přesvědčení, že vzhledem k psychické a fyzické náročnosti péče těmto pečujícím ženám nezbyvá prostor ani síla na řešení jejich uplatnění na trhu práce, časová náročnost péče jim neumožňuje plnit nároky standardního zaměstnání. Jako nejvhodnější řešení spatřují respondentky projektu v práci z domova, částečné pracovní úvazky nebo (již však méně) samostatnou výdělečnou činnost, která dovoluje čas pro rodinu a práci flexibilně přizpůsobovat. Ze strany společnosti je situace pečujících žen řešena především na úrovni finanční pomoci, případně sociálních (podpůrných) služeb, ale jejich postavení na trhu práce, resp. možnost harmonizace rodinného a pracovního života, příliš bráno v potaz není (NRZP, 2014).

Výzkumné šetření

Pro doplnění teoretických informací v tomto příspěvku informacemi empirickými (praktickými) bylo zrealizováno výzkumné šetření; jednalo se o kvalitativní strategii s využitím případové studie, vycházející z metody rozhovoru. Případová studie je jednou z metod kvalitativního výzkumu ve vědách o člověku a obecně ji lze charakterizovat jako intenzivní studium jednoho případu – tedy jedné situace, jednoho člověka, jednoho problému, zkoumající současné fenomény do jejich hloubky v jejich skutečném kontextu (Ivanová, Olecká, 2010). Případová studie znamená deskriptci situačně specifického individuálního případu respektujícího subjektivitu člověka a sociálního dění, jedinečnost sociálních situací (Matoušek a kol., 2013), a proto byla jako vhodná výzkumná metoda autorkou zvolena. Na konci kalendářního roku 2015 byl uskutečněn rozhovor s respondentkou – ženou dlouhodobě pečující o osobu blízkou (syna se zdravotním znevýhodněním, zcela závislého na její pomoci) a na jeho základě byla případová studie vytvořena. Upřesněme, že jde o „mikrostudii“, tedy sondu do situace jedné rodiny, která však vhodně dokládá význam tematiky, již se autorka ve své stati věnuje. Jednalo se o rozhovor hloubkový a s ohledem na získání potřebných informací o respondentce a jejích problémech měl rovněž charakter anamnestický (Gabura, Pružinská, 1995). Respondentka a její syn tvoří neúplnou rodinu, jsou osobou pečující a osobou blízkou, závislou na péči druhé osoby. Níže uvedená případová studie charakterizuje respondentku včetně jejího syna, představuje některé aspekty jejich rodinného fungování a především obsahuje shrnutí veškerých informací získaných prostřednictvím odpovědí na otázky rozhovoru. Rozhovor byl realizován v domácnosti respondentky, obsahoval 18 otevřených otázek a trval přibližně 3 hodiny. Úvod rozhovoru byl zaměřen na charakteristiky respondentky a jejího syna, následně byl rozhovor orientován na oblasti jejich minulého i současného sociálního fungování.

Charakteristika respondentky, jejího syna a jejich rodinné situace

Ve společné domácnosti dvoupokojového panelového bytu žijí žena ve věku 57 let a její syn ve věku 24 let. Syn je od svého narození v dolní polovině těla ochrnutý (jedná se o vrozenou vadu pohybového aparátu), je na vozíku, zcela závislý na péči své matky. Absolvoval základní školu a poté střední školu (zaměřenou na obchod a služby), kterou úspěšně ukončil maturitní zkouškou. Bezprostředně po ukončení studia nenalezl zaměstnání, a protože se mu to ani po půl roce nepodařilo, hledat přestal, zůstal doma a i v současné době je stále nezaměstnaný. Na úřadě práce se nezaevidoval, nedovede vysvětlit, proč. Uvádí, že nejde o rezignaci, ale že mu to tak vyhovuje a nic měnit nechce. Jeho koníčkem je počítač, sociální sítě, internet, seriály a filmy, a také občas časopisy a komiksy, které mu matka kupuje. Skrze sociální sítě je v kontaktu s bývalými spolužáky ze školy základní i střední. Pobírá příspěvek na péči ve IV. stupni, matka o něj pečuje a velmi se mu věnuje. Od bývalého spolužáka dostal nabídku služby osobní asistence, kterou by mu spolužák poskytoval z důvodu občasných zastoupení či vystřídání jeho matky. Jeho matka s touto službou souhlasila, avšak nakonec k dohodě se spolužákem z blíže neurčených důvodů nedošlo. Žena – pečující osoba, tedy respondentka rozhovoru, má dokončené základní vzdělání, v dalším vzdělávání nepokračovala. Před narozením zdravotně postiženého syna vykonávala pozici skladnice v malém obchodě, poté pokojské v penzionu a následně pomocné činnosti v kuchyních různých pohostinství. Se svým manželem měla tři syny, dva z nich jsou samostatní a mají své rodiny a občas matku s bratrem navštěvují. Manžel zdravotní postižení nejmladšího syna od počátku velmi těžce nesl. V 15 letech syn podstoupil operaci, která však nepřinesla žádnou změnu. Když muž pochopil, že se stav jeho nejmladšího syna nezmění, začal pít a své pití stupňoval. Po určité době rodinu opustil, žil ve společnosti osob bez přístřeší a osob závislých na alkoholu a přibližně po čtyřech letech tohoto života na ulici zemřel.

Vyhodnocení odpovědí získaných rozhovorem s respondentkou

Hloubkový rozhovor je považován za jednu z nejčastěji využívaných metod kvalitativního výzkumu (Hendl, 2008). Otázky jsou předem sestavené, záměrně volené, přesně cílené, avšak „volné“, tak, aby mohl respondent široce odpovídat dle svých potřeb. Tento typ rozhovoru bývá zaměřen, resp. využíván při zjišťování citlivých osobních témat. Z tohoto důvodu byl autorkou zvolen, neboť problematika péče o osobu blízkou a její veškeré souvislosti je tématem velmi citlivým, privátním. Především v úvodu měl tento rozhovor charakter anamnestický, neboť respondentka zpočátku hovořila nikoli o problému péče o syna, ale o sobě, své rodině, rodinném stavu apod. Otázky v tomto rozhovoru byly pouze otevřené a respondentce byla nabídnuta možnost doplnit své sdělení v případě potřeby do dalšího dne na e-mail autorky (což však respondentkou využito nebylo). Rozhovor byl směřován k získání podrobných informací o některých (vybraných) oblastech života respondentky – pečující osoby o osobu blízkou. Respondentka po ubezpečení o své anonymitě se k jednotlivým oblastem vyjadřovala poměrně obsáhle. Následně v textu uvádíme shrnutí informací rozhovorem získaných.

Charakteristika respondentky

Respondentka výzkumného šetření je žena středního věku. Působí sebevědomě, je velmi samostatná a komunikativní. Péči o svého syna zvládala a stále zvládá přiměřeně, resp. dobře. O sebe a syna je schopna se postarat, tzn. hmotně zabezpečit i mimo finanční prostředky od státu. Uvádí, že díky skromnosti své i svého syna dokáže s příjmy, které mají, vyjít. Se svým synem žijí v bytě v osobním vlastnictví. V souvislosti s péčí o syna hovoří respondentka o nedostatku času na osobní život, o nutnosti omezit společenské kontakty, zredukovat vlastní záliby. Nyní, s přibývajícím věkem, přiznává i občasně zdravotní problémy (bolesti zad, kloubů, únavu, slabost, častou nespavost).

Oblast partnerského vztahu respondentky

Vztah respondentky a jejího manžela byl již dlouho před narozením třetího, zdravotně postiženého syna disharmonický. Zdravotní postižení dítěte vždy představuje závažnou zatěžkávací zkoušku vztahů mezi členy v rodině, a to již v počátečních fázích, po sdělení diagnózy. Ještě více pak později – v důsledku dlouhodobé péče (www.sancedetem.cz). Nepříliš dlouho po narození zdravotně postiženého dítěte se manželský vztah respondentky emočně vyčerpal, a i když byl manžel v rodině přítomen, jednalo se o formální manželský svazek. Respondentka pociťovala osamění, neboť manžel s ní nesdílel starosti ani praktické (technické) problémy (např. sociálně-právního, ekonomického, výchovného apod. charakteru), které s sebou péče o zdravotně postiženého člena rodiny přinesla. Z důvodu manželova nadužívání alkoholu, nezájmu, nevraživosti a následného odchodu ze společné domácnosti se manželský svazek zcela rozpadl. Dalšího partnera si respondentka nehledala, veškerou pozornost soustředila na své tři syny, na nejmladšího syna se zdravotním postižením přednostně. Ani v současné době nemá respondentka žádný vážný vztah.

Oblast rodinného fungování

Respondentka již v úvodu rozhovoru deklarovala, že je se situací života se zdravotně postiženým dítětem dávno vyrovnaná. Se svým synem v současné době svou rodinnou situaci zvládají, vzájemnou komunikaci hodnotí jako vstřícnou a plnou porozumění, tedy velmi dobrou. Respondentka i syn nahlíží na svou situaci i své perspektivy reálně, jejich společná rodinná situace se „stabilizovala“. Přestože si oba dobře uvědomují nejzávažnější fakt – tj. trvalost péče o syna a nemožnost jeho osamostatnění se, jsou oba, matka i syn, schopni pozitivního životního přístupu. Respondentka cítí za syna osobní zodpovědnost, péči o něj vnímá jako přirozenou a samozřejmou; zdůrazňuje, že jeho umístění do ústavní péče nikdy nezvažovala, chápala by to jako své morální selhání. Uvádí, že se snaží i tzv. normálně žít, především v současné době, kdy starší synové jsou zcela samostatní a situace se zdravotně postiženým synem je optimální. S ostatními rodiči zdravotně znevýhodněných dětí v rámci kupř. svépomocné skupiny se nikdy nestýkala, neměla zájem, necítila potřebu; ani v současné době se se synem s jinými zdravotně znevýhodněnými lidmi nestýkají. Možnost zapojit se do společenství organizace vozíčkářů (v místě bydliště) syn využít nechce.

Oblast zvládání péče o syna se zdravotním postižením

Respondentka ani její manžel neměli s výchovou zdravotně postiženého dítěte žádnou zkušenost. Pokoušeli se situaci zvládnout, pomáhat si a vzájemně se zastupovat, zjistili však, že je to pro ně vyčerpávající. Tuto skutečnost konstatoval především otec. Terénních ani ambulantních služeb nevyužívali, důvod respondentka nespecifikovala. Protože respondentka neměla velké profesní ambice, rozhodla se pro úplné opouštění trhu práce a trvalou péči o syna. Začala se zabývat možnostmi zdravotně postižených osob, zjišťovala si informace o způsobech pomoci synovi zkvalitnit jeho život, např. rehabilitacemi, akcemi pro osoby se zdravotním znevýhodněním (např. plavání, výlety apod.). V rámci vzdělávání pomáhala synovi s dopravou do školy a se zajištěním pedagogického asistenta. Synovu nezaměstnanost, resp. jeho rezignaci na hledání zaměstnání, akceptuje, uvádí, že jde o dospělého muže a jeho svobodné rozhodnutí. Charakterizuje jej jako jedince laxního, pohodlného až líného, s nízkou motivací k jakékoli (přiměřené) aktivitě. Jeho větší začlenění do společnosti (v oblasti pracovní, vzdělávací či oblasti sociální) respondentka prozatím nepředpokládá. Je orientována na přítomnost, do minulosti se neohlíží a o budoucnosti (své i synově) příliš nepřemýšlí. Náročnost péče o syna (fyzickou i psychickou) se svým přibývajícím věkem si však uvědomuje, nedostatkem sil či zhoršováním svého zdravotního stavu se cíleně nezabývá.

Oblast sociální opory respondentky

Sociální opora je chápána jako pomoc či podpora, kterou člověk čerpá v určitých situacích; nemusí vždy jít o situace náročné či zátěžové, ale i o běžné všední momenty, ve kterých se lidé ocitají bez ohledu na druh jejich povolání, věk či zdravotní stav. Podmínkou pro to, aby mohla být potřebná sociální opora poskytnuta, je sociální síť, v jejímž rámci dochází k sociálním vazbám a interakcím, které jsou pro člověka podpůrné a v nichž se nacházejí zdroje sociální opory (Kebza, 2005). Sociální oporou respondentce byla a stále je její matka. Jde o ženu v poměrně vysokém věku (83 let), přesto však – dle sdělení respondentky – o ženu optimistickou, vitální, zdravou a soběstačnou, a tudíž své dceři, pečující o zdravotně postiženého syna, schopnou být oporou. Je jim oporou oběma, dceři i vnukovi, a to jak oporou hmotnou (ekonomickou, přispívající jim ze svého starobního důchodu), tak oporou sociální a psychologickou, tedy emoční. Velmi často dceru s vnukem navštěvuje, tráví s nimi hodně volného času, pomáhá jim s domácností, sdílí s nimi jejich každodenní starosti, mohou se jí svěřovat, vypovídat a rozdělit se o problémy. Sociální oporou jsou respondentce rovněž starší synové, kteří již mají své rodiny, ale své matce s bratrem pomáhají zvládat nejen každodennost (přeprava k lékaři, za nákupy apod.), ale především velké zátěžové situace. Zátěžovou situací pro respondentku byl například alkoholismus jejího manžela, obtížné pro ni bylo smířit se s jeho nezájmem o nejmladšího syna i s jeho odchodem od rodiny. Za psychologické opory synů se později dokázala s manželem rozvést a zvládnout porozvodové problémy. Poté, opět za jejich pomoci, se po určité době vyrovnala s dezintegrovaným životem manžela na ulici a nakonec s jeho úmrtím. Pozitivní vliv na optimální sociální fungování respondentky mají dobré vztahy mezi oběma zdravými syny navzájem, mezi nimi a nejmladším synem se zdravotním postižením a také mezi nimi a respondentkou, jejich matkou. Oporu má respondentka ve věře, s jejíž intenzivní pomocí těžké životní situace prožívá, vyrovnává se s nimi a adaptuje se na ně. Respondentka rovněž dlouhodobě (samostatně) praktikuje jógové cvičení a meditaci, které jí napomáhá relaxovat, zklidňovat se a zvládat obtíže všedních dnů.

Oblast pracovní integrace respondentky

Z respondentčiny výpovědi lze odvodit, že aspirace na pracovní uplatnění má, neboť sděluje, že více finančních prostředků ona i její syn potřebují, a práci si proto hledá. Je poměrně aktivní, motivovaná. Pročítá inzeráty, navštěvuje internetové pracovní portály, kontaktuje příbuzné, přátele, spolužáky, bývalé spolupracovníky a známé osoby s prosbou o pomoc při hledání brigády nebo krátkodobé práce. V době své dřívější registrace na úřadě práce absolvovala rekvalifikační kurz zaměřený na obsluhu počítače. Dle jejího sdělení dovede s počítačem i internetem obstojně pracovat. Našla si úklid ve dvou domácnostech, dvakrát týdně odchází za tímto účelem na dvě hodiny z domu. Více nesděluje, uvědomuje si, že jde o nelegální příjem. Je rovněž zaregistrována v databázi personální agentury, má zde vložený životopis. Opakovaně konstatuje, že její péče o syna je trvalá, nekončící. Případá pro ni v úvahu práce na částečný úvazek a práce z domova. Podnikat, tj. být osobou samostatně výdělečně činnou, by si respondentka netroufla, nemá žádnou specializaci ani potřebné osobnostní schopnosti. Nemá také tížádnost ani ambice dosahovat „velkých“ cílů, klade si cíle „malé“, pro ni postačující. O práci v sociálních či sociálně-zdravotních službách zájem nemá, péči poskytuje doma synovi, proto by volila práci naprosto jiného druhu. O svém pracovním zapojení přemýšlí, konkrétní představu práce sice má, uvažuje však zcela realisticky, což shledáváme velmi pozitivním. Zajímala by ji práce např. na recepci hotelu, ale uvědomuje si, že kromě nemožnosti pracovat na směny v tomto druhu práce nemá zcela žádné jazykové dovednosti, zde požadované. V dosahu městské hromadné dopravy se nachází tzv. „sociální podnik“; tuto informaci dostala od své bývalé spolupracovnice a poté se zde ohledně případného zaměstnání informovala. Zjistila však, že se jedná o sociální podnik poskytující zaměstnání z 90% lidem se zdravotním znevýhodněním a právě tyto osoby preferující. Za ideální možnost považuje respondentka – jak již sdělila – pracovat na kratší pracovní úvazek. Jinou formu tzv. flexibilní práce respondentka nezná, nemá více informací.

Závěr

Realizované kvalitativní šetření formou případové studie nepřináší obecně platné informace o skupině pečujících osob jako celku; tento cíl ani sledován nebyl. Naším úkolem v rámci výzkumného šetření byl popis případu v jeho celistvosti včetně vybraných důležitých kontextů. Získané informace nám sice umožňují vyslovení pouze určitých závěrů, ale také pokládání dalších otázek, tzn. tvorbu hypotéz. Problematika péče o osobu blízkou a rovněž otázka pracovní integrace pečující osoby byla popsána pohledem jednotlivce, kterého se problematika, pojednávaná v tomto příspěvku, osobně týká a je dlouhodobou (resp. trvalou) součástí jeho života. Skutečností je, že bližším seznámením se s jedním případem lze lépe porozumět jiným, podobným případům. Na základě informací získaných rozhovorem s respondentkou je možno poznat sociální fungování dvou společně žijících blízkých osob, vzájemně na sobě (fyzicky, resp. psychicky a sociálně) závislých. Rovněž lze uvést, že osoby pečující o osobu blízkou jsou ohroženou skupinou na trhu práce, že na svou pracovní integraci nerezignovaly a že k subjektivnímu pocitu životní spokojenosti potřebují svou péči o blízkou osobu, na které jim velmi záleží, se svým pracovním zapojením zkoordinovat, sladit. Návrat na trh práce je pro pečující osoby, především kvůli vysoké náročnosti péče o osobu blízkou, velmi obtížný. Spíše zápornou zkušenost zakoušejí především ti pečovatelé, kteří po ukončení péče o rodiče nebo prarodiče uvažují o návratu na původní pracovní místo – vykonali svou morální povinnost vůči rodičům, ale s přihlédnutím k věkové kategorii těchto osob není o ně zájem na trhu práce, a to často právě z důvodu vyššího věku (NRZP, 2015). Někdy pečující osoby rezignují na svoji odbornost, jen aby získaly alespoň nějakou práci (Novosad, 2004). Skutečností je, že pečující osoby jsou osobami aktivními, činorodými; bývají často v pozici „zájemce o zaměstnání“, jsou tedy osobami, které nejsou v evidenci úřadů práce jako uchazeč o zaměstnání, nepobírají podporu v nezaměstnanosti, ale o své případné současné i budoucí pracovní uplatnění se zajímají, obstarávají si informace o situaci na místním trhu práce, mapují své možnosti, své příležitosti, seznamují se s realitou v rámci své situace a svých možností. Pro (některé) pečující osoby a jejich pracovní integraci připadá v úvahu i podnikání, tzn. samostatná výdělečná činnost, tedy možnost uplatnění svých znalostí z domácí péče. Rovněž koncept tzv. sociální ekonomiky může být dobrým řešením mj. právě u osob, které se po skončení péče vrací na pracovní trh a mají s tím obtíže. V souvislosti s výše uvedenou deskripcí reálné životní situace konkrétní pečující rodiny lze doplnit, že pečujícím osobám je k jejímu zvládnutí a optimalizaci společnosti nabízena odborná pomoc sociálních pracovníků. Sociální práce v současnosti reflektuje tři základní paradigmaty, z nichž lze vyjít a na jejichž základě lze pečující osobě i osobě blízké pomoci (například poradenstvím i terapií). Domácí péči, tzn. péči o člověka v rodinném prostředí, je třeba podporovat, aby vzrostl počet těch, kteří se pro ni rozhodnou. O zlepšování a zvětšování sítě dostupné pomoci a podpůrných služeb pečujícím osobám a jejich rodinám již nikdo nepochybuje. Z veřejných rozpočtů (stát, kraje, obce, pojišťovny) je ročně vynakládáno více než 28 miliard korun ve formě různých dotací na sociální služby (včetně příspěvku na péči; Michalík, 2010). Samozřejmostí by se v moderní společnosti měl stát vstřícný a kladný postoj a přístup veřejnosti i zaměstnavatelů k pečujícím osobám a podpora jejich lepšího postavení. Je nutné považovat za přirozené přání pečující osoby sladit svou péči o osobu blízkou a současně si zachovat svůj pracovní potenciál, např. prostřednictvím umožnění práce na částečný úvazek, jinou flexibilní formu práce nebo flexibilní pracovní dobu. Jakákoli realizovaná opatření v oblasti podpory osob pečujících o blízkou osobu vždy mají pozitivní dopady na všechny oblasti sociálního fungování jejich rodin, tzn. i na jejich pracovní integraci.

Použité zdroje

ČECHOVÁ, M. 2012. *Jak získat rodiče a pečující osoby zpátky do zaměstnání? Anebo jak být dobrým zaměstnavatelem. Příručka pro zaměstnavatele* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.praemia.cz/zpatky/download/metodika.pdf>

- ČSSZ. 2013. *Pečujete ve své rodině o nemohoucí seniory nebo hendikepované osoby?* [online]. [6. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/informace/media/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2013/pecujete-ve-sve-rodine-o-nemohouci-seniory-nebo-hendikepovane-osoby>
- DUSTOJNESTARNUTI.CZ. 2015. *Neformální pečovatelé: Nenahraditelní, ale nedocení* [online]. Konference k legislativnímu ukotvení koordinace neformální péče konaná 16. 6. 2015 v Praze. [6. 1. 2016]. Dostupné z: www.dustojnestarnuti.cz/pece/neformalni-pecovatele-nenahraditelni-ale-nedoceni
- ESF ČR. 2012. *E-restart – nový rozměr sociální rehabilitace* [online]. [4. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/projekty/e-restart-novy-rozmer-socialni-rehabilitace>
- FOND DALŠÍHO VZDĚLÁVÁNÍ. 2015. *Kooperace (Koordinace profesního vzdělávání jako nástroje služeb zaměstnanosti)* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: <https://koopolis.cz/file/home/download/788?key=710225492d>
- GABURA, J., PRUŽINSKÁ, J. 1995. *Poradenský proces*. Praha: SLON.
- HENDL, J. 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- IVANOVÁ, K., OLECKÁ, I. 2010. *Případová studie jako výzkumná metoda ve vědách o člověku* [online]. [5. 1. 2016]. Dostupné z: <http://emi.mvso.cz/EMI/2010-02/10%20Olecka/Olecka.pdf>
- KEBZA, V. 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.
- KOLEKTIV AUTORŮ. 2015. *Sborník prezentací Podpora neformálních pečovatelů. Sociální služby efektivně transparentně, aktivně* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: <http://podporaprocesu.cz/wp-content/uploads/2015/03/sbornik.pdf>
- MAŘÍKOVÁ, H. a kol. 2015. *Diverzita v praxi. Metodika řízení diverzity a sladování pracovního a soukromého života na pracovišti* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/23610/Metodika_diverzita_v_praxi.pdf
- MATOUŠEK, O. a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MICHALÍK, J. a kol. 2011. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál.
- MICHALÍK, J. 2010. *Rodina pečující o člena se zdravotním postižením – známe ji?* [online]. Konference Ohrožené dítě II, konaná v Praze 12. 5. 2010. [7. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.nadacesirius.cz/soubory/prilohy/Rodina-pecujici-o-clena-se-zdravotnim-postizenim-1.pdf>
- MPSV. 2015a. *Společensky účelná pracovní místa vyhrazená* [online]. [5. 1. 2016]. Dostupné z: https://portal.mpsv.cz/upcr/esf/projekty_v_realizaci/celorep/nopp-supm
- MPSV. 2015b. *Podpora zaměstnanosti* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/podpora_zamest
- MPSV. 2015c. *Nové pracovní příležitosti – společensky účelná pracovní místa vyhrazená* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: <https://portal.mpsv.cz/upcr/esf>
- MPSV. 2015d. *Nové pracovní příležitosti – společensky účelná pracovní místa vyhrazená* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: <https://portal.mpsv.cz/upcr/esf/celorep/nopp-supm>
- MPSV. 2015e. *Národní koncepce rodinné politiky* [online]. [7. 1. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf
- NRZP ČR. 2014. *Nejsme chudinky, jsme hrdinky* [online]. [6. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.nrzp.cz/projekty/ukoncene-projekty/1272-projekt-nejsme-chudinky-jsme-hrdinky>
- NRZP ČR. 2008. *Posílení postavení OZP na trhu práce v Praze* [online]. [6. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.pecujiciosoby.cz/page/5-pro-koho-je-projekt-urcen/>
- NOVOSAD, L. 2009. *Poradenský proces pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním*. Praha: Portál.
- NOVOSAD, L. 2004. *Základy teorie a metody sociální práce II: Vybrané problémy, přístupy a metody sociální práce*. Liberec: TU.
- SANCEDETEM.CZ. 2012. *Rodina a dítě se zdravotním postižením* [online]. [5. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/deti-se-zdravotnim-postizenim/rodina-ditete-se-zdravotnim-postizenim/rodina-a-dite-se-zdravotnim-postizenim.shtml>
- Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.
- Zákon o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb.

Faktory bránící dosahování oborových zájmů sociální práce¹

Factors Obstructing Achievement of Social Work Professional Concerns

Roman Baláž, Libor Musil

Mgr. Roman Baláž² je doktorským studentem sociální práce a výzkumníkem Institutu pro veřejnou politiku a sociální práci na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zaměřuje se na problematiku organizačních podmínek integrace migrujících, pracovních podmínek sociální práce a aplikace manažerských metod v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky.

Prof. PhDr. Libor Musil, CSc.,³ působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity a v brněnské pobočce VÚPSV. V rámci výuky a výzkumu se zabývá zejména otázkou identity sociální práce, aplikací teorie organizace při řešení dilemat sociálních pracovníků a tématem institucionalizace sociální práce.

Abstrakt

Cílem textu je zodpovědět otázku „*Jaké faktory mohou dle relevantní literatury bránit dosahování oborových zájmů sociální práce?*“. Po metodické stránce je předkládaný text teoretickým článkem, který shrnuje poznání v oblasti bariér dosahování oborových zájmů sociální práce v ČR. Autoři v literatuře nachází společensky-kontextuální, organizačně-kontextuální, procesně-realizační a osobní faktory bránící dosahování oborových zájmů sociální práce.

Klíčová slova

zájem, oborový zájem, sociální práce, pracovní podmínky, dosahování zájmů, moderní profesionalizace, postmoderní institucionalizace, entropická transformace

Abstract

This article focuses to answer the question “*What factors can obstruct achieving of social work professional concerns according to relevant literature?*”. From a methodological point of view the presented article is theoretical analysis which encapsulates knowledge of achieving of social work professional concerns area. In the literature the authors find socially-contextual, organizationally-contextual, procedurally-implementing and personal factors which obstruct achieving of social work professional concerns.

¹ Tento článek vznikl v rámci grantového projektu specifického výzkumu Masarykovy univerzity s názvem Aktuální problémy veřejné politiky a sociální práce (MUNI/A/1278/2014).

² Kontakt: Mgr. Roman Baláž, Institut pro veřejnou politiku a sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno; 180944@mail.muni.cz

³ Kontakt: Prof. PhDr. Libor Musil, CSc., Institut pro veřejnou politiku a sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno; musil@fss.muni.cz

Keywords

concern, professional concern, social work, working conditions, achieving of concerns, modern professionalism, postmodern institutionalization, entropy transformation

Úvod

V posledních měsících⁴ byl mezi odbornou veřejností v ČR veřejně i neveřejně diskutován návrh tzv. profesního zákona sociálních pracovníků. V rámci diskusí se pozornost většiny aktérů zaměřila výhradně na téma tzv. profesní komory. Její zřízení by mj. představovalo možnost zajišťovat vzájemnou organizaci sociálních pracovníků a sociálních pracovníc (dále jen „sociálních pracovníků“) napříč různorodými oblastmi sociální práce a zastupovat jejich odborné zájmy. Některé silné neziskové organizace využily legitimitu svých činností, získanou v devadesátých letech minulého století, a zpochybňovaly myšlenku komory s povinným členstvím. Významně se tak zasadily, aby představa uzákonění nového subjektu zastupujícího a organizujícího všechny sociální pracovníky byla považována za spornou.

Otázku, proč jsou vlivné nevládní organizace proti komoře sociálních pracovníků, nyní nechme stranou. K napsání tohoto článku nás totiž vedla snaha komentovat výroky těch účastníků diskuse⁵, jež budily dojem, že sociální pracovníci mají v ČR rozsáhlé možnosti, jak měnit svou praxi a pracovní podmínky. Sociální pracovníci jsou z perspektivy těchto výroků odborníky s rozsáhlou autonomií v organizacích či jiných společenských strukturách, takže profesní komora je pro ně zbytečná. Díky tomu, údajně, si při vyjednávání s úředníky, politiky, manažery, pracovníky jiných profesí a dalšími autoritami prosadí vše důležité pro reálný výkon sociální práce sami jako jednotlivci.

Tento způsob argumentace je pravděpodobně atraktivní, literatura ovšem popisuje řadu okolností, které mohou snahám sociálních pracovníků o změnu vlastní praxe a pracovních podmínek bránit (Zita, 2010, 2005; Janská, 2010; Musil, Bareš, Havlíková, 2011; Janebová et al., 2013, 2015; Havlíková et al., 2013; Musil, 2013; Baláž, 2014; Musil, Hubíková, Havlíková, 2014; Havlíková, Hubíková, 2015; Hubíková et al., 2015). Citovaní autoři se zabývají otázkou zajištění pracovních podmínek, které by sociálním pracovníkům umožnily v každodenní praxi naplňovat jimi uznávané hodnoty oboru sociální práce. Jak později vysvětlíme, důraz na zajišťování podmínek pro realizaci oborových hodnot sociální práce chápeme jako její „oborový zájem“. Z tohoto hlediska si klademe otázku: *„Jaké faktory mohou dle relevantní literatury bránit dosahování oborových zájmů sociální práce?“* Odpověď na tuto otázku podle nás umožní nabídnout v diskusi širší a komplexnější pohled, než který nabídla argumentace zastánců a odpůrců profesní komory o účelnosti, či bezúčelnosti jejího uzákonění.

Po metodické stránce je předkládaný text teoretickým článkem, který shrnuje poznání v oblasti bariér dosahování oborových zájmů sociální práce v ČR. Své poznání čerpá z relevantní anglosaské a české literatury, tedy z recenzovaných odborných časopisů, recenzovaných monografií, encyklopedií a odborných slovníků. V jednotlivých kapitolách jsou konceptualizovány zásadní pojmy hlavní výzkumné otázky: v první kapitole „dosahování zájmů sociální práce“; ve druhé kapitole představíme, jak relevantní literatura popisuje „bariéry dosahování zájmů sociální práce v ČR“; ve třetí kapitole pak k odborné diskusi předložíme teoretickou konstrukci „typologie faktorů bránících dosahování zájmů sociální práce“. Při tvorbě předkládaného článku vycházíme z Kuhnovy koncepce normální vědy (Kuhn, 1982). Tzn., že poznatky, které vytváříme a předkládáme, považujeme za určitými předpoklady zdůvodněnou konvenci o tom, co je předmět pozornosti badatele. Z tohoto hlediska považujeme za potřebné vždy vymezit naše předpoklady, a následně představy o faktorech prosazování oborových zájmů sociální práce, které z nich vyplývají.

⁴ Období let 2014 a 2015.

⁵ Jde například o texty Jana Černého (Černý, 2014), Milana Šveřepy (Šveřepa, 2014) či Daniela Hůleho (Hůle, 2015) a následné diskuse k nim na webových stránkách socialnirevue.cz a socialniprace.cz.

Při hledání odpovědi na výše uvedenou výzkumnou otázku budeme postupovat tak, že jednotlivé pojmy (např. pojem „zájem“) nejdříve vymezíme obecně. Uděláme to tak, že určíme pojem, jenž je pojmu, který chceme definovat, podle nás nadřazen (např. „zájem“ chápeme jako podmnožinu obecnějšího pojmu „preference“). Dále určíme, co je pro pojem, který právě vymezujeme, specifické v rámci množiny jevů, které spadají pod pojem jemu nadřazený (např. zájem není jakákoliv preference, ale pouze „preference, která se týká představ o podmínkách naplňování hodnot“). Popíšeme dílčí charakteristiky daného pojmu (např. zájem sestává z „hodnot, které mají být naplňovány“; „podmínek, v nichž k naplňování hodnot dochází“; a z „představ o zachování nebo změně podmínek realizace daných hodnot“). Popíšeme také teoretický model vztahů mezi těmito dílčími charakteristikami (např. „preference určité změny či uchování stávajících podmínek vzniká jejich posouzením z hlediska hodnot subjektu, který si klade otázku, zda stávající podmínky přejí či nepřejí naplňování hodnot, které uznává“). Následně ukážeme, jaké otázky lze klást o dílčích charakteristikách vymezovaného pojmu (tj. otázky o „hodnotách subjektu“; o „představě subjektu, jak podmínky působí na naplňování jeho hodnot“; a o tom, „jaké změny nepříznivých či zachování příznivých podmínek naplňování svých hodnot subjekt preferuje“). Nakonec uvedeme odpovědi, které na tyto otázky nabízí literatura relevantní z hlediska otázky o prosazování oborových zájmů sociální práce.

Uvedeným způsobem níže postupujeme u každého z diskutovaných pojmů naší výzkumné otázky, tedy u pojmů „dosahování zájmů sociální práce“, „bariéry dosahování zájmů sociální práce v ČR“ a „typy faktorů bránících dosahování zájmů sociální práce“.

1. Dosahování zájmů sociální práce

Následující řádky odpovědí na otázku, co označujeme jako „dosahování zájmů sociální práce“. Pro získání odpovědi nejdříve vymezíme „zájem“, poté objasníme, co jsou a mohou být „oborové zájmy sociální práce“, abychom logicky uzavřeli konstrukci pojmu této kapitoly charakteristikou „dosahování oborových zájmů sociální práce“.

1.1 Zájem

Jde o pojem, který v sociologii, politologii, psychologii a jiných společenských vědách „vystupuje postupně jako synonymum potřeby, účelu, cíle, ideálu a hodnoty“ (Keller, 1996:1428), tedy jako synonymum pro jakýkoliv typ preference. Na úrovni jedince se výrazem „zájem“ označuje motivace k výkonu nějaké činnosti. Na celospolečenské úrovni označuje kolektivní potřeby, nutnosti nebo cíle. Na úrovni skupin ve společnosti pak charakterizuje „souhrn společných hodnot, díky nimž jsou lidé schopni koordinovat společné aktivity“ (Keller, 1996:1427). Kellerovu definici rozvíjí Musil (2004:154), když píše, že zájem je „zprostředkujícím článkem mezi hodnotami lidí a podmínkami jejich dosažení“. Keller a Musil se shodují v tom, že shoda hodnot není nezbytným předpokladem vytvoření společného zájmu různých subjektů. „Základem zájmového společenství totiž není hodnotová shoda, ale shoda v tom, že určitá změna podmínek nebo zachování stavu věcí prospěje hodnotám všech účastníků, bez ohledu na to, zda chtějí kyženou změnou nebo přibrzděním nějaké změny dosáhnout všichni totéž, nebo každý něco jiného.“ (Musil, 2004:155.)

Musil klade důraz na rozlišování různých typů preferencí. Z jeho hlediska je „zájem“ něco jiného, než „hodnota“ nebo „cíl“. „Zájem“ je podle něj preference, která se týká představ o podmínkách naplňování hodnot, která se však může, ale nemusí stát cílem akce směřující k naplnění těchto představ.

Zájem tedy lze vymezit jako *společnou preferenci takové změny nebo takového zachování stávajících společenských podmínek, které zapojené subjekty vnímají jako nutné předpoklady k naplnění jimi uznávaných hodnot*. Přičemž k preferenci téže změny nebo zachování podmínek mohou různé jedince či dílčí skupiny vést *odlišné hodnoty*. Např. některé sociální pracovníky může ke snaze o posílení vlastní autonomie v organizaci vést důraz na participaci klientů, zatímco jiní mohou být k posílení vlastní autonomie motivováni touhou měnit život klientů podle vlastních představ o tom, co je žádoucí.

1.2 Oborové zájmy sociální práce

Vymezujeme-li oborové zájmy sociální práce, vycházíme z předpokladu, že zájmy sociální práce vždy konstruuji lidé, kteří sociální práci budují jako sociální instituci (Keller, 1997) či ji tvoří svými představami o specifických způsobech řešení problémů lidí (Navrátil, 1998).

Podle Baláže (2014) je oborovým zájmem sociální práce *preferance* sociálních pracovníků, aby byly *zajištěny* takové *podmínky*, které jim podle nich umožní naplňovat jimi uznávané *hodnoty sociální práce* v organizacích⁶, kde pracují či pro které pracují. Přitom sociální pracovníky mohou vést k této preferenci *odlišné* hodnoty, jež lze změnou podmínek či jejich zachováním v různé míře naplnit. Současně je třeba zvažovat časové hledisko; společné preference sociálních pracovníků mohou být v různých kontextech, situacích nebo obdobích různě trvalé, resp. přechodné (viz kap. 1.1.2).

Preferované hodnoty a jim příznivé podmínky sociální práce lze vymezovat z různých perspektiv. Baláž (2014:45–48) charakterizoval dva typy pohledů, z nichž se zájmy sociální práce jeví odlišně: perspektivu *moderní profesionalizace* a *postmoderní institucionalizace*. Z dostupné literatury je možno vyvodit třetí perspektivu, kterou jsme pojmenovali *entropicky transformační*. Všechny tři pohledy, které si níže stručně vyložíme, jsou třemi ideálně typickými hledisky, v jejichž rámci vycházejí představy o hodnotách sociální práce a o podmínkách, které jsou pro ně příznivé, z odlišných předpokladů. V pomyslném prostoru mezi nimi lze předpokládat celou škálu empirických oborových zájmů⁷ aktuálních sociálních pracovníků, jejichž charakter může odhalit až výzkum.

1.2.1 Oborové zájmy sociální práce z hlediska moderní profesionalizace

Z perspektivy moderní profesionalizace vychází preference určitých typů změn či zachování podmínek sociálními pracovníky z předpokladu, že *sociální práce má být vysoce specializovanou profesí*. Z této perspektivy se jako hodnoty sociální práce jeví: a) abstraktní specializované znalosti, b) autonomie při výkonu povolání, c) autorita u klientů a podřízených pracovních skupin či povolání, d) určitý stupeň altruismu vyjádřený prostřednictvím etického kodexu. Jako příznivé podmínky naplňování těchto hodnot se jeví jednotná oborová identita a státem garantovaný monopol na služby a činnosti profese, a tedy ochranu na trhu před konkurencí ostatních povolání či profesí (Greenwood, 1957; Wilensky, 1964; Freidson, 1986; Rossides, 1998; Hodson, Sullivan, 2011; Musil, 2013).

Baláž (2014:46–47) na základě popisu mizérie sociální práce v ČR vymezil oborové zájmy sociální práce z hlediska moderní profesionalizace jako *preferance změny stavu současných podmínek směrem k naplnění základních atributů* (výše uvedených hodnot a podmínek) *profese sociální práce v ČR*. Modelově uvažující sociální pracovníci tak usilují o a) zajištění rozsáhlých abstraktních specializovaných znalostí v podobě *strukturované poznávací báze* a technologií vedoucích k „nadvládě“ nad problémy klientů sociální práce; b) zajištění *garantovaného monopolu* na provádění sociální práce; c) zajištění *autonomie*, a tedy samosprávy a současně odbornou nezávislost sociálních pracovníků při plánování, stanovování, realizaci a vyhodnocování intervencí; d) zajištění *autority* u klientů a jiných povolání nejen v organizacích, ale i v širším společenském prostředí; e) zajištění sociálními pracovníky respektovaného, v oblastech výzkumu, vzdělávání a praxe naplňovaného a klienty či jinými profesemi a povoláními uznávaného *etického kodexu*.

⁶ Kontext organizací nelze z definice oborových zájmů sociální práce vyjmout, neboť organizace je pro sociálního pracovníka „prostředím i kontextem pro vše, co [...] dělají“ (Sedden, 2008:171). Sociální pracovníci nejsou samostatnými na sebe pracujícími odborníky a pro výkon sociální práce je vždy zaměstnávají organizace, v jejichž rámci poté pracují.

⁷ Ideálně typická představa oborových zájmů je teoretickou konstrukcí, která ve své definici zachycuje převažující prvky reality. Empirické oborové zájmy jsou vedle toho zájmy, s nimiž mají sociální pracovníci praktickou zkušenost a které se v různých podmínkách a časech v různé míře přibližují či vzdalují popsáním ideálně typickým představám.

1.2.2 Oborové zájmy sociální práce z hlediska postmoderní institucionalizace

Z perspektivy postmoderní institucionalizace jsou oborové zájmy sociální práce formulovány z hlediska dvou předpokladů. Za prvé, *sociální práce je konstruktem* tvořeným z fragmentovaných představ dílčích skupin o sociální práci. Za druhé se předpokládá, že tyto dílčí skupiny vznikají přechodně při spolupráci sociálních pracovníků v sítích účastníků, které jejich individualizované, a tudíž diferencované identity přivádějí ke snaze společně řešit určitý problém (Lyotard, 1993; Navrátil, 1998; Healy, 2005; Lorenz, 2006; Růžicková, Musil, 2009; Musil, 2013). V návaznosti na uvedené předpoklady se v postmoderním kontextu jeví předpoklad konsenzuální společnosti a jednotné identity sociálních pracovníků, jejichž vztahy mezi sebou i společenským celkem jsou uspořádané a přehledné, jeví jako málo realistický.

Baláz (2014) uvádí, že individualizace identit sociálních pracovníků, fragmentarizace jejich představ o sociální práci a různorodost diskursů sociální práce způsobují nepřehlednost. Představy o tom, jaké jsou podmínky pro naplňování diferencovaných hodnot dílčích skupin sociálních pracovníků v organizacích, kde pracují či pro které pracují, jsou značně roztříštěné či nestejnorodé. Z tohoto předpokladu podle nás plyne, že jde o celou škálu dílčích a přechodných oborových zájmů sociální práce, s jejichž různorodostí se sociální pracovníci setkávají v každodenních interakcích s jinými sociálními a dalšími pomáhajícími pracovníky. Charakter těchto dílčích zájmů může odhalit další výzkum. Podle dosavadních poznatků preferují některé skupiny sociálních pracovníků získání autonomie (Dustin, 2007; Evans, 2010), jiné skupiny dávají ve snaze o nadvládu nad problémy klientů přednost zavádění nových metod sociální práce (Nepustil, 2011; Gojová, 2013; Pazlarová, 2013), další skupiny považují za žádoucí vytváření mezioborových sítí pomáhajících odborníků (Dustin, 2007; Růžicková, Musil, 2009; Musil, 2013).

Každý dílčí subjekt sociální práce (jednotlivý sociální pracovník, jejich dílčí skupina nebo přechodná síť) preferuje změny či zachování podmínek nezávisle na jiných dílčích subjektech. Své dílčí zájmy přitom prosazuje či o nich vyjednává způsoby, které má aktuálně k dispozici. Nahlédneme-li aktivity dílčích subjektů sociální práce souhrnně, mohou se jevit jako značně chaotické, neuspořádané či málo navazující. Zájmy jednoho dílčího subjektu sociální práce často nezohledňují dílčí zájmy jiných jedinců nebo uskupení sociálních pracovníků. Z postmoderní perspektivy je to tím, že jedinci, skupiny a sítě sociálních pracovníků vycházejí z odlišných hodnot, a vliv podmínek na jejich naplňování proto vnímají odlišně.

1.2.3 Oborové zájmy sociální práce z hlediska entropické transformace

Z třetí perspektivy, kterou jsme označili výrazem „entropická transformace“, jsou oborové zájmy sociální práce formulovány z hlediska dvou předpokladů. Za prvé, že se v ČR nenaplnily představy moderní perspektivy a nedošlo zde k uskutečnění moderního projektu ustavení jasně definovaného profesionálního oboru s monopolem na výkon sociální práce (Musil, 2013). Za druhé, že soudobá diferenciací a nepřehlednost, kterou předpokládá postmoderní perspektiva, způsobuje, že sociální pracovníci i veřejnost přijímají jako legitimní představu, že *sociální práce je nejasně specifikované pomáhání ve veřejné správě* (Musil, Bareš, Havlíková, 2011; Havlíková et al., 2013; Musil, Hubíková, Havlíková, 2014; Havlíková, Hubíková, 2015; Hubíková et al., 2015).

Z hlediska uvedených předpokladů perspektivy „entropická transformace“ se soudobý vývoj veřejné správy v ČR jeví jako chaotická směs pokusů o centralizaci, jejichž výsledkem je nekoordinovatelná soustava hierarchických organizačních struktur, které vycházejí z různorodých orientací a sledují fragmentární zájmy, což je účastníky těchto struktur vnímáno jako samozřejmé. Veřejná správa prošla za posledních 25 let významnými změnami (Prudký, 2009; Pospíšil, 2009; MPSV, 2015). Různé oblasti veřejných služeb a správy se vyvíjí odlišně, transformace sektorů veřejné správy nemá ucelený dlouhodobý plán či strategii na časový horizont přesahující volební období politiků (Sirovátka, 2014). Základním cílem pro transformaci veřejné správy je naplnit v dané době aktuální politickou objednávku ke snížení výdajů státu, privatizování veřejného sektoru (Keller, 2011; Veselý, 2012), případně vytváření podmínek pro účelové vypisování lukrativních veřejných

zakázek. Dochází tak k novému řízení veřejné správy, ve kterém hlavní roli hrají manažeři organizací (Mlčák, Kubíková, 2006; Holasová, 2011). Transformaci různých segmentů veřejné správy v ČR lze považovat za neprovázanou, chaotickou a směrem ke vzdálenější budoucnosti neplánovanou. Příkladem chaotické přeměny jednoho sektoru veřejné správy může být nepříliš povedená tzv. transformace Úřadu práce ČR, kterou v roce 2011 spustil ministr Drábek (MPSV, 2011), jejíž očekávání byla nejasná a dodnes není jasné, zda a v čem se naplnila.

Výše popsaná koncepční a organizační neuspořádanost, kterou lze z perspektivy entropické transformace považovat za výsledek: a) aplikace moderních nástrojů řízení; b) při realizaci dílčích cílů parciálních uskupení; c) v postmoderně diferencovaném, a tedy kulturně nesoudržném kontextu (viz Dustin, 2007), se týká také sociální práce. Ta v daném kontextu nemá jako specifická činnost ani jako oborové uskupení jasnou definici. Což je širokou i zainteresovanou veřejností i sociálními pracovníky považováno za legitimní nebo nepříliš překvapující. Pokusy o široce akceptovatelné legislativní vymezení identity oboru sociální práce nenalézají ani pochopení, ani politickou oporu. Sociální pracovníci a jejich zaměstnavatelé vycházejí při utváření představ o náplni sociální práce zejména z existující legislativy. Ta sociální práci vymezuje nejasně, a významným způsobem ovlivňuje pracovní náplně sociálních pracovníků ve veřejné správě. Současná legislativa v ČR totiž neříká, co je (nebo by měla být) sociální práce. Přesto však definuje činnosti sociální práce⁸ i osobu či roli sociálního pracovníka⁹ a náplně práce sociálních pracovníků v různých tarifních třídách¹⁰. Sociální práce je z hlediska současné platné legislativy chápána jako synonymum pro výkon mnoha způsobů interpretovatelných administrativních nebo pomáhajících činností ve veřejné správě. Přitom může jít o opravdu různorodé činnosti, které si lze představit na škále od rutinního administrativního úkonu vyplňování formulářů až po vysoce specializované rozhodování o postupech při řešení případů týraných dětí. Výkon těchto činností je přitom obvykle řízen manažery, kteří při vymezování úkolů sociálních pracovníků zpravidla vycházejí z výše uvedené představy, že sociální práce je nejasně specifikované pomáhání ve veřejné správě.

Z hlediska předpokladů entropické transformace formulují oborové zájmy sociální práce zejména ti, kdo *pracují* na pozicích sociálních pracovníků, nebo ti, kteří *se cítí být* sociálními pracovníky. Empirické poznatky dostupné v literatuře podle nás říkají, že sociální pracovníci preferují zajištění takových dílčích změn pracovních podmínek, jejichž přínosem by mohlo být snížení nejistoty, nejasnosti a rozmazanosti různých představ o výkonu sociální práce. Musil, Bareš a Havlíková (2011) zjistili, že sociální pracovníci v organizacích veřejné správy a služeb v gesci Ministerstva zdravotnictví ČR, Ministerstva spravedlnosti ČR a obcí I., II. a III. typu považují za nutné předpoklady pro úspěšný výkon sociální práce *snížení pracovní zátěže*¹¹ a *podporu pracovníků*, která se týká požadavku supervize. Hubíková et al. (2015) zjistili, že sociální pracovníci ve výkonu

⁸ Činnosti sociální práce jsou v legislativě užívány ve dvou základních významech: a) Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, je taxativně vymezuje jako činnosti, které vedou k získání potřebných informací k rozhodnutí o (ne)přidělení dávky, b) zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, užívá činností sociální práce neurčitě jako činností, které vedou k řešení nepříznivé sociální situace a k sociálnímu začleňování osob (přitom implicitně užívá významu činnosti sociální práce dle zákona o pomoci v hmotné nouzi, který neurčitě posouvá od přidělování dávek k sociálnímu začleňování).

⁹ Dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, může být sociálním pracovníkem člověk, který získal vzdělání např. v sociální pedagogice, sociální práci, právu, sociální patologii či speciální pedagogice. Jde tedy o široce rozevřenou roli či povolání, které mohou vykonávat opravdu různorodě kvalifikovaní lidé.

¹⁰ Nařízení vlády č. 222/2010 Sb., o katalogu prací ve veřejných službách a správě, pracuje s pojmem „sociální práce“ jako s jasně definovanou kvalifikací získanou odborným vzděláváním u specializovaných vzdělávatelů. V tomto směru lze při definici sociální práce vycházet z Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci ASVSP (ASVSP, 2014), na jehož základě jsou budovány akreditační materiály všech vzdělávatelů v sociální práci v ČR.

¹¹ Na jednoho pracovníka připadá 100 až 500 živých spisů.

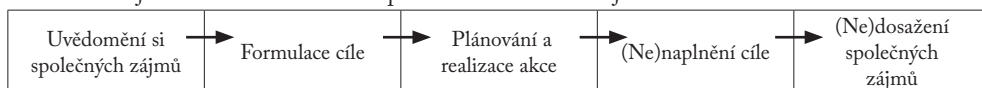

agendy příspěvku na péči v rámci Úřadu práce ČR považují za pracovní podmínky hodné změny, vedle výše uvedených, *neadekvátní způsoby využívání externistů, nekvalitní metodické vedení a tristní spolupráci s posudkovými lékaři*. Spojení preference snížení zátěže s požadavkem podpory formou supervize podle nás nasvědčuje, že požadavkem omezení zátěže sociální pracovníci vyjadřují vedle touhy po zvladatelném objemu úkolů také zmírnění nejistoty, která provází stres a pocity nezvladatelnosti. Z hlediska předpokladů perspektivy entropické transformace vyjadřuje zájem o dílčí změny podobné zaměření jako výše zmíněné velké organizační změny různých segmentů veřejné správy, které sledují fragmentární zájmy dílčích uskupení nebo jedinců.

1.3 Dosahování oborových zájmů sociální práce

Pro definici pojmu *dosahování oborových zájmů sociální práce* využijeme jistého rozporu ve vymezení pojmu *zájem*, o kterém jsme psali v kapitole 1.1. Některé definice (Kvasil et al., 1987; Keller, 1996) totiž považují *zájem* za synonymum *cíle*, od čehož se v předkládaném textu odkláníme. Musil (2004) vnímá rozdíl mezi „zájmem“ a „cílem“ v tom, že zájem vyjadřuje preferenci určitých podmínek, nevede však nutně k akci. Zájem se stává cílem, pokud se subjekt zájmu rozhodne zájem vlastní činností naplnit. Zájem může trvat, i když se jej subjekt nepokouší realizovat. Např. proto, že to nepovažuje za možné, aj. Představu přeměny zájmu v cíl akce vyjadřuje schéma číslo 1.

Schéma 1: Zjednodušená konstrukce procesu dosahování zájmů

Zdroj: Autoři, inspirování textem Musila (2004:155)

Schéma vyjadřuje předpoklad, že si určitá skupina sociálních pracovníků uvědomí společné oborové zájmy sociální práce. Tedy že preferuje určitý vývoj (změnu či zachování) stávajících podmínek, protože tento vývoj považuje za nutný předpoklad naplnění členy skupiny uznávaných hodnot. Ve snaze podpořit žádoucí vývoj podmínek skupina formuluje cíle, jejichž naplněním by chtěla zajistit preferované podmínky naplňování svých hodnot. Připraví a realizuje potřebnou akci, která bude buď úspěšná, či neúspěšná. Povede tedy, či nepovede k dosažení plánovaného cíle, a přispěje, či nepřispěje tak k dosažení oborových zájmů dané skupiny sociálních pracovníků. Z hlediska výše uvedeného schématu můžeme „cíl“ považovat za „prvek zájmu“ transponovaný do procesu dosahování zájmů.

Na základě výše uvedeného popisu rozdílu mezi „zájmem“ a „cílem“ chápeme *dosahování oborových zájmů sociální práce* jako proces iniciace a průběhu činností směřujících k zajištění sociálními pracovníky preferovaných podmínek, které podle nich umožní naplňovat jimi uznávané hodnoty sociální práce v organizacích, kde pracují či pro něž pracují. Přičemž předpokládáme, že ke společným představám o žádoucích podmínkách a z nich vyplývajících cílů společné akce mohou různé jedince či dílčí skupiny vést odlišné hodnoty.

2. Bariéry dosahování zájmů sociální práce v ČR

Bariéry chápeme jako překážky bránící procesu iniciace a průběhu výše uvedených činností směřujících k dosažení oborových zájmů sociální práce v ČR. Jde o souhrn vnějších a vnitřních podmínek na straně prostředí a aktérů. Schéma zjednodušené konstrukce procesu dosahování zájmů nám poslouží jako východisko umožňující *obecný popis možných bariér* dosahování oborových zájmů sociální práce v ČR. Budeme hledat odpovědi na dílčí otázky o bariérách v rámci jednotlivých částí schématu č. 1 (viz výše „konstrukce procesu dosahování zájmů“). Jelikož se v předkládaném textu zabýváme procesem iniciace a průběhu činností směřujících k dosažení oborových zájmů sociální

práce v ČR, budeme věnovat pozornost pouze prvním třem prvkům zmiňovaného schématu. Zajímají nás tedy následující otázky: Jaké překážky mohou sociální pracovníkům v ČR bránit 1. v uvědomění si společných zájmů, 2. ve formulaci cílů, 3. v plánování a realizaci akcí?

2.1 Bariéry uvědomění si společných zájmů

Pro zodpovězení otázky, jaké překážky mohou sociální pracovníkům v ČR bránit v uvědomění si společných zájmů, nejdříve vysvětlíme, co považujeme za „uvědomění si“ a jaké předpoklady je třeba naplnit, aby k němu došlo. Uvědomění lze z hlediska tvarové psychologie (Vymětal, 2004) chápat jako výsledek procesu uvědomování. Jednou z forem uvědomění je vhled do situace, kdy jednotlivec nahlédne situaci v souvislostech. Uvědomování je vědomý a reflektovaný proces jednotlivce, který má kontrolu nad vlastní volbou způsobů chování a vnímá zodpovědnost za vlastní chování. Uvědomování předpokládá znalost sebe sama, okolí a také vlastního začlenění do situace a prostředí. Dalším s otázkou souvisejícím psychologickým pojmem je prospolečenská motivace, která bývá lidmi prožívána jako pocit závazku, odpovědnosti či solidarity, k níž může jednotlivce vést jak egoismus, tak i altruismus (Nakonečný, 1996a).

Uvědomění si společných zájmů je tedy možno považovat za vhled do situace v relevantních souvislostech. Dochází k němu: pokud sociální pracovníci plně znají a reflektují své role a postavení v organizacích a společnosti na území ČR; mají motivaci k naplňování hodnot sociální práce; společně preferují zajištění určitých podmínek, které jim podle nich umožní jimi uznávané hodnoty sociální práce naplňovat v organizacích, kde pracují či pro něž pracují.

Z hlediska uvedené definice lze bariéry uvědomění si společných zájmů určit jak na straně sociálních pracovníků, tak na straně (organizačního) prostředí, v němž sociální pracovníci působí.¹² *Bariérami na straně sociálních pracovníků* mohou být: nevěnování pozornosti oborovým zájmům sociální práce či jejich neznalost; nevěnování pozornosti vlastním rolím a postavením či jejich neznalost; nevěnování pozornosti vztahům a poměrům v zaměstnavatelských organizacích či jejich neznalost; nevěnování pozornosti širším společenským podmínkám výkonu sociální práce či jejich neznalost; neorientování se ve vlastním začlenění do zaměstnavatelské organizace nebo do širší společnosti či nevěnování pozornosti tomuto začlenění; nízká míra společné motivace k naplňování hodnot sociální práce. *Bariérami na straně prostředí* mohou být: fragmentace, nepřehlednost a přechodnost společenských podmínek; nízká míra stimulace sociálních pracovníků v organizacích a v širší společnosti směrem k naplňování hodnot sociální práce.

2.2 Bariéry formulace cílů

Formulace cílů je manažerským procesem a jednou z fází plánování, při němž se jednotliví aktéři podílí na tvorbě cílů, jejichž naplnění by mělo vést k dosažení společných zájmů. Manažerská literatura (Kane, Freeman, 1986, 1987; Hale, Whitlam, 1998) nabízí tři základní způsoby formulace cílů: autokratická, demokratická a laissez-faire. Autokratický model předpokládá vysokou míru řízení vrcholným managementem a způsob formulace cílů je jednosměrný shora-dolů. V demokratickém modelu vrcholný management aktivně spolupracuje s řadovými lidmi v organizaci a způsob formulace cílů je obousměrný shora-dolů a zdola-nahoru. Laissez-faire model ponechává formulaci cílů volný průběh, a pokud lidé v organizaci usilují o dosažení nějakých cílů, mohou je účinně formulovat.

Pokud z hlediska výše uvedených představ o manažerském procesu tvorby cílů pohlédneme na proces tvorby v uskupeních sociálních pracovníků, může předpokládat následující: Čím méně budou jednotliví sociální pracovníci v rámci uskupení aktivní, čím více budou spoléhat na vůdčí osobnosti a čím větší bude sklon některých jedinců nebo dílčích skupin uplatňovat jednostranně vlastní vliv, tím pravděpodobněji se při formulování cílů budou v daném uskupení prosazovat prvky rozhodování shora-dolů. Uvedené okolnosti mohou zvyšovat pravděpodobnost užití

¹² Nejde vyčerpávající výčet, ale subjektivní výběr autorů textu.

autokratického nebo obousměrného způsobu formulace cílů. Naopak aktivnější budou jednotliví sociální pracovníci, čím méně budou spoléhat na vůdčí osobnosti a čím menší bude sklon některých jedinců nebo dílčích skupin jednostranně uplatňovat vlastní vliv, tím pravděpodobněji se při formulování cílů budou v daném uskupení prosazovat prvky rozhodování zdola-nahoru. Uvedené okolnosti tudíž mohou zvyšovat pravděpodobnost užití obousměrného způsobu formulace cílů nebo modelu laissez-faire.

Baláž (2014) představil způsoby organizace sociálních pracovníků: Z perspektivy moderní profesionalizace jsou sociální pracovníci organizováni *odbornými* či *profesními organizacemi*, jejichž způsob formulace společných cílů je uskutečňován autokraticky, ale i demokraticky. Z pohledu postmoderní institucionalizace se sociální pracovníci organizují v rámci flexibilních *mezioborových* a *tematických sítí*, v nichž formulují společné cíle demokraticky, nebo je formulaci cílů nechán volný průběh. V předkládaném článku užitá optika entropické transformace (podkapitola 1.2.3) umožňuje organizaci sociálních pracovníků dle obou Balážem vymezených perspektiv. K formulaci cílů pak může docházet jak autokraticky či demokraticky nebo je formulaci cílů dán volný průběh.

Proces formulace cílů vyžaduje od zapojených aktérů specifické dovednosti. Hale a Whitlamm (1998) vymezili základních pět komunikačních dovedností nutných k úspěšné formulaci společného cíle. Aktéři usilující o formulaci cíle musí podle autorů umět naslouchat, dávat a přijímat zpětné vazby, mít pochopení pro druhé, dotazovat se a být schopní konfrontace. Na interpersonální úrovni tedy musí mít jednotliví aktéři *adekvátní komunikační a osobnostní vybavení*.

Jaké překážky tedy mohou sociálním pracovníkům v ČR bránit ve formulaci cílů? Za bariéry formulace cílů můžeme považovat různé aspekty způsobů *organizace sociálních pracovníků* *kdosahování oborových zájmů sociální práce*. V rámci zaměstnavatelských organizací nebo autonomních uskupení sociálních pracovníků mohou formulaci oborových cílů bránit: neangažovanost sociálních pracovníků při zapojování se do formulování zájmů a cílů sociální práce; nepříznivé pracovní a společenské podmínky k zapojení sociálních pracovníků do formulování zájmů a cílů; neadekvátní komunikační a osobnostní vybavení sociálních pracovníků jako aktérů formulování zájmů a cílů sociální práce. Formulování oborových cílů mohou dále bránit nepříznivé společenské podmínky pro vznik a autonomní fungování organizací či uskupení sociálních pracovníků.

2.3 Bariéry plánování a realizace akcí

Plánování je zamýšlenou formou kontroly možné, různě blízké či vzdálené budoucnosti. Původně jde o manažerskou činnost, při které dochází k analýzám vnějšího a vnitřního prostředí organizací, formulaci strategií, taktik a cílů, stanovení činností, rozdělení zdrojů, určení časového rámce a nastavení kontroly dosažení plánovaného (Flamholtz et al., 1985; Chandler, 1990; Armstrong, 1999). Ekonomizace, racionalizace a snaha o získání kontroly nad možnou budoucností způsobila, že plánování se rozšířilo téměř do všech sociálních institucí (Ritzer, 1996). Dnes již nalezneme plánování nejen v oblasti trhu a podnikání. Plánování je zcela běžnou součástí vzdělávání, komunitního rozvoje, veřejných a sociálních služeb i sociální práce.

Pro vymezení možných bariér plánování uijeme práci Steinera (1997), který identifikoval potenciální *strukturální překážky*, s nimiž se formální organizace mohou potýkat při strategickém plánování. Jsou jimi: neschopnost výkonného vedení organizace; problémy ve struktuře a kultuře organizace; vyloučení relevantních aktérů v procesu plánování; špatná integrace plánu do činnosti celé organizace; chybné provedení, nesprávné kalkulace či cíle; přebujelá struktura a formálnost procesu plánování. Z hlediska tématu tohoto článku vnímáme Steinerem používané slovo „organizace“ především jako označení organizovaného uskupení sociálních pracovníků.

Vedle strukturálních bariér mohou proces plánování významně ovlivnit i překážky v oblasti *interpersonální* a *osobnostní*, o kterých jsme psali v podkapitolách výše.

Za realizaci akcí považujeme uskutečnění plánovaných činností. Pro zjištění bariér realizace akcí budeme v relevantní literatuře hledat odpovědi na otázku „Co aktérům může bránit v uskutečnění plánovaných činností?“. Přehled možných bariér, z nichž mnohé se budou opakovat z předcházejících

odstavců této kapitoly, nám nabízí literatura zabývající se prosazováním zájmů (Austen-Smith, Wright, 1994; Kunštát, 2006; Laboutková, Žák, 2010; Müller et al., 2010). Zmínění autoři píší, že uskutečnění plánovaných činností v rámci prosazování zájmů předpokládá programovou základnu, mobilizační potenciál, vnitřní pravidla, komunikační toky, odpovídající strukturu, strategii a taktiku, finanční zdroje, lidské zdroje, znalosti a dovednosti, komunikační dovednosti, relevantní informace, dobrou organizaci a schopnost spolupracovat. Nedostatky v naplnění zmíněných předpokladů lze s jistotou mírou zjednodušení považovat za možné bariéry realizace plánovaných akcí vedoucích k dosažení oborových zájmů sociální práce.

2.4 Shrnutí kapitoly

Zabývali jsme se překážkami dosahování zájmů sociální práce. Jak je patrné, tyto překážky mohou být různorodé. V obecné rovině můžeme určit bariéry na straně prostředí, v němž sociální pracovníci působí. Jde o překážky produkované vývojem společnosti nebo zaměstnávajících organizací. Dále literatura popisuje bariéry osobnostního charakteru, kdy sociálním pracovníkům v dosahování oborových zájmů brání individuální (pre)dispozice. Neméně důležitou obecnou kategorií bariér jsou překážky realizační, čímž označujeme limity v organizaci a řízení kapitálu sociálních pracovníků při dosahování oborových zájmů sociální práce.

3. Typologie faktorů bránících dosahování zájmů sociální práce

Abychom nezůstali u obecného a poněkud mechanického vymezení bariér dosahování oborových zájmů, budeme dále pracovat se statickými bariérami jako s dynamickými faktory. Faktor lze obecně chápat jako činitele, zprostředkovatele či sílu uplatňující se v určitém procesu (Kraus et al., 2005). V ekologickém pojetí je faktor činitelem, který ovlivňuje vznik, rozvoj a stav společenství rostlin a živočichů (Kvasil, 1987). V ekonomickém pojetí se faktor stává prvkem, který zprostředkovává určité efekty či výsledky nebo indikuje nárůst kvantity (Business Dictionary, 2015). Jde tedy o určitou skutečnost nebo situaci, která ovlivňuje výsledek něčeho (Cambridge Dictionary, 2015), resp. okolnost, fakt nebo vliv přispívající určitému výsledku (Oxford Dictionary, 2015). Z tohoto hlediska můžeme považovat například absenci motivace sociálních pracovníků za jeden z faktorů ovlivňujících uvědomění si oborových zájmů v organizaci, kde tito pracovníci působí.

Pohlédneme-li na uvedené, zjistíme, že faktor jako *okolnost přispívající k určitému výsledku* se skládá ze čtyř komponent: *okolnosti* (určitá skutečnost, vliv či situace v prostředí, ve společnosti, v organizaci, ve výbavě jedince apod.); *předmětu působení* (něco, na co okolnost působí); *vlastního působení* (vliv okolnosti na předmět); a *výsledku* (změna, kterou působení okolnosti na předmět vyvolá). Aplikujeme-li tento teoretický koncept na příklad ilustrující vliv motivace na uvědomění si oborových zájmů, zjistíme, že *okolností* je nedostatek motivace; *předmětem působení* je vzhled sociálních pracovníků do situace z hlediska vztahu jejich hodnot k podmínkám jejich realizace; *vlastním působením* je např. nedostatek pozornosti sociálních pracovníků k působení podmínek na realizaci jejich hodnot; což ve *výsledku* vede k nepřítomnosti představ sociálních pracovníků o tom, jaké podmínky by byly z hlediska naplňování jejich hodnot žádoucí.

V předcházející kapitole obecně vymezené bariéry dosahování oborových zájmů sociální práce tedy dále chápeme jako faktory, které ve výsledku tlumí iniciaci a průběh činností směřujících k dosažení oborových zájmů sociální práce v ČR (dále jen „faktory“). Jelikož nám teorie i empirie nabízí nesourodou škálu možných bariér, resp. faktorů, provedeme v následující části jejich typologizaci pro utřídění, což odborné komunitě sociálních pracovníků usnadní následné diskuse i případné využití ve výzkumu.

Z charakteru bariér dosahování oborových zájmů sociální práce můžeme extrahovat *čtyři základní typy faktorů*: společensky-kontextuální, organizačně-kontextuální, procesně-realizační a osobní faktory, které vysvětlujeme v podkapitolách níže. U každého typu faktorů uvádíme několik příkladů.

Nejde o vyčerpávající přehled, ale o teoretickou konstrukci ilustrující základní charakteristiky¹³ toho kterého typu faktoru bránícího dosahování oborových zájmů sociální práce, již nám poskytla relevantní literatura. Ucelený souhrn faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce v ČR může odhalit až výzkum.

3.1 Společensky-kontextuální faktory

Společensky-kontextuální faktory představují typ nad-individuálních, nad-organizačních faktorů, jejichž působení se projevuje v uspořádání starých a krystalizaci nových společenských institucí, ve vývoji formálních a neformálních organizací, ale i v běžném životě jednotlivce. Ze sociálně-pracovní, sociologické, ekonomické, antropologické a jiné literatury popisující soudobé společnosti lze vybrat a na řešený problém aplikovat řadu popsanych jevů: postmoderní diferenciaci (Lyotard, 1993; Alexander, 1994), profesionalizace specializací (Hayek, 1991; Friedman, 1993), kvazi-trh a tržní fatalismus (Le Grand, 1991; Beck, 2007), globalizaci (Robertson, 1992; Payne, 2008), hegemonii Západu (Payne, 2008; Bhambra, 2009) apod.

Jelikož rozsah předkládaného textu nedovoluje charakterizovat všechny výše uvedené okolnosti, budeme dále věnovat pozornost jen *postmoderní diferenciaci* a *profesionalizaci specializací*, na jejichž příkladu ilustrujeme povahu společensky-kontextuálních faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce.

3.1.1 Postmoderní diferenciaci

Postmoderní diferenciaci označuje podle Šubrt (1996) vývoj společnosti od kolektivistického heroismu směrem k postmodernímu akcentu individuality a soukromí, co nejmenšího očekávání a partikularismu a lokalismu. Velké příběhy zanikly a nově je kladen důraz na pluralitu a rozdílnost. Heroismus moderny a nadšená očekávání od smělých emancipačních projektů nahradily fatalismus, kritičnost a rezignace (Alexander, 1994). Pro postmoderní diferenciaci je charakteristická „přechodnost sociálních sítí, individualizace identit, platnost, a tudíž relativizace všech interpretací, mezikulturní charakter komunikace, permanentní vyjednávání, podmíněnost důvěry možností kontrolovat pravidla diskuse, nejistota a návraty k univerzálním „pravdám“ a bipolárnímu myšlení modernity“ (Musil, 2013:22).

V procesu dosahování oborových zájmů sociální práce se zaměřujeme na tři fáze: uvědomění si společných zájmů, formulace cílů a plánování a realizace akcí. *Postmoderní diferenciaci významně brání zejména uvědomění si společných oborových zájmů sociální práce.* Individualizace profesních identit a náročnost mezikulturní komunikace mezi lidmi, kteří náleží do stejné kulturní oblasti, způsobují fragmentaci sociální práce do dílčích diskursů (Asquith et al., 2005; Gray et al., 2012), přičemž každý z možných diskursů má v určitém čase nárok na platnost (Musil, 2013). Tím vzniká značná oborová nepřehlednost, roztržitost a přechodnost očekávání, které sociálním pracovníkům znemožňují nahlédnout situaci oboru sociální práce v ČR v souvislostech, reflektovat své role sociálních pracovníků¹⁴ a najít společné motivace k naplňování hodnot sociální práce na úrovni specializovaného oboru.

3.1.2 Profesionalizace dílčích specializací

Specializace lze chápat jako soustředění se na užší obor, které je doprovázeno prohlubováním odbornosti a kvalifikovanosti (Kraus et al., 2005). Specializace úzce souvisí s *expertními diskursy*,

¹³ Současně je třeba si uvědomit, že popsané příklady vymezujeme negativně a zaměřujeme se jen a pouze na jejich „bránící povahu“. Přitom si uvědomujeme, že uvedené příklady mohou i přispívat k dosahování oborových zájmů sociální práce. Zaměření se jen na negativní projevy (z hlediska dosahování oborových zájmů sociální práce) je způsobeno důsledným sledováním základní výzkumné otázky předkládaného článku.

¹⁴ A s rolemi sociálních pracovníků spjaté práva a povinnosti ve vztahu k oboru sociální práce.

kteří Foucault (1994) považoval za rámce, jež utvářejí věci, dávají lidem význam a drží moc nad jednotlivci. Specialisté, experti jsou podle Foucaulta (2002) nositeli *expertního vědění*, což jim umožňuje určovat podobu vlastního oboru a (re)definovat jeho obsah i způsoby působení na lidi a organizace. Jako příklad Foucault uvádí literární kritiky, kteří prostřednictvím expertiz formují obsah svého oboru, autory a tvoří koncepty jako návody na další diskuse o literatuře. V pomáhajících oborech získávají vysoce specializovaní odborníci, experti společenskou legitimitu svých činností nejčastěji prostřednictvím licencí udělovaných státem (Friedman, 1993). Úzce zaměření specialisté, experti tendují podle Hayeka (1991) k přesvědčování vlivných subjektů, že jejich hierarchie hodnot je pro společnost ta pravá. Specialisté, experti produkují ve svých expertizách řadu *expertních pojmů*, které jsou považovány za neutrální, deskriptivní.

Sociální práce se rozpadá do dílčích diskursů (Asquith et al., 2005; Gray et al., 2012). Specialisté, experti usilují o získání legitimacy svého diskursu. Realizují dílčí emancipační projekty, jejichž cílem je profesionalizovat daný diskurs a jeho experty. Příkladem může být projekt, který vedl k profesionalizaci povolání sociokulturního mediátora (APIP, 2015). Organizace InBáze realizovala v letech 2012 až 2014 projekt z Operačního programu lidské zdroje a zaměstnanost, jehož cílem bylo ustavit profesi sociokulturního mediátora. Vznikl základ poznávací báze nové profese, uskutečnilo se zapsání sociokulturního mediátora do Národní soustavy kvalifikací a Národní soustavy povolání, vznikla nezisková organizace s funkcemi profesní komory sociokulturních mediátorů. Poznávací základ nové profese obsahově vychází ze sociální práce a je obohacen o sociokulturní a jazykový prvek, jenž je zajištěn skutečností, že sociokulturním mediátorem je cizinec či cizinka s legálním pobytem v ČR. Místo toho, aby se cizinci s legálním pobytem v ČR stali sociálními pracovníky se specifickými sociokulturními a jazykovými znalostmi a dovednostmi, byla vytvořena nová profese, která dle zakladatelů není sociální prací.

V procesu dosahování oborových zájmů sociální práce se zaměřujeme na tři fáze: uvědomění si společných zájmů, formulace cílů a plánování a realizace akcí. *Profesionalizace dílčích specializací brání zejména uvědomění si společných zájmů*. Dílčí specializace usilují o dosažení vlastních specifických zájmů a s oborem sociální práce se nemusí identifikovat. Noví profesionálové se nepovažují za sociální pracovníky a reflektují své role z perspektivy své dílčí profese.

Na příkladech *postmoderní diferenciaci* a *profesionalizace specializací* jsme ilustrovali povahu společensky-kontextuálních faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce. Společensky-kontextuální faktory znesnadňují zejména uvědomění si společných zájmů. Podle použité literatury se jeví, že soudobý společenský kontext podporuje – z hlediska sociální práce – spíše oborovou roztržitost a profesionalizaci dílčích specializací, které samy sebe za sociální práci nemusí považovat.

3.2 Organizačně-kontextuální faktory

Organizačně-kontextuální faktory představují skupiny organizačních faktorů. Jejich vliv na dosahování oborových zájmů sociální práce pramení ze skutečnosti, že sociální pracovníci jsou vždy součástí určité formální organizace, která je pro realizaci sociální práce zaměstnává či najímá. Přitom vycházíme z premisy, že sociální pracovníci musí přinejmenším přihlížet k formálním či neformálním pravidlům dané organizace. Literatura organizační teorie i literatura sociální práce popisuje řadu možných faktorů: postavení sociálních pracovníků v organizaci (Sedden, 2008), způsoby řízení organizace, resp. vztah důvěry a kontroly v organizaci (Baláz, 2014), vzájemný vztah organizace a jejích pracovníků (Etzioni, 1967), manažerismus (Clark, Newman, 1997; Coulshed, Mullender, 2001), marketizace a mcdonaldizace sociální práce (Dustin, 2007) a jiné typy pracovních podmínek.

Jelikož rozsah předkládaného textu nedovoluje charakterizovat všechny výše uvedené okolnosti, budeme dále věnovat pozornost jen *postavení sociálních pracovníků v organizaci* a *mcdonaldizaci sociální práce*. Na jejich příkladu ilustrujeme povahu organizačně-kontextuálních faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce.

3.2.1 Postavení sociálních pracovníků v organizaci

Organizace zaměstnávající sociální pracovníky a pracovníky jsou podle Sedden (2008) ustaveny do hierarchických organizačních struktur ve veřejném sektoru se dvěma až třemi stupni řízení. V případě ČR jde o státní a samosprávné organizace, nevládní neziskové organizace či sociální podniky. Hierarchicky strukturované organizace tendují k byrokratizaci činností pomocí jasně definovaných pravidel a postupů. Sociální pracovníci jsou manažery řízenými odborníky v první linii¹⁵ (Lipsky, 1980) nebo manažery na prvním stupni řízení, kteří řídí odborníky první linie¹⁶ (Freidson, 1986). Z perspektivy teorie personálního managementu (Armstrong, 1999) lze tvrdit, že čím výše je pracovník postaven ve struktuře organizace, tím větší má moc měnit formální pravidla organizace i autonomii v interpretaci pravidel organizace. Dle Zity (2010, 2005) a Janské (2010) mají sociální pracovníci v ČR nižší sociální status než jiní vysokoškolsky vzdělaní odborníci v zaměstnávajících organizacích (manažeri, ekonomové, právníci, lékaři, učitelé, psychologové, atd.). Lze proto pochybovat o moci sociálních pracovníků měnit pravidla hierarchicky organizovaných a byrokraticky řízených formálních organizací veřejné správy. Provedené výzkumy zaznamenaly výpovědi řadových sociálních pracovníků, které ilustrují až deziluzi či bezmocnost sociálních pracovníků, pokud jde o možnosti měnit pravidla organizací veřejné správy (Musil, Bareš, Havlíková, 2011; Havlíková et al., 2013; Musil, Hubíková, Havlíková, 2014; Havlíková, Hubíková, 2015; Hubíková et al., 2015).

Z hlediska postavení sociálních pracovníků v organizacích veřejné správy lze se zjednodušením vyvodit, že sociální pracovníci mohou bez většího rizika dosahovat oborových zájmů sociální práce pouze v případě, že jimi formulované zájmy sociální práce budou v souladu se zájmy zaměstnavatelské organizace. V opačném případě může narůst riziko, že dojde ze strany organizace ke zrušení kontraktu a sociální pracovník usilující o dosažení oborových zájmů sociální práce navzdory zájmům organizace přijde o práci. Tuto hypotézu částečně podporují texty o dilematech sociálních pracovníků, které nemlčely a vzešly ze tzv. zadavatelům sociální práce a poté se potýkaly s nepříjemnými důsledky, které jejich jednání v rámci organizací i nad-organizačním kontextu přineslo (Janebová et al. 2013, 2015).

3.2.2 Mcdonaldizace sociální práce

Dustin (2007), navazující na práce Ritzera (1996), uvedla koncept mcdonaldizace do sociální práce. Mcdonaldizace staví na principech efektivnosti, předvídatelnosti, vypočítatelnosti a kontroly. V sociální práci se tyto principy uplatňují zejména v rámci nového řízení veřejné správy („New Public Management“), které je zajišťováno managementem péče („Care Management“). Nové řízení veřejné správy lze podle Rektoričky et al. (2003) charakterizovat v rovině cílů a rovině prostředků. V oblasti cílů veřejná správa nově směřuje k zásadní orientaci na poskytnuté služby, na zákazníka, na náklady a na produkt. V oblasti prostředků nahrazuje pravidla zakázkami a smlouvami, odděluje strategické a operativní kompetence, deleguje zodpovědnosti, reorganizuje v duchu decentralizace, vytváří motivační systémy pro zaměstnance a zavádí soutěž do veřejné správy. Nové řízení veřejné správy tak vytváří kvazi tržní prostředí a management péče na tomto kvazi trhu řídí veřejné služby jako byznys. Moc manažerů v takto pojmáných veřejných službách roste.

Podle Dustin (2007) uplatňují manažeri sociálních pracovníků ve veřejných službách v oblastech sociální práce principy mcdonaldizace. *Usilují o efektivnost*, a to prostřednictvím zaznamenávání a porovnávání, co kdo dělá a jak dlouho to trvá; poté pro jednotlivé odborníky nastavují měřitelné cíle. *Usilují o předvídatelnost*, a to prostřednictvím standardizace; pak zavádějí například standardizované formy pro posouzení životních situací nebo je standardizován čas pro provedení posouzení. Užití standardizované formy musí produkovat hmatatelné a měřitelné indikátory. Nastavení standardizovaných forem hodnotících tabulek ale předkládá otázky, které je třeba lidem

¹⁵ Lipsky (1980) je označuje pojmem „Street-level Bureaucrats“.

¹⁶ Freidson (1986) je označuje pojmem „Administrators“.

položit, což způsobuje, že činnosti sociální práce se stávají předepsanými a rutinními. *Usilují o vypočitatelnost*, a to tak, že kalkulují zdroje z hlediska vstupů a výstupů; pak připojují náklady přímo na služby sociální práce, které jsou podrobeny přísnějšímu kalkulačnímu mechanismu. Důraz kladou na práci produkující lehce spočitatelné konkrétní a měřitelné výsledky. *Usilují o kontrolu*, a to prostřednictvím plánování, v němž charakterizují klienty, služby, činnosti, interakce a poté porovnávají výsledky s původním plánem. Výsadní postavení má konečná kontrola manažerů týkající se zejména výdajových rozhodnutí té které služby.

Principy mcdonaldizace v nově řízené veřejné správě znemožňují řadovým sociálním pracovníkům formulovat v rámci organizace jiné zájmy, než jsou zájmy stále mocnějších řídicích pracovníků na různých stupních řízení v organizační struktuře. Výjimkou ovšem může být angažovanost sociálních pracovníků v odborech, jejich vyjednávací schopnost je na mnohem vyšší úrovni než vyjednávací schopnosti jednotlivce. Ovšem je nutno vzít v úvahu, že odbory se dlouhodobě potýkají se snižováním členské základny, což jejich moc vyjednávat značně oslabuje (Kroupa et al., 2004). Na příkladech *postavení sociálních pracovníků v organizaci a mcdonaldizace sociální práce* jsme ilustrovali povahu organizačně-kontextuálních faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce. Příklady naznačují, že faktory plynoucí z organizačního prostředí zaměstnavatelských organizací znemožňují sociálním pracovníkům bez rizika sankcí formulovat jiné zájmy, než jsou zájmy organizací formulované řídicími pracovníky na různých stupních řízení v organizační struktuře té které organizace.

3.3 Procesně-realizační faktory

Procesně-realizační faktory představují skupinu faktorů, jejichž působení na dosahování oborových zájmů sociální práce bude ovlivněno *užitými způsoby* dosahování oborových zájmů sociální práce. Baláz (2014) vymezil pět způsobů dosahování oborových zájmů: kolektivní vyjednávání, lobbying, manažery podporovanou participaci pracovníků na rozhodování, zastupování organizace v sítích a individuální strategii v rámci řádu organizace. Každý užitý způsob dosahování zájmů má různý vliv jak na uvědomění si společných zájmů, tak na formulaci cílů i na plánování a realizaci akcí.

Příkloní-li se sociální pracovníci například k *lobbingu* za dosažení oborových zájmů sociální práce, pak budou podle Kunštáta (2006) a Müllera (2010) pro úspěšné prosazení zájmů potřebovat konkrétní programovou základnu, mobilizační potenciál a organizační strukturu. Neméně důležité jsou i finanční zdroje, znalosti a dovednosti, disponování relevantními informacemi, kontakty, dobrá organizace a schopnost spolupracovat, schopnost mobilizovat členy a sympatizanty. Za podstatný kritický faktor pak Müller považuje dobrou pověst a důvěryhodnost. Výše uvedené předpoklady jsou z hlediska naplnění, či nenaplnění významnými faktory. *Uvědomění si společných zájmů* může negativně ovlivnit špatná pověst a nedůvěryhodnost organizujících sociálních pracovníků, chabá organizační struktura a nízký mobilizační potenciál. *Formulaci cílů i plánování a realizaci akcí* jistě může znemožnit absence relevantních informací, chabá organizace, neodpovídající finanční zdroje, neschopnost spolupracovat a tristní znalosti a dovednosti sociálních pracovníků.

Podobně tomu je u *kolektivního vyjednávání*. Pracovníci vstupují do odborů na základě dvou motivů: vnímají pracovní podmínky jako neuspokojivé a touží podmínky změnit (Kociánová, 2010). Jedním z faktorů tedy jsou individuální osobní pohnutky, které přibližujeme v kapitole o osobních faktorech. Aby pracovníci mohli kolektivně vyjednávat, musí mít odpovídající způsob organizace (struktura, osobnosti, finanční zdroje, autorita, legitimita, apod.), který jim umožní angažovat pracovníky do zapojení se a realizovat dohody o kolektivní smlouvě. *Neodpovídající způsob organizace sociálních pracovníků* znemožňuje jak uvědomění si společných zájmů, tak formulaci cílů i plánování a realizaci akcí.

Míra *manažery podporované participace pracovníků na rozhodování* je určena manažery preferovaným způsobem participace, resp. zvoleným způsobem řízení dané organizace. V kapitole 2.2 jsme představili tři modely řízení lidí, v nichž se uplatňují jiné přístupy k participaci. Autokratický model nepodporuje participaci pracovníků na rozhodování. V demokratickém modelu vrcholný

management aktivně spolupracuje s řadovými lidmi v organizaci, což umožňuje participaci pracovníků na rozhodování. Laissez-faire model umožňuje participaci pracovníků na rozhodování, ovšem oproti demokratickému modelu s tou výjimkou, že není nijak řízen manažery. Procesně-realizační faktory ovlivňující dosahování oborových zájmů plynoucí z manažery podporované participace pracovníků na rozhodování budou mixem organizačně-realizačních faktorů z předcházející podkapitoly a osobních faktorů, jimž budeme věnovat pozornost níže.

Taktéž užití *individuálních strategií v rámci řádu organizace* je podmíněno prostředím zaměstnavatelských organizací a osobními charakteristikami toho kterého sociálního pracovníka, což další text směřuje k poslední podkapitole textu.

3.4 Osobní faktory

Osobní faktory dosahování oborových zájmů sociální práce jsou skupinou individuálních charakteristik, které jedinci umožní uvědomit si společné zájmy a podílet se na formulaci cílů i na plánování a realizaci následných akcí. Z hlediska dosažení zájmů jde tedy o preferovaný mix vlastností, zkušeností, dovedností, znalostí, motivací, hodnot a postojů sociálních pracovníků. Absenci preferovaných a existenci antagonistických vlastností, zkušeností, dovedností, znalostí, motivací, hodnot a postojů sociálních pracovníků lze považovat za osobní faktory, které *brání* dosahování oborových zájmů sociální práce. Z úvodu podkapitoly je patrné, že jde o rozsáhlou množinu osobních faktorů, jejichž detailní charakteristika značně přesahuje rozsah předkládaného textu. Z dostupné literatury tedy vybereme příklady, na nichž ilustrujeme povahu bránících osobních faktorů.

Východiskem pro vymezení zájmů sociální práce v kapitole 1.2 byla Musilova (2004) definice zájmu jako preference takové změny nebo takového zachování stávajících společenských podmínek, které sociální pracovníci vnímají jako předpoklad naplnění jimi uznávaných hodnot. Vybrané osobní faktory můžeme extrahovat ze samotné existence této preference. Musilova charakteristika zájmu v sobě nese rysy výběrovosti, čímž implicitně pracuje s motivací a stimulací aktérů k určitému jednání ke změně či k zachování stavu. Motivaci přitom chápeme jako vnitřní (psychologický) stav jedince vyvolávající určité jednání či chování (Vláčil, 1996) a stimulaci jako vnitřní, ale zejména vnější podnět vyvolávající reakci (Nakonečný, 1996b). Celou škálu různorodých vlastností, schopností, postojů apod. necháme v tuto chvíli stranou a za ilustrativní faktory dosahování oborových zájmů budeme považovat *motivaci sociálních pracovníků a jimi vnímanou podnětnost prostředí*, ve kterém sociální pracovníci žijí, pracují, studují a tráví volný čas.

Absence motivace sociálních pracovníků k dosahování oborových zájmů sociální práce brání uvědomění si společných zájmů, formulaci cílů i plánování a realizaci akcí. Absenci motivace můžeme považovat za nemotivovanost ke konání pro dosažení určitého záměru (Vallerand, 2004). Absence motivace způsobuje, že sociální pracovníci nevidí v dosahování oborových zájmů sociální práce žádný smysl a nedokážou nalézt ve svém případném konání v rámci dosahování zájmů smysluplnost a význam. S motivací úzce souvisí i *vnímaná podnětnost prostředí* (Nakonečný, 1996b), která sociální pracovníky stimuluje k dosahování oborových zájmů sociální práce. Jde o kombinaci podnětného prostředí, jež obsahuje pro sociální pracovníky relevantní stimuly, a citlivosti sociálních pracovníků tyto stimuly v prostředí rozeznat a integrovat do svého poznávacího rámce. Pro dosahování oborových zájmů sociální práce musí být prostředí sociálních pracovníků dostatečně podnětné a sociální pracovníci dostatečně citliví, aby stimuly zaznamenali. Uvažujeme-li o vnímané podnětnosti prostředí s přihlédnutím k výše vymezeným společensky-kontextuálním faktorům (roztržitost, nepřehlednost, nestálost) i organizačně-kontextuálním faktorům (postavení pracovníků v organizaci, racionalizace činností, ekonomizace služeb), můžeme pochybovat o podnětnosti prostředí k dosahování oborových zájmů sociální práce, ale i o možnostech, jak mohou sociální pracovníci a pracovníci kultivovat svoji citlivost k rozeznání pro dosahování oborových zájmů sociální práce relevantních podnětů.

Závěr

Cílem předkládaného textu bylo odpovědět otázku „*Jaké faktory mohou dle relevantní literatury bránit dosahování oborových zájmů sociální práce?*“. Z dostupné literatury jsme odvodili ideálně typickou konstrukci faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce a každý typ jsme ilustrovali na několika příkladech. Zjistili jsme, že literatura popisuje společensky-kontextuální, organizačně-kontextuální, procesně-realizační a osobní faktory, které mohou dosahování oborových zájmů bránit. Zde je třeba poznamenat, že text není empirickou studií, ale teoretickou konstrukcí ilustrující základní charakteristiky toho kterého typu faktoru bránícího dosahování oborových zájmů sociální práce, již nám poskytla relevantní literatura. Ucelený souhrn či empirický popis faktorů bránících dosahování oborových zájmů sociální práce v ČR může odhalit až námi zamýšlený výzkum.

Aplikačním cílem textu bylo podpořit kritickou diskusi o profesionalizaci sociální práce v ČR, jakož i dalším rozvoji sociální práce. Problém zajištění takových podmínek, aby sociální pracovníci mohli v denní praxi naplňovat jimi uznávané hodnoty sociální práce, nelze podle dostupné literatury uceleně vyřešit zavedením profesního zákona a nelze také čekat, že provázanou optimalizaci podmínek sociální práce provedou „zespodu“ sami sociální pracovníci. Profesní zákon a jím legitimizovaná profesní komora může ve prospěch sociálních pracovníků přispět k úpravě zejména společensky-kontextuálních a procesně-realizačních faktorů. Může toho dosáhnout prostřednictvím celo-oborově legitimní organizace a vhodně investovanými zdroji, které z této organizace plynou. Sociální pracovníci mohou individuálně kultivovat převážně jen své schopnosti, znalosti, dovednosti a postoje, čímž je možno dosáhnout příznivé konstelace osobních faktorů podporujících rozvoj sociální práce v ČR.

Z uvedeného plyne, že pohledy odpůrců i příznivců tzv. profesní komory, o nichž jsme psali v úvodu textu, mají své limity. Jedním či druhým táborem navrhovaná řešení nemohou uceleně zvládnout problém optimalizace podmínek výkonu sociální práce v ČR. Z dílčích závěrů analyzujících bránící faktory lze vyvodit, že pro zajištění takových podmínek, aby sociální pracovníci mohli v každodenní praxi naplňovat jimi uznávané hodnoty sociální práce, je třeba vzájemné a zodpovědné pojetí kooperace dobře organizovaných sociálních pracovníků, jejich zaměstnavatelů, vzdělavatelů a objednatelů řešení, která sociální práce přináší (stát, kraje, obce a společnosti obyvatel na území ČR). Sociální pracovníci nestojí před problémem, zda profesní zákon ano, či ne. Podle nás stojí před problémem, jak zajistit vzájemnou a zodpovědnou komunikaci a spolupráci směrem k optimalizaci podmínek sociální práce mezi uvedenými subjekty. Zvládnutí tohoto problému považujeme za nutný předpoklad, bez kterého není rozvoj sociální práce v ČR myslitelný.

Použité zdroje

- ALEXANDER, J. C. 1994. Modern, Anti, Post, and Neo: How Social Theories Have Tried to Understand the 'New World' of 'Our Time'. *Zeitschrift für Soziologie*, 23(3), 165–197.
- APIP. 2015. *Poslání a cíle. Vznik a vývoj* [online]. Praha: Asociace pro interkulturní práci. [22. 8. 2015]. Dostupné z: <http://interkulturniprace.cz/o-nas/poslani-a-cile/>
- ARMSTRONG, M. 1999. *Personální management*. Praha: Grada.
- ASQUITH, S., CLARK, Ch., WATERHOUSE, L. 2005. *The Role of the Social Worker in the 21st Century: A Literature Review*. Edinburgh: Scottish Executive Education Department.
- ASVSP. 2014. *Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP* [online]. Brno: ASVSP. [25. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.asvsp.org/standardy.php>
- AUSTEN-SMITH, D., WRIGHT, J. R. 1994. Counteractive Lobbying. *American Journal of Political Science*, 38(1), 25–44.

- BALÁŽ, R. 2014. Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(3), 42–60.
- BASS, B. M., BASS, R. 2008. *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research and Managerial Applications*. New York: Simon and Schuster.
- BECK, U. 2007. *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno: CDK.
- BHAMBRA, K. G. 2009. *Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination*. London: Palgrave.
- BUSINESS DICTIONARY. 2015. *Factor* [online]. [15. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.businessdictionary.com/definition/factor.html>
- CAMBRIDGE DICTIONARY. 2015. *Factor* [online]. [15. 8. 2015]. Dostupné z: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/factor>
- CLARK, J., NEWMAN, J. 1997. *The Managerial State*. London: Sage.
- COULSHED, V., MULLENDER, A. 2001. *Management in Social Work*. New York: Palgrave.
- ČERNÝ, J. 2014. Komu prospěje zákon o sociálních pracovnících? *Sociální revue* [online]. [15. 5. 2016]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/komu-prospeje-zakon-o-socialnich-pracovnicich>
- DUSTIN, D. 2007. *The McDonaldization of Social Work*. Hampshire: Ashgate.
- ETZIONI, A. 1967. Social Control: Organizational Aspects. *International Encyclopedia of Social Science, Vol. 14*. New York: Macmillan, 369–402.
- EVANS, T. 2010. *Professional Discretion in Welfare Services. Beyond Street-Level Bureaucracy*. Farnham: Ashgate.
- FLAMHOLTZ, E. et al. 1985. Toward an Integrative Framework of Organizational Control. *Accounting Organizations and Society*, 10(1), 35–50.
- FOUCAULT, M. 2002. *Power. Essential Works of Foucault 1954–1984*. London: Pinguin.
- FOUCAULT, M. 1994. *Diskurs, Autor, Genealogie: tři studie*. Praha: Svoboda.
- FREIDSON, E. 1986. *Professional Powers. A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- FRIEDMAN, M. 1993. *Kapitalismus a svoboda*. Praha: Liberální institut.
- GOJOVÁ, A. 2013. Práce s komunitou. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 309–312.
- GRAY, M., MIDGLEY, J. WEBB, S. A. 2012. *The SAGE Handbook of Social Work*. London: Sage.
- GREENWOOD, E. 1957. Attributes of the Profession. *Social Work*. Washington: NASW Press, 2(3), 665–674.
- HALE, R., WHITLAM, P. 1998. *Target Setting and Goal Achievement: A Practical Guide for Managers*. London: Kogan Page.
- HAVLÍKOVÁ, J. et al., 2013. Typy pojetí sociální pomoci poskytované příjemcům dávek pomoci v hmotné nouzi pracovníky ÚP ČR po sociální reformě: tři případové studie. *FÓRUM sociální politiky*, 7(6), 2–9.
- HAVLÍKOVÁ, J., HUBÍKOVÁ, O. 2015. *Role sociální práce a uplatňování situačního přístupu v rámci řízení o příspěvku na péči*. Praha: VÚPSV.
- HAYEK, A. H. 1991. *Cesta k nevolnictví*. Praha: Občanský institut.
- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context: Creating Frameworks for Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- HODSON, R., SULLIVAN, T. A. 2011. *The Social Organization of Work*. Wadsworth: Cengage Learning Custom Publishing.
- HOLASOVÁ, V. 2011. *Manažerismus v sociální práci: prosazování a důsledky*. Disertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- HUBÍKOVÁ, O. et al. 2015. Pracovní podmínky výkonu sociální práce v rámci agendy příspěvku na péči. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 3–24.

- HŮLE, D. 2015. Komora jen zvýší skupinové sobectví v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), [online]. [15. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=697>
- CHANDLER, A. 1969. *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*. Cambridge: MIT Press.
- JANEBOVÁ, R. et al. 2015. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Způsoby řešení dilemat. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 23–37.
- JANEBOVÁ, R. et al. 2013. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(4), 66–83.
- JANSKÁ, V. 2010. Moc jazyka a jeho vliv na konstrukci profesní identity pomáhajícího pracovníka v oblasti péče o duševní zdraví. In: SMUTEK, M. et al. *Rizika sociální práce*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 279–286.
- KANE, J. S., FREEMAN, K. A. 1987. MBO and Performance-Appraisal-A Mixture thats not a Solution 2. *Personnel*, 64(2), 26–32.
- KANE, J. S., FREEMAN, K. A. 1986. MBO and Performance-Appraisal-A Mixture thats not a Solution 1. *Personnel*, 63(12), 26.
- KELLER, J., 2011. Koncept postindustriální společnosti a jeho slabiny. *Slovak Sociological Review*, 43(4), 323–337.
- KELLER, J. 1997. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 1996. Zájem. In: PETRUSEK, M. et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1427–1428.
- KOCIANOVÁ, R. 2010. *Personální činnosti a metody personální práce*. Praha: Grada.
- KRAUS et al. 2005. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- KROUPA, A. et al. 2004. *Odbory, zaměstnavatelé, sociální partneři – odborová organizovanost v ČR a hlavní faktory jejího vývoje*. Praha. VÚPSV.
- KUHN, T., S. 1982. *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda.
- KUNŠTÁT, D. 2006. Institute zprostředkování zájmů: strany a zájmové skupiny. *Naše společnost*, (4)2, 14–20.
- KVASIL, B. et al. 1987. *Malá československá encyklopedie*. Praha: Academia.
- LABOUTKOVÁ, Š., ŽÁK, M. 2010. Lobbování v Evropské unii a v České republice. *Politická ekonomie*, 23(5), 579–595.
- LE GRAND, J. 1991. Quasi-Markets and Social Policy. *The Economic Journal*, 101(408), 1256–1267.
- LIPSKY, M. 1980. *Street Level Bureaucracy: Dilemmas and the Individual in Public Services*. New York: Russel Stage Foundation.
- LORENZ, W. 2006. *Perspectives on European Social Work – From the Birth of the Nation State to the Impact of Globalisation*. Opladen: Barbara Budrich.
- LYOTARD, J. F. 1993. *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofia.
- MLČÁK, Z., KUBICOVÁ, A. 2006. K pojetí klienta v sociální práci: manažerismus, nebo humanistický přístup? In: SMUTEK, M., KAPPL, M. (Eds.). *Proměny klienta služeb sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 410–417.
- MPSV. 2015. Transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), suplement.
- MPSV. 2011. *Drábek ušetří 180 milionů korun* [online]. Praha: MPSV. [25. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/10614>
- MÜLLER, K. B., LABOUTKOVÁ, Š., VYMĚTAL, P. 2010. *Lobbing v moderních demokraciích*. Praha: Grada Publishing.

- MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work. In: Matulayová, T., Musil, L. *Social Work, Education and Postmodernity. Theory and Studies in Selected Czech, Slovak and Polish Issues*. Liberec: Technical University of Liberec, 10–72.
- MUSIL, L. 2004. „*Ráda bych Vám pomohla, ale...*“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- MUSIL, L., BAREŠ, P., HAVLÍKOVÁ, J. 2011. *Výkon profese sociální práce v systémech sociální ochrany ČR*. Praha: VÚPSV.
- MUSIL, L., HUBÍKOVÁ, O., HAVLÍKOVÁ, J. 2014. Sociální práce s lidmi s hmotnou nouzí. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(2), 71–86.
- NAKONEČNÝ, M. 1996a. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
- NAKONEČNÝ, M. 1996b. Stimulace. In: PETRUSEK, M. et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1231.
- Nařízení vlády č. 222/2010 Sb., o katalogu prací ve veřejných službách a správě.
- NAVRÁTIL, P. 1998. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, 34(1), 37–50.
- NEPUSTIL, P. 2011. Případové vedení / case management ve světle postmoderního kolaborativního přístupu. *Sociální práce / Sociálna práca*, 11(1), 74–80.
- OXFORD DICTIONARY. 2015. *Factor* [online]. [15. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/factor>
- PAYNE, M. 2008. *Globalization and International Social Work: Postmodern Change and Challenge*. Abington, Oxon, GBR: Ashgate.
- PAZLAROVÁ, H. 2013. Případová konference. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 270–272.
- POSPÍŠIL, M. et al. 2009. *Neziskové organizace a jejich funkce v demokratické společnosti*. Brno: ESF MU – CVNS.
- PRUDKÝ, L. 2009. Hodnotové struktury. In: POTŮČEK, M. et al. *Česká republika – trendy, obrození a příležitosti*. Praha: Karolinum, 192–219.
- REKTORÍK, J. et al. 2003. *Obecná část vzdělávání vedoucích úředníků ÚSC*. Brno: ESF MU.
- RITZER, G. 1996. *Mcdonaldizace společnosti. Výzkum mění se povahy soudobého společenského života*. Praha: Academia.
- ROBERTSON, R. 1992. *Globalisation*. London: Sage.
- ROSSIDES, D., 1998. W. *Professions and Disciplines: Functional and Conflict Perspectives*. Prentice Hall: Pearson College Division.
- RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. 2009. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce / Sociálna práca*, 9(3), 79–92.
- SEDDEN, J. 2008. Organisations and Organisational Change. In: FRASER, S., MATTHEWS, S. (Eds.) *The Critical Practitioner in Social Work and Health Care*. London: Sage, 169–186.
- SIROVÁTKA, T. Řešení nezaměstnanosti po česku: dvacet miliard na dávky a tři miliardy na přímou práci s nezaměstnanými. [Rozhovor]. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(1), 11–17.
- STEINER, G. 1997. *Strategic Planning*. New York: Free Press.
- ŠUBRT, J. 1996. Modernizační hesla a mýty v sociologii poválečné periody. *Sociologický časopis*, 32(2), 189–198.
- ŠVEŘEPA, M. 2014. Návrh zákona o sociálních pracovnících je z hlediska oboru nežádoucí. *Sociální revue* [online]. [15. 5. 2016]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/navrh-zakona-o-socialnich-pracovnicich-je-z-hlediska-oboru-nezadouci>
- VALLERAND, R. J. 2004. Intrinsic and Extrinsic Motivation in Sport. *Encyclopedia of Applied psychology*, 2(10), 427–435.
- VESELÝ, A. 2012. Institucionalizace neodpovědnosti, efektivity, nebo konformity? Reformy organizací veřejných služeb v teorii akontability. *Sociologický časopis*, 48(4), 757–784.
- VLÁČIL, J. 1996. Motivace. In: PETRUSEK, M. et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 561–562.

- VYMĚTAL, J. et al. 2004. *Obecná psychoterapie*. Praha: Grada.
- WILENSKY, H. L. 1964. The Professionalization of Everyone? *American Journal of Sociology*, 70(2), 137–158.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů.
- ZITA, J. 2010. Mechanismy inerce v transgenerační (re)produkci profese sociální pracovník/ pracovníce, jejich možná rizika. In: SMUTEK, M. et al. *Rizika sociální práce*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 328–341.
- ZITA, J. 2005. Univerzalizace – specializace jako součást profesionální identity povolání sociální pracovník. In: SMUTEK, M. (Ed.). *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 79–93.

Nedefinovaná profesionalita: Vztah diskursů spirituality a profesionality v sociální práci v soudobé odborné literatuře

*Undefined Professionality:
Relationship between Spiritual and Professional Discourses
in Social Work in Contemporary Professional Literature*

Jan Kaňák

Mgr. Jan Kaňák¹ pracuje jako sociální pracovník a krizový intervenent v Terapeutickém centru Modré dveře a také jako asistent na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde se věnuje teoriím sociální práce (s přihlédnutím k diskursivní povaze práce a spirituálnímu diskursu v sociální práci), tématům týkajícím se krizové intervence a metodologii výzkumu. Na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity studuje doktorský studijní program a v disertačním výzkumu se věnuje konstrukci dělení sociální práce v situacích, kdy se setkávají diskursy profesionality a spirituality. Deset let pracoval na Lince bezpečí, se kterou dále spolupracuje při realizaci výcviku v telefonické krizové intervenci.

Abstrakt

Předkládaná stať odpovídá na otázku: *Jaké sociální konstrukce vztahu profesionálního diskursu a diskursu spirituality v sociální práci je možné najít v současné odborné literatuře?* Nejprve v textu definuji Geeho kategorie, pomocí nichž analyzuji konstrukce vztahu diskursů, následně základně vymezím profesionální a spirituální diskurs v kontextu sociální práce. Výstupy analytické části jsou založeny na diskursivní analýze vybraných odborných textů. Analýzy 71 textů ukazují, že lze prostor konstrukcí rozdělit podle dvou os: profesionálně – spirituální exkluzivismus a prospěchu konajícího / objektu intervencí. V tomto prostoru lze popsat pět konstrukcí souvztažnosti obou diskursů, a to sice: spirituálně senzitivní sociální pracovník, duchovní pracovník inspirovaný sociální prací, spirituálně senzitivní sociální práce, spirituálně orientovaná sociální práce a teologie senzitivní k sociální práci. Rozdíl mezi nimi je především v tom, zda je očekávané společenské dobro vázané na klienta, pracovníka, či na spásu (Boha), a také v tom, jaké intervence jsou vnímány jako adekvátní.

Klíčová slova

diskurs, profesionální pojetí, spiritualita, diskursivní analýza

¹ Kontakt: Mgr. Jan Kaňák, Terapeutické centrum Modré dveře, náměstí Smiřických 39, Kostelec nad Černými lesy; honza.k@mail.muni.cz.

Abstract

The paper is focused on question: *Which social constructions of relationship between professional and spiritual discourse in social work can be found in contemporary literature?* First, I describe how Gee defines categories by which I analyze the construction of the relationship between discourses. Then I define the professional and spiritual discourse in the context of social work. Outputs in analytical part are based on discourse analysis of selected academic texts. Analyses of 71 texts showed that the space of relationship between discourses can be divided by two axes: professional-spiritual exclusivism and benefit for provider / subject of interventions. In this area can be detected five types of construction of relationship: spiritually sensitive social worker, spiritual worker inspired by social work, spiritually sensitive social work, spiritually oriented social work and theology sensitive to social work. The difference between them lies in different definition of Expected public good bound to the client, a worker, or salvation (God), and also in what intervention are seen as adequate.

Keywords

discourse, professional project, spirituality, discursive analysis

1. Úvod

Domnívám se, že se v současné době nacházíme v situaci, kdy je sociální práce konstruována mnoha různými diskursy. Jejich celkový počet, dle popisu různých diskursů v zahraniční odborné literatuře, může přesáhnout číslo čtrnáct. Vztahy mezi diskursy mohou být problematické, a to zvláště tehdy, pokud tyto různé diskursy vychází z odlišných představ o tom, co je dobře odvedená práce, co je cílem intervencí pracovníků a pracovníc atp. Často jsou tyto rozdíly u diskursů dány rozdílnými předpoklady o uchopení světa (Kaňák, 2016). Specifickým příkladem takové situace je vztah diskursů spirituality a profesionálního pojetí sociální práce. Jejich vzájemné prolínání je možné sledovat při konkrétním děláni sociální práce, kdy pracovníci a pracovnice poskytují služby klientům a klientkám. Stejně tak je ale možné reflektovat setkávání obou diskursů jak v rámci názorů jednotlivých pracovníků a pracovníc, tak v akademických i neakademických textech oboru (Kaňák, 2015). Předkládaná stať se zabývá poslední zmíněnou oblastí vztahu obou diskursů. Kladu si v ní otázku: *Jaké sociální konstrukce vztahu profesionálního diskursu a diskursu spirituality v sociální práci je možné najít v současné odborné literatuře?*

V textu nejprve přibližuji, z jakého pojetí diskursu a jeho konstrukce vycházím. Blíže představím Geeho (2010) konceptualizaci, kterou jsem využil pro diskursivní analýzu vybraných odborných textů, které popisují vztah profesionálního a spirituálního diskursu v rámci sociální práce. Věřím, že i přes teoretičnost textu může předkládaný článek v rovině reflexivní praxe sloužit jako jakýsi referenční bod, ke kterému je možné se vztáhnout při zvažování kognitivní dimenze praxe (Thompson, Thompson, 2008). Stejně tak věřím, že text přispívá k diskusi o pojetí profesionální sociální práce. Navíc v něm čtenáři a čtenářky mohou najít (jako inspiraci pro praxi) popsané intervence, které odborná literatura obsahuje.

2. Konstrukce diskursu

2.1 Pojetí diskursu

Rozsahem různá pojetí termínu diskurs sahají od celospolečensky působících pojetí pravdy a moci až po rozmluvy a texty, které je možné vnímat jako určité struktury znalostí. Ty jsou v některých pojetích diskursu chápány jako aktivity mezi psaním a čtením, nebo jako to, co je napsáno, či řečeno. V takovém případě je pak diskurs, zjednodušeně řečeno, chápán jako určitá opakující se struktura znalostí a tezí v řečeném rozhovoru, či v napsaném textu. Zpravidla se pak předpokládá,

že tyto promluvy, či napsané texty mají spoluutvářet konkrétní realitu jednotlivých aktérů a akterek (Foucault, 1972; Gee, 2010; Jørgensen, Philips, 2002; Sawyer, 2002).

Pro lepší orientaci v tom, jaké části lze u diskursů v psaných textech (na které se zde zaměřuji) zkoumat, je možné využít teze formulované Geem (2010). Ten obecně předpokládá, že lze u konstrukce diskursu definovat její strukturu, v rámci níž lze, obecně řečeno, popsat (a) v jakém rámci je konstrukce vytvářena, (b) co a s jakým cílem je konstruováno a (c) pomocí čeho je konstrukce realizována.

2.2 Struktura konstrukce diskursu

Podle Geeho (2010) jsou diskursy konstruovány v interakcích konkrétními jedinci, kteří ale diskursy jako takové nevytváří v jakémsi vzduchoprázdnu. Diskursy jsou podle Geeho (2010) vytvářeny jedinci v kontextu jejich **Situačních identit**² (1). Pod termínem situační identita Gee nechápe „self“ jako určitou stálou charakteristiku osobnosti jednotlivých autorů a autorek diskursů. Situační identitou je pro něj spíše to, jak autor/autorka definuje svoji identitu v kontextu realizované konstrukce diskursu. Tedy jinak řečeno, kým se snaží být v rámci konstruovaného diskursu. Kromě Situačních identit má výrazný vliv na konstrukci diskursu také to, v jakém (2) **Rámci konstrukce** diskursy vznikají. Tedy v jakém konkrétním místě a čase jsou diskursy konstruovány. Případně s ohledem na psané texty také, v jakém místě a čase budou konstrukce prezentovány (např. v odborném periodiku, či konferenčním sborníku). Gee (2010:67) tvrdí, že „*jakýkoliv aspekt kontextu může ovlivnit smysl*“ toho, co je řečeno, či napsáno. Kromě Situačních identit a Rámců konstrukce se na celkové konstrukci diskursu podílí také (3) **Specifické způsoby jednání a komunikace**. Tedy nejen co a jak říkáme, či píšeme, ale také to, jak se u komunikace chováme.

Gee (2010) předpokládá, že při konstrukci vytváří autoři a autorky diskurs pomocí explicitního, či implicitního definování obsahu jeho částí. Při konstrukci diskursu často zároveň vytváříme obsah následujících šesti částí diskursu. Gee (2010) se domnívá, že při konstrukci diskursu poukazujeme, či upozorňujeme na (4) **Smysl a hodnoty** (Signifikance) konstrukce samotné. Při konstrukci využíváme z dostupných jevů, či obecně okolního světa pouze některé aspekty, které chápeme jako signifikantní pro konstrukci diskursu. Se Smyslem a hodnotami úzce souvisí také konstrukce (5) **Společenského dobra**. Gee (2010:19) předpokládá, že v kontextu diskursu nejen že označujeme jevy jako „adekvátní, normální, dobré, či akceptovatelné“, ale také očekáváme, že praktická aplikace diskursu bude mít pozitivní dopad na společnost nebo určitou skupinu lidí. Při konstrukci dle Geeho (2010) také více, či méně jasně formulujeme, jaké aktivity jsou v kontextu diskursu vhodné a jaké nikoliv. Tuto oblast pojmenovává jako (6) **Praktikování a aktivity**. Nemusí se jednat jen o obecně vhodné, či obecně nevhodné aktivity, ale také o aktivity, které jsou vhodné, či nevhodné s ohledem na určité **Role** (7) a na ně vázané (8) **Charakteristiky** – např. roli pracovníka, či roli klienta. Přičemž mezi Rolemi vznikají, či jsou pojmenovány a definovány **Vztahy** (9), které je možné chápat jako vztahy rovnosti, či nadřazenosti.

Tyto výše uvedené části diskursu jsou dle Geeho (2010) utvářeny pomocí využití konkrétního (10) **Sociálního jazyka**. Tím je pro Geeho (2010) způsob komunikace určité skupiny osob. Může se tak například jednat o sociální jazyk každodenního života, akademické obce, jazyk Bible, či punkové subkultury. V rámci jedné konstrukce diskursu mohou jeho autoři využívat více Sociálních jazyků zároveň. Při používání těchto Sociálních jazyků zároveň autoři diskursů (11) **Propojují** konstruovaný diskurs s diskursy ostatními, či s dalšími (12) **Znalostmi a poznatky**. Jako Znalosti a poznatky jsou chápány jakékoliv informace, které při konstrukci její autoři využívají. Může se jednat jak o odborné informace, tak o osobní zážitky nebo o různé úseky z vyprávění ostatních. Z nich Gee vyděluje jako specifické (13) **Konverzace** a (14) **Intertextuality**. Intertextualitou je pro

² Pokud je níže v textu odkazováno ke Geeho kategoriím, jsou vždy uváděny s velkým písmenem na začátku slov.

Geeho (2010:57) využití segmentů textů „*jineho nebo stejného sociálního jazyka*“. Těmito segmenty má Gee na mysli citace nebo parafráze textů nebo výroků různých lidí. Vlastně celá tato část je Intertextualitou, protože se jedná o parafrázi Geeho (2010) přístupu k diskursivní analýze. Jako Konverzace definuje Gee takové části konstrukce, které se odkazují na různá společenská témata. Přičemž jako společenské téma může být vnímáno nejen to, co je známo širokému okruhu osob (např. odkazování se na teroristické útoky z 11. září 2001), ale také to, s čím je seznámena určitá konkrétně zaměřená skupina lidí (např. odkazování se na diskuse o využití teorie v praxi sociální práce).

3. Základní vymezení profesionálního a spirituálního diskursu

3.1 Diskurs spirituality

Definování diskursu spirituality, který bývá také někdy označován jako diskurs spirituality a náboženství, není snadné především proto, že nepanuje shoda v tom, co všechno je možné za spiritualitu označit. V odborné literatuře posledních let, která se spiritualitě v sociální práci věnuje, je možné nalézt dvojí členění toho, co lze za spiritualitu považovat. Toto členění je znázorněno v tabulce 1. První z nich dělí spiritualitu na sekulární a posvátnou. Druhé z nich rozlišuje emic, etic a transperspektivní přístup k uchopení spirituality (Canda, Furman, 2010; Carroll, 2001; Furness, Gilligan, 2010; Holloway, Moss, 2010; Kuileman, 2014 aj.).

Sekulární spiritualita je spojována s hledáním smyslu lidské existence, či s hledáním významu konkrétních životních událostí. Pokud je spiritualita definována takto, pak vlastně nelze být nespírualní, protože určité hledání smyslu událostí, či života je vlastní všem lidem. Posvátná spiritualita je, oproti sekulární, vázána na vztah s Bohem, bohem, bohy, nebo vztah s přesažnou existencí. Tato přesažná existence není chápána jako kognitivní konstrukt, ale jako entita se samostatnou existencí, v jistém smyslu infinitní, kterou nelze uchopit zcela (Carroll, 2001). Spiritualita pak není otázkou vůle, ale „*darem*“, jenž vznikl, v případě křesťanské víry, „*prací Ducha svatého*“ (Kuileman, 2014:158).

Druhé zmíněné dělení si všímá více toho, zda je spiritualita definována z pohledu konkrétních lidí (nebo konkrétních náboženství), či zda se oproti tomu při definování spirituality opíráme o obecnější definici, která by zdůrazňovala společné prvky spiritualit různých lidí (nebo různých náboženství). První zmíněný přístup, který Canda a Furman (2010:60–62) označují jako „*emic*“, zdůrazňuje „*perspektivy věřících*“. Spiritualita je pak definována podle toho, jak ji chápe to které náboženství, konkrétní věřící, či lidé, kteří se za spirituální považují (i když se k žádnému náboženství se nehlásí). Texty, které vycházejí z emic přístupu, se tak při definování spirituality opírají buď o učení zvolené církve (např. Církve československé husitské), či náboženské společnosti, jejíž spiritualitu popisují. Nebo se opírají o výpovědi příslušníků dané církve, či náboženské společnosti s ohledem na to, jak oni sami spiritualitě v kontextu jejich církve/společnosti rozumí. Oproti tomu lze, dle autorů, nalézt texty, které využívají pro definování spirituality „*generální koncept nebo teorii, kterou by bylo možné aplikovat na různé kultury a situace*“. Tento přístup označují jako „*etic*“. Texty, které jej využívají, se snaží spiritualitu popsat tak, aby její definování odpovídalo představám o spiritualitě různých církví, či náboženských společností a jejich věřících. Jako alternativu k těmto dvěma přístupům navrhuje pak Canda a Furman (2010) přístup „*transperspektivní*“. V něm se snaží spiritualitu uchopit pomocí „*vnášení konkrétních (emic) perspektiv do vzájemné interakce a dialogů*“ s cílem vnímat jak „*konkrétní zkušenosti, tak to, co je podobné*“. Canda a Furman (2010) předpokládají, že se jimi pojmenovaný etic přístup využívá především tehdy, pokud chceme „*popisovat, srovnávat a analyzovat různorodé spirituální perspektivy*“ mezi sebou, k čemuž lze využít i přístup transperspektivní.

Tabulka 1: Přehled pojetí konceptualizace spirituality

	etic přístup – posvátná spiritualita	etic přístup – sekulární spiritualita	 transperspektivní přístup
náboženství	emic přístup – posvátná spiritualita	emic přístup – sekulární spiritualita	

Zdroj: autor

Je-li diskurs spirituality spojován i s náboženstvím, pak bývá většinou náboženství definováno jako „*institucionalizovaný vzorec hodnot, přesvědčení, symbolů, chování a zkušeností*“. Na rozdíl od spirituality má náboženství, zjednodušeně řečeno, organizovaný rozměr vztahování se k Bohu, či transcendentnu. Oním organizovaným rozměrem se myslí především existence pravidel spojených s modlitbami a jinými duchovními praktikami a také sada přesvědčení, která se vážou k duchovnímu rozvoji člověka. Může se jednat například o postupy, jak má probíhat bohoslužba, či jak je možné se modlit (Canda, Furman, 2010:59; Healy, 2005).

S ohledem na teze o využití etic a transperspektivního přístupu především pro srovnávání různých spiritualit budu nadále při uchopování diskursu spirituality vycházet z přístupu emic. U spirituálních obsahů budu předpokládat jak jejich posvátnou, tak jejich sekulární variantu. Tím pádem obecně diskurs spirituality (a náboženství) chápu jako vnášení spirituálních, či náboženských (dále také jako S/N) obsahů do sociální práce.

3.2 Diskurs profesionálního pojetí sociální práce

Obdobně jako není jednoduché definovat diskurs spirituality, není také jednoduché definovat diskurs profesionálního pojetí sociální práce. Jednak nepanuje shoda, zda se jedná o diskurs veskrze samostatný (např. Musil, 2008; Růžicková, Musil, 2009), či zda je vytvářen kombinací různých diskursivních praktik (např. Healy, 2005). Pokud chápeme profesionální diskurs jako samostatný (tak, jak je dále rozvedeno u moderního a post-moderního pohledu), pak můžeme popsat jeho obsah i možné praktické dopady. Pokud budeme ale uvažovat nad profesionální sociální prací jako nad výsledkem setkávání různých diskursů, bude nejspíše nutné profesionální pojetí definovat vždy znovu, a to podle počtu diskursů, které se na ní budou podílet (Healy, 2005; Musil, 2013). Navíc to, co je považováno za profesionální, se v historickém pohledu liší.

Zjednodušeně řečeno se v kontextu moderny profesionalita spojovala s rozhodovací volností pracovníků a pracovníc. Za profesionální byly považovány takové postupy práce, které byly spojeny s vědecky podloženými informacemi o tom, jak vznikají potíže, které profese řeší, a jak je na ně možné reagovat. Profesionalita se spojovala s existencí etického kodexu a s akceptací profese ze strany společnosti. Důležité bylo tedy to, že existovala potíž, na kterou profese reagovala, a definování potíže i postupy práce odpovídaly tomu, co o nich bylo možné zjistit na základě vědeckého zkoumání světa.

V kontextu post-moderním se obsah termínu profesionální posouvá jednak směrem k manažerismu, ale také k uchopení profesionality skrze akceptování nejasností a směřování k tomu, co nejvíce pomůže klientům a klientkám (Evetts, 2014; Karvinen-Niinikoski, 2004 aj.). Z hlediska přiklání se k manažerismu poukazuje Evetts (2014:52) na to, jak se postupně nahrazují „*hodnoty profese hodnotami organizací*“, v nichž je, v našem případě sociální práce, realizována. Vztah ke kolegům jako k referenční skupině je nahrazován „*byrokratickým, hierarchickým a manažerským systémem kontroly*“. Spojování profesionality s akceptováním nejasností a s tendencí uvažovat nad tím, co nejvíce pomůže klientům a klientkám, popsali Coates, Gray a Hetherington (2006:389). Ti tvrdí, že je možné pozorovat, jak „*mnoho sociálních pracovníků zpochybňuje modernistické hranice profese a hledá rámec*“, který by byl více „*inkluзивní*“. Pokud bychom tak profesionální diskurs stále chápali v jeho moderním pojetí, pak by toto „*zpochybňování modernistické hranice*“, o kterém píší Coates, Gray a Hetherington (2006:389), bylo možné vnímat jako posun od profesionálního exkluzivismu

směrem k dalším diskursům. Tento posun by pak mohl vést k potřebě opakovaného vyjednávání o tom, co je sociální práci vlastně myšleno v kontextu konkrétních organizací. Znamenalo by to také opakovaně dojednat, co je rolí sociálních pracovníků a pracovník a jaká má být povaha jejich práce (Musil, 2013). Tím by se mohl otevřít prostor pro využití i jiných než vědecky podložených pohledů na svět. To by pak mohlo mít vliv také na to, zda a jak je diskurs spirituality a náboženství v kontextu profesionální sociální práce akceptován.

4. Metodické ukotvení výzkumu

Pokud se ptám na to, jaké sociální konstrukce vztahu zmíněných diskursů je možné najít v současné odborné literatuře, ptám se vlastně na to, jak různí autoři a autorky odborné literatury ono setkávání vymezují a popisují. Zkoumám tedy jejich autentické výroky a argumentace, a to v rámci „*induktivní metody*“ porozumění (Babbie, 2001:59). Jednotkou zkoumání jsou pro účely této statě výroky autorů a autorek odborné recenzované literatury, ve kterých popisují vztahy zmíněných diskursů, a to v literatuře, která vyšla v a po roce 2001. Jednotkou zjišťování jsou jak samotní autoři a autorky, tak jejich komentátoři a komentátorky, resp. jejich texty. Na základě Geeho (2010) tezí ohledně konstrukce byly formulovány dílčí výzkumné otázky a dle nich také indikátory pro in vitro kódování. V rámci in vivo kódování vznikaly kódy na základě celkového vyznění kódovaného textu. Kódování v tomto případě probíhalo v souladu s tezemi Miles a Huberman (1994:58–63). Pro analýzu byly využity postupy diskursivní analýzy formulovaného Geem (2010).

Celkem bylo analyzováno 74 článků, monografií a kapitol v editovaných sbornících české, slovenské a anglické jazykové provenience, z nichž jsou zde citovány pouze některé. Texty byly zařazovány podle klíčových slov: spiritualita, sociální práce, profesionální, profesionalita, vztah, a to v abstraktech v rámci databáze EBSCO a dále v google.scholar a google.books. Dále v časopisech Sociální práce / Sociálna práca a Veritas et Caritas. Kromě toho bylo využito jakési kvazi-snowball techniky, kdy byly některé texty zařazeny do analýzy s ohledem na to, že o nich referovali autoři a autorky dříve analyzovaných textů. Texty byly do analýzy zařazeny až po jejich prvotním čtení – pokud se nevěnovaly vztahu profesionality a spirituality, byly z dalších analýz vyřazeny (vyřazeno takto bylo 52 z původních 126 textů).

Uzavření modelu se řídilo teoretickou saturací dat. První varianta modelu byla vytvořena po prvních 30 analyzovaných článcích. Následující texty nicméně ukázaly potřebu model modifikovat a finální model byl tak utvořen po analýze prvních 45 textů. Následující texty byly využity pro ověření platnosti níže navrhovaného modelu souvztažnosti diskursů.

Zjištění předkládaná v tomto textu je nutné vnímat v kontextu jazykového limitu, který výzkum měl. Zařazení textů anglické, české a slovenské jazykové provenience omezuje aplikovatelnost předkládaného modelu právě na ty země (a v nich realizovanou sociální práci), které využívají buď anglické, či české a slovenské zdroje. V kontextu německy mluvících zemí, jak upozorňuje Opatrný (2013), je postavení sociální práce jiné. Zařazení německy psaných textů by mohlo mít vliv na zde navrhovaný model, či typologie.

5. Prezentace výstupů analýzy

5.1 Prostor typologie souvztažnosti diskursů

Před samotným popisem různých konstrukcí vztahů obou diskursů považuji za podstatné zmínit, že níže popsaná uchopení souvztažnosti jsou spíše typy, nikoliv kategorie, které by byly výlučně vůči sobě navzájem a nikterak by se neprolínaly. Například z hlediska Rolí a jejich Charakteristik se texty často shodují bez ohledu na to, který typ konstrukce souvztažnosti obsahují (v textech jsou tak shodně zmiňováni sociální pracovníci, klienti, studenti sociální práce, či Bůh jako Role souvztažnosti). Stejně tak Konverzace a Intertextuality jsou zpravidla vázány na historické ukotvení diskursu S/N v sociální práci, vlivu sekularizace na vyloučení S/N ze sociální práce, či odkazování

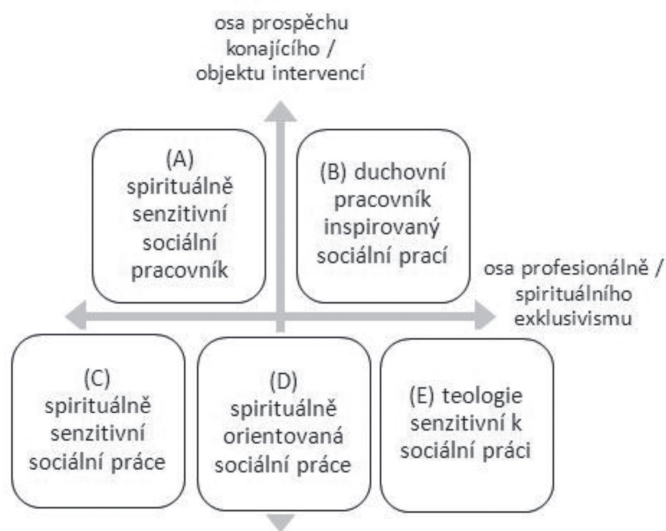
se ke spirituální diverzitě ve společnosti a také k útokům na Dvojčata z 9. listopadu. Stejně tak Situační identita není často vůbec autory a autorkami definována, a pokud je nějak naznačena, pak spíše záleží na výchozím pohledu autorů a autorek na to, jak psát odborný text. Rámec souvztažností byl de facto dán výběrem analyzovaných textů, které měly být odborné – tedy recenzované.

5.1.1 Osy rozdělující prostor typologie

Různé typy souvztažností obou diskursů je, dle mého, možné zasadit do prostoru rozděleného podle dvou na sebe kolmých os (viz obr. 1). První osu je možné pojmenovat jako osu profesionálně / spirituálního exkluzivismu, druhou jako osu prospěchu konajícího / objektu intervencí. První osa rozděluje prostor různých typů souvztažností podle toho, zda vycházejí více z profesionálního, či spirituálního diskursu. Osa druhá pak prostor rozděluje podle toho, zda se texty, které nějak souvztažnost popisují, zaměřují spíše na popis očekávaných pozitivních dopadů na pracovníky a pracovnice, nebo spíše na klienty a klientky. Dříve, než se budu více věnovat popisu os, je potřeba zdůraznit, že tento prostor nezachycuje situace, ve kterých v organizaci, která vychází čistě z jednoho diskursu (např. ze spirituálního) pracují také odborníci, kteří vycházejí z diskursu jiného (v tomto případě profesionálního pojetí sociální práce). Tak to na příkladu působení sociálních pracovníků profesionálů v pastoračním týmu Katolické církve dokladují Ebear, Csiernik a Bécharde (2008), či v rámci spolupráce s kaplany Harr, Openshaw a Moore (2006). Tyto texty totiž diskursy chápou jako oddělené a věnují se především organizační kultuře a vlivu na fungování týmů.

Obrázek 1: Prostor typologie vztahu diskursů profesionality a spirituality

Zdroj: autor

Na krajních pozicích první osy lze hovořit buď o spirituálně-náboženském exkluzivismu (v případech, kdy texty vycházejí z diskursu spirituality), či o sekulárním, či profesionálním exkluzivismu, a to především tam, kde sociálně-vědní nahlížení na svět formuje profesionální pojetí sociální práce. U profesionálního diskursu je kromě profesionálního exkluzivismu využíváno i označení „*profesionální imperialismus*“ (Coates, Gray, Hetherington, 2006:382). O úplném exkluzivismu by bylo možné mluvit tehdy, pokud bychom z pozice diskursu jednoho zcela odmítali diskurs druhý (např. z pozice profesionálního diskursu zcela odmítali diskurs spirituální; Neagoe, 2013). V analyzovaných textech je ale spíše než o čisté exkluzi možné uvažovat o inspiraci jednoho

diskursu druhým. Metaforicky řečeno si lze představit, že mají diskursy jakousi přitažlivou sílu. Čím blíže jsme jednomu diskursu (např. spirituálnímu), tím méně se můžeme plně věnovat diskursu druhému (např. profesionálnímu). Druhý diskurs pak využíváme jen do té míry, do jaké významně nenaruší, či nezpochybní diskurs, ze kterého vycházíme. Takto se například inspirace jednoho diskursu druhým objevuje v popisu výkonu praxe Katolických sester v oblasti sociální péče. Hughes (2008), který se sestrami realizoval rozhovory, uzavírá svoje zkoumání tvrzením, že jakkoliv respondentky vycházejí při své praxi především z teologického rámce, jsou při kontaktu s klienty a klientkami inspirovány principy sociální práce.

Druhá osa rozděluje souvztažnost podle toho, zda se autoři textů zaměřují na prospěch konajícího (tedy pracovníků a pracovníc), nebo zda se zaměřují na ty, pro něž jsou aktivity v důsledku realizovány. V kontextu sociální práce opřené výrazně o profesionální diskurs jsou těmi, pro které se aktivity realizují, klienti a jejich sociální fungování, či životní zvládání. V případě teologie je za lidmi jako takovými vnímán a viděn ještě Bůh (v případě křesťansky pojaté spirituality, k níž se vztahovala většina analyzovaných textů). Výstižně to formuloval Opatrný (2013:296): *„Ať církev světu pomáhá, nebo od světa pomoc přijímá, jde vždycky jen za jedním, aby přišlo Boží království a uskutečnila se spása celého lidstva.“* Tedy v případě, že se zaměřují na člověka jako takového, je pak člověk vnímán v perspektivě jeho spásy. Obdobně spojuje „mezinárodní sociální práci“ se spásou Kuilema (2014:162–163), když se odkazuje ke Zjevení (Zj 7, 9n) a k tomu, jak „zástup [...] ze všech ras, kmenů, národů a jazyků [...] stojí před trůnem a před tváří Beránkovou“³.

5.1.2 Základní charakteristika pěti typů souvztažnosti

V tomto prostoru lze popsat pět základních typů souvztažnosti, které jsem označil jako: spirituálně senzitivní sociální pracovník (A), duchovní pracovník inspirovaný sociální prací (B), spirituálně senzitivní sociální práce (C), spirituálně orientovaná sociální práce (D) a teologie senzitivní k sociální práci (E). Základní popis těchto pěti typů je uveden v tabulce 2. Základní typy jsou formulovány s vědomím, že se ve většině zkoumaných textů (viz např. Groves, Ho, Siu, 2015; Poe, 2012) nachází typů více než pouze typ jeden.

Velmi stručně řečeno (podrobnějšímu popisu jednotlivých typů je věnována další část tohoto textu) se souvztažnost pojmenovaná jako spirituálně senzitivní sociální pracovník (A) zaměřuje na to, jak podpořit v dobré praxi sociální pracovníky, pro které je spiritualita důležitým rozměrem jejich činnosti. Texty se věnují jak důvodům vstupu do profese, tak dilematickým situacím, které mohou věřící pracovníci zažívat, a nabízejí také možné inspirace, jak využít spiritualitu jako zdroj prevence proti syndromu vyhoření. Typ souvztažnosti pojmenované jako duchovní pracovník inspirovaný sociální prací (B) se pak v textech, v nichž se objevuje, zaměřuje také na podporu pracovníků, tentokrát však působící v duchovním prostředí. Texty, které by bylo možné označit tímto typem souvztažnosti, se zaměřují na možnosti využití poznatků ze sociální práce pro lepší poskytování duchovních služeb.

Ostatní tři popsané typologie se shodně zaměřují na to, jak dobře podpořit klienty buď v jejich sociálním fungování, či jak dobře dopomoci ke spáse člověka. Spirituálně senzitivní sociální práce (C) vychází především z profesionálního diskursu a chápe spirituální rozměr jako podstatný pro lidskou existenci a nabízí postupy, kterými je možné spirituální rozměr klientů zkoumat a podporovat právě s ohledem na jejich sociální fungování. Spirituálně orientovaná sociální práce (D) oproti tomu vnímá kromě podpory sociálního fungování jako svůj úkol také podpořit duchovní rozvoj klientů a klientek. Texty, které by bylo možné označit jako teologii senzitivní k sociální práci (E) se pak zaměřují buď na hledání vlastní alternativy pomáhání lidem (oproti sociální práci) s akcentem také na spásu člověka, či sociální práci vnímají jako znamení doby.

³ Bible je citována podle ekumenického vydání z roku 1985.

5.1.3 Nedefinovaná profesionalita souvztažnosti

Dříve než se budu více věnovat jednotlivým typům souvztažnosti, považuji za důležité upozornit také na to, že je pro souvztažnost obou diskursů v analyzovaných textech charakteristické také to, že ve většině případů, s výjimkou textu Opatrného (2013), nedefinují jejich autoři a autorky, z jakého pojetí diskursu profesionality vycházejí. Autoři a autorky definují ve svých textech toliko spiritualitu, či náboženství (tedy spirituální diskurs), zpravidla konstatují, že jsou S/N témata v sociální práci historicky přítomná, a dále se nezabývají tím, co je nebo není obsahem profesionality. Zdá se pak, že to, co je profesionální, je definováno obsahem statí, či monografií, případně odvoláním se k aplikaci etického kodexu, nebo případně také vztáhnutím se k praxi založené na důkazech. Z hlediska textů samotných se pak tato prezentace profesionality může jevit jako problematická, protože z pohledu čtenáře může budit dojem, že je obsah profesionality dán úvahou autora, či autorky o tom, co profesionální je a co není. Případně že se profesionalita řídí naplňováním mezinárodních Etických kodexů.

Domnívám se, že toto nedefinování profesionálního diskursu vede také k tomu, že v textech není rozlišováno mezi spirituálně senzitivní (C) a spirituálně orientovanou sociální prací (D). Postupy práce (Intervence), které jsou níže popsány buď u prvního, nebo druhého typu souvztažnosti, jsou v textech často uváděny dohromady. Často jsou pak rámovány tvrzením, že vodítkem, „*jak se správně rozhodnout o vhodnosti spirituálních intervencí, je klientova preference*“ (Hodge, 2011:150). Výjimkou je pouze několik textů, které se již v názvu jasně odkazují k tomu, že uchopují transformační potenciál S/N v sociální práci (např. Derezotes, 2006).

Tabulka 2: Základní charakteristika typů konstrukcí souvztažnosti diskursů profesionality a spirituality

Oblast	Pojmenování souvztažnosti	Charakteristika	Signifikance
A	spirituálně senzitivní sociální pracovník	zaměřeno na sociální pracovníky, na jejich vnitřní dilemata, na důvody vstupu do pomáhání jako profese, spojování spirituálních (často křesťanských) hodnot s výkonem profese s ohledem na nastavení pracovníků, na využití spirituálních postupů jako zdroje prevence proti syndromu vyhoření	sociální pracovník a dobré zvládnutí dilematu, zátěže
B	duchovní pracovník inspirovaný sociální prací	využití poznatků ze sociální práce (syndrom vyhoření, syndrom pomocníka) k tomu, aby kněží, kaplani, duchovní lépe poskytovali náboženskou/spirituální péči	kněz, kaplan, duchovní realizují kvalitně péči
C	spirituálně senzitivní sociální práce	zvažování intervencí a postupů, které by mohly podpořit klienty v lepším reflexivním životním zvládnání, či sociálním fungování i s ohledem na klientův spirituální rozměr	profesionální diskurs, klient a jejich prospěch doplněný spirituálním diskursem
D	spirituálně orientovaná sociální práce	zvažování intervencí a postupů, které by mohly podpořit klienty také, či především v jejich spirituálním rozměru, přičemž zaměřením se na spirituální dimenzi existence je bráno jako integrální součást práce	u roviny bio-psycho-sociální: diskurs profesionality, u spirituální roviny: diskurs spirituality, spirituální transformace jako cíl
E	teologie senzitivní k sociální práci	sociální práce jako znamení doby, a tím pádem inspirace pro teologii intervence vedené s cílem spásy pro člověka, či v jejím jménu, charitativní práce – pokud není ovlivněna diskursem profesionality, tedy pokud nevyužívá profesionální postupy (viz pak C a D): pouze pomoc postavená na „formaci srdce“	spása, Bůh a rozvoj teologie, pomoc ve spirituálním směru, spirituální diskurs, charitativní činnost

Zdroj: autor

5.2 Spirituálně senzitivní sociální pracovník

Označení této kategorie pochází z monografie Candy a Furman (2010). Kromě tohoto označení je možné v literatuře najít ještě pojmenování „se spiritualitou identifikovaný praktik“ (Rice, McAuliffe, 2009:406), či konstatování, že se jedná o pracovníka, pro něž je spirituální, či náboženský rozměr důležitý. Texty, které lze zařadit pod tento typ souvztažnosti profesionality a spirituality, se věnují především (Freeman, 2007; Neagoe, 2013; Scale, Kelly, 2012 aj.):

- dilematům, která vyrůstají ze spirituality pracovníků při výkonu profese,
- důvodům výběru sociální práce jako profese,
- podpoře pro křesťany pracovníky, že mohou integrovat svoji S/N do profese,
- podpoře, kterou může S/N rozměr přinést při výkonu profese, proti vyhoření, či
- S/N jako zdroji vymezování se proti rostoucímu manažerialismu v sociální práci.

Mezi základní dilemata, která autoři a autorky popisují, patří zvažování, jestli a za jakých okolností mohou pracovníci svoji práci vykonávat, pokud se dostane do konfliktu s jejich spiritualitou. Stejně tak i jak a kdy je možné svobodně vnášet S/N rozměr do praxe a nakolik mohou pracovníci popisovat, či nabízet klientům a klientkám, co je v daných situacích možné udělat i z hlediska spirituálního pohledu na situaci a její řešení. Jako problematické jsou často uváděny situace, kdy se klienti a klientky potřebují poradit s tématy, která se týkají sexu před manželstvím, ukončení těhotenství, či gay a lesbické orientace (Levy, 2011; Neagoe, 2013). Kuilema (2014:156) ovšem upozorňuje, že tak, jak mohou vyrůstat před pracovníky dilematické situace v praxi, může je jejich vlastní praxe postavit před zásadní otázky víry, jako „*proč všemohoucí a milující Bůh dopouští utrpení ve světě*“.

Pro péči o sebe, ale také jako nástroj, jak také řešit dilematické situace, jsou v rámci Aktivit nabízeny následující postupy, které vycházejí ze S/N rámce (Collins, 2005; Dombo, Gray, 2013; Trammel, 2015:169), které mohou „sociálnímu pracovníkovi pomoci zacílit myšlenky tak dobře, aby byl schopen dobře balancovat“ mezi variantami, které jsou z „určitého úhlu eticky problematické“. Mezi tyto postupy patří:

- uvědomování jako specifická meditační praxe,
- modlitby,
- vyhledávání tzv. posvátného klidu („*holy silence*“),
- vyjadřování vděčnosti,
- sdílení S/N rozměru na supervizích a
- uvědomování si hranic mezi vlastní S/N a profesní praxí.

Z hlediska Sociálního jazyka je krom vědeckého často také používán jazyk spirituální. V textech se objevují jak citace z Bible, tak z encyklik a dalších teologických textů. Adams (2014:140) se tak například odkazuje k Benediktovi XVI. a k tomu, že Boží jednání skrze Krista „*nás musí inspirovat k žití nikoliv pro sebe sama, ale pro Něj a s Ním pro druhé*“. V rámci této konstrukce souvztažnosti pak hraje Bůh, či Vyšší dobro, podstatnou roli, protože lze říci, že kromě klientů, manažerů, či pedagogů je Bůh přítomen v situacích, které věřící pracovníci zažívají.

Jakkoliv se autoři a autorky textů zaměřují na to, jak podpořit věřící pracovníky a pracovnice, zdá se, že více, či méně jasně formulovaným Společenským dobrem je pro ně dobře fungující klient. Vychází přitom z předpokladu, že pokud bude moci kvalitně pracovat pracovník, bude to mít pozitivní dopad i na jeho klienty a jejich sociální fungování, či reflexivní životní zvládání. Tam, kde se ovšem texty zaměřují na argumentaci adekvátnosti integrace S/N hodnot do sociální práce, se jako finální Společenské dobro ukazuje spása (viz např. Scale, Kelly, 2012).

5.3 Duchovní pracovník inspirovaný sociální prací

Texty, které je možné zařadit pod tuto konstrukci souvztažnosti, se vlastně zabývají otázkou: Jaké znalosti a dovednosti sociální práce by bylo možné využít pro kvalitnější a spokojenější fungování pracovníků a pracovníc, kteří poskytují duchovní služby? Kromě samotných duchovních a sociálních pracovníků je jako důležitá Role zmiňován Bůh. Bůh je pak zdůrazňován i s ohledem na možnou inspiraci sociální prací. Když tak Jacobson s kolegy (2013:462) tvrdí, že k „dosahování jejich [kněžích] *zdravého fungování* [...] by mohli duchovní adoptovat některé z praktik *sebe-péče a supervize, které znají profesionální sociální pracovníci*“, stále v tomto typu souvztažnosti platí tvrzení Opatrného (2013:79). Ten upozorňuje, že se i u supervize „*musí počítat nejen se supervizorem a supervidovaným, ale i s Bohem*“. Jacobsonem a kolegy (2013) zmíněná sebe-péče a využití supervize (jako inspirační zdroje profesionální sociální práce) má duchovní pracovníky vést k lepšímu zvládání vykonávání jejich profese a k snadnější orientaci v těch situacích, kdy jejich vlastní pomáhání může být pro ty, kterým pomáhají, nebezpečné. Opatrný (2013:66–67) upozorňuje na „*nebezpečí tzv. syndromu pomáhajícího*“ a na to, „*jak ohrožuje ty, kdo jsou ustanoveni k pastorační praxi*“.

Texty jsou v tomto ohledu spíše jakýmsi rámcovým vymezením, a lze se tedy buď domnívat, že je podpora pro duchovní pracovníky konstruována s ohledem na jiné disciplíny (např. psychologie), nebo toliko konstruována není. S ohledem na toto rámcové vymezení souvztažnosti nenabízí texty větší přehled konkrétních Aktivit, které by pro svoji podporu mohli duchovní pracovníci využívat. Jacobson s kolegy (2013:463) pouze konstatují, že „*sociální pracovníci školení v práci s kněžími mohou [těmto] poskytovat dodatečnou [...] podporu*“. Pro duchovní pracovníky autoři také navrhuji využít „*podpůrné skupiny*“, či účast v „*sebe-hodnotícím tréninku*“. Tyto aktivity by mohly pracovníkům pomoci lépe se vyznat jak v náročných a zátěžových situacích, tak ve vlastních reakcích na tyto situace.

5.4 Spirituálně senzitivní sociální práce

5.4.1 Základní charakteristika spirituálně senzitivní sociální práce

Podstatný pro tento druh konstrukce vztahu profesionality a spirituality je fakt, že primární roli při praxi hraje profesionální diskurs. Dalo by se, metaforicky, říci, že autoři a autorky textů, které by bylo možné zařadit do této části pole vztahu, jsou doma v profesionálním pojetí (či to deklarují) a směrem ke spiritualitě vycházejí pouze pro inspiraci. Ti pak zvažují, nakolik jednotlivé pojetí spirituality a spirituálně senzitivních intervencí odpovídá profesionálně pojaté sociální práci (aniž by ovšem profesionálně pojatou sociální práci více definovali), zda a jak ji rozvíjí. Tak jak to např. zdůrazňuje Hodge (2002:40): „*Je potřeba definovat nebo konceptualizovat spiritualitu tak, aby tyto konceptualizace rozvíjely profesionální práci s klienty sociálních služeb*.“ Přičemž za Společenské dobro zmíněné profesionální práce je považováno dobré reflexivní životní zvládání, či sociální fungování klientů a klientek (Navrátil, 2014).

Akceptace spirituality je pak podporována odkazováním se k holistickému naplnění „*rámce person-in-environment*“ (Rice, McAuliffe, 2009:406), který je některými autory vnímán jako podstatný znak profesionální sociální práce (viz např. Kondrat, 2002; Navrátil, 2014). Zdůrazňován je také fakt, že je to právě profesionální sociální práce, která v posledních několika desetiletích o spiritualitu projevuje zájem (Neagoe, 2013; Zapf, 2005). Kromě těchto Využitých znalostí, Konverzací a Intertextualit je zapojování spirituality do profesionální sociální práce podporováno také odkazováním se ke kulturně senzitivní praxi, k praxi založené na důkazech, či ke standardům pro vzdělávání, které jako důležitou zdůrazňují také citlivost k S/N tématům u klientů. Jiné se odkazují také k transpersonální psychologii, či k vrcholným zážitkům, které takto označil Maslow. Domnívám se, že je tak S/N rozměr legitimizován poukázáním na to, že je vlastně v profesionální praxi dávno přítomen (Canda, Furman, 2010; Hodge, 2011; Hodge, Baugman, Cummings, 2006 aj.).

Důležitou Hodnotou je orientace na klientův rámec pohledu na svět. Obrat, že je třeba „začít tam, kde je klient“, je podstatným výchozím bodem jak pro tuto konstrukci souvztažnosti, tak pro spirituálně orientovanou sociální práci (Northcut, 2004:351). Sanger (2010:97) dokonce tento moment využívá pro jím navrhovanou typologii spirituálně nebo nábožensky inspirovaných a vedených intervencí. O inspirované intervence se jedná tehdy, pokud byla S/N témata vnesena do kontaktu s klienty na jejich vlastní žádost. Z jeho pohledu je pak profesionální to, co je v nejlepším zájmu klienta. Například „*modlení se s klienty*“ není profesionální, pokud „*modlitba vzešla z osobní víry pracovníka*“. Oproti tomu by bylo možné stejnou intervenci vnímat jako profesionální, pokud „*jsou modlitby centrální[m] konceptem klientovy víry a tradice a její nerealizování by výrazně narušilo terapeutický vztah*“.

5.4.2 Doporučované intervence pro praxi

Na spiritualitu klientů je nahlíženo jako na další rovinu (vedle biologické, sociální a psychologické) a v tomto typu souvztažnosti je s ní zacházeno s respektem k její jedinečnosti, jako s rovinami ostatními. Proto také mezi základní intervence (tedy Aktivity) tohoto typu uchopení souvztažnosti patří především níže uvedené (Callahan, 2015; Canda, Furman, 2010; Hodge, 2011, 2013; Oxhandler, Pargament, 2014 aj.).

- Vytvářet prostor, ve kterém budou moci klienti zažívat přijetí jejich S/N pohledu na svět; často je tento prostor označován jako „*ne-sektářský*“ (Hall et al., 2011:206).
- Průběžně kontraktovat s klienty, nakolik je pro ně S/N důležitá v jejich životech a jejich reflexivním životním plánování.
- Zvažovat a opakovaně s klienty domlouvat, které (pokud nějaké) aspekty S/N jsou podstatné pro poskytování služeb.
- Zvažovat spiritualitu jako zdroj podpory reflexivního životního zvládnání, či jeho komplikace.
- Ověřovat, zda se, v případě objevování S/N zážitků (komunikace s anděly, se zemřelými, zvířaty atp.), jedná o spirituální rozvoj (spiritual emergence), psycho-spirituální krizi (spiritual emergency), či o psycho-patologické fenomény.
- Doporučovat, v případě zájmu, četbu duchovních textů klientům.
- Využívat Bibli, či další S/N texty jako podklad k tomu, jak ten či onen příběh ovlivňuje vnímání situace, ve které se klient nachází, a k možnosti jejího řešení.
- Pracovat s implicitním a explicitním posouzením spirituálního rozměru situace klienta. Tedy zvažovat, kdy je spirituální jazyk pro klienty podstatný a kdy je potřeba pracovat s fenomény smyslu, či intenzivních emočních prožitků bez spirituálně/náboženského jazyka.
- Odkazovat k odborníkům věnujícím se S/N mimo rámec sociální práce, včetně podpory ve využití S/N zaměřených skupin pro podporu reflexivního životního zvládnání klientů.
- Spolu s klienty hledat, s kým mohou diskutovat S/N témata takovým způsobem, který jim přijde užitečný a vhodný.
- Podporovat klienty v hledání takových S/N zaměřených aktivit, které jim mohou pomoci život reflexivně zvládat.
- Diskutovat smysl událostí a života.
- Při intervencích vycházet z praxe založené na důkazech (evidence-based practice, EBP), tedy zůstávat zakotven ve vědeckém pojetí světa.
- Reflektovat vlastní postoje k S/N a jejich vliv do práce s klientem.

S ohledem na výše formulované Společenské dobro se pak takové „*aktivity jako modlení se s klienty typicky posuzují jako profesionálně nevhodné*“ (Crisp, 2011:667). Stejně tak Stirling s kolegy (2010:617) konstatují, že „*některé z pomáhajících aktivit, jako jsou modlitby s nebo za klienty, mohou*

být spíše interpretovány jako teologické intervence“ spíše než profesionální intervence v kontextu sociální práce. To, že může být i některým dalším spirituálně senzitivním intervencím připisován punc intervencí teologických, pak může být podle autorů dáno nedostatkem „*vhodné supervize a praktických informací o tom, jak uchopit náboženský a spirituální rozměr klientů v praxi*“.

5.4.3 Doporučované postupy pro vzdělávání v sociální práci

Ve vztahu ke vzdělávání (viz Ai et al., 2004; Canda, Furman, 2010; Murdock, 2005), tedy ke studentům a studentkám, kteří se připravují na výkon sociální práce, jsou pak jako vhodné postupy označovány především:

- podporovat znalosti studentů ohledně rozdílných spiritualit a náboženství,
- zvážit inkorporování spirituality do stávajících kurzů v rámci vzdělávání, či vytvořit kurzy, které budou speciálně zaměřené na spirituálně senzitivní sociální práci,
- podporovat orientaci ve vlastní spiritualitě,
- umět pojmenovat vlastní spirituální / náboženské hodnoty a jejich prolínání s hodnotami národního etického kodexu,
- podpořit studenty a studentky v dovednostech potřebných pro realizování intervencí uvedených výše u intervencí s klienty a
- realizovat specializační kurzy, jako např. spiritualita a stárnutí.

Pokud by se v rámci vzdělávání budoucích sociálních pracovníků podařilo tyto kroky naplnit, mohlo by to vést jak ke kvalitní aplikaci intervencí s klienty, tak k možnosti být ve společnosti a v kontextu sociálních služeb „*advokátem spirituální senzitivity*“. To by mohlo umožnit vytvářet „*spirituálně senzitivní [...] organizační kultury*“, nebo „*podporovat dialog mezi rozdílnými spirituálními perspektivami*“ v rámci společnosti (Canda, Furman, 2010:361).

5.5 Spirituálně orientovaná sociální práce

5.5.1 Základní charakteristika spirituálně orientované sociální práce

Zdá se, že důležitý rozdíl mezi spirituálně senzitivní a spirituálně orientovanou sociální prací je v tom, že zatímco u prvé zmíněné je spiritualita nahlížena jako součást klientova života a je zahrnuta do posouzení životní situace, stejně jako do intervencí s cílem zaměřit se také na „*spirituální vzorce zvládání a adaptace*“ na životní události (Canda, Furman, 2010:85), u druhé je to tendence ke spirituální „*transformaci*“ klientů a klientek směrem k rozvoji celistvosti (Derezotes, 2006:28). K celistvosti a rozvoji lidského potenciálu se v rámci svých textů odvolávají také např. Poe (2012), či v kontextu práce s dětmi Crisp (2008:369), když se vztahuje k „*podpoře spirituálního vývoje u dětí*“. Pro spirituálně orientovanou sociální práci je, v případě křesťanské spirituality, důležitý „*křesťanský humanismus*“, v rámci něhož je „*ultimátním bodem reference [...] Bůh*“ (Hodge, 2002:43).

Spirituální transformace je ovšem cílem pouze na spirituální rovině klientova života. V rovinách bio-psycho-sociálních tato souvztažnost vychází z diskursu profesionálního. Kromě spirituálního růstu je pak na rovině spirituální akcentován také vztah k Nejvyššímu Dobru, ke kterému by měli ale kromě klientů směřovat také pracovníci a pracovnice. Ti by měli disponovat takovými „*hodnotami, které jim pomohou směřovat sebe k podpoře Nejvyššího Dobra*“ (Derezotes, 2006: 29).

5.5.2 Doporučované intervence pro praxi

Tím pádem i intervence, které pracovníci a pracovnice realizují směrem ke klientům a klientkám, obsahují takové praktiky, které berou plně v potaz jejich spirituální rozměr. Někteří autoři odborných textů pak praxi, která bere plně v potaz spirituální rozměr klientů, označují jako IMBS (integrative mind-body-spirit) praxi, tedy o praxi integrace těla-mysli-ducha (Raheim, Lu, 2014). Mezi základní intervence v tomto uchopení souvztažnosti patří (dle Derezotes, 2006;

Le Sage, 2006; Oxhandler, Pargament, 2014; Strauss, Northcut, 2014) níže uvedené. Přičemž je zdůrazňováno, že „*mohou být použity, pouze pokud [pracovník] prošel dostatečným tréninkem*“ ve spirituálních intervencích (Hodge, 2011:153).

- Realizovat posouzení spirituálního rozměru situace klienta.
- Spolupracovat s klienty na tom, aby odpustili těm, kteří jim nějak ublížili (praktikovat odpuštění).
- Modlit se s a za klienty.
- Podporovat klienty ke spirituálnímu růstu, uvědomování spirituálních potřeb a k rozvoji intelektových dovedností pro uchopení S/N rozměru jejich života.
- Podporovat transpersonální rozvoj, či dosahování transegoistického stadia vývoje.
- Budovat uvědomování skrze rituály, které vycházejí z různých spirituálních rámců.
- Realizovat spirituální aktivismus – tedy pokoušet se o transformaci „*kolektivního uvědomění, kolektivního srdce a kolektivní mysli*“ (Derezotes, 2006:32). Neboli zapojovat se do komunit s tendencí podporovat S/N růst.
- Podporovat spirituální propojení se Zemí (eco-spiritualita).
- Podporovat rozvoj a péči o religiozní self.
- Podporovat rozvoj kontaktu klientů s jejich tělem a uvědomování si potřeb jejich těla.
- Vést klienty ke spirituální meditaci.
- Učit klienty praktikovat relaxační S/N cvičení, zvědomování, jógu a na těchto postupech se s nimi aktivně účastnit.
- Podporovat sebe-spirituální rozvoj neboli péči pracovníka o vlastní spiritualitu.
- Podporovat profesionální využívání self. Tedy sdílení vlastních hodnot a dalších pohledů na situaci klientům, pokud nehrozí, že tím budou klienti jednostranně ovlivněni.

I zde platí, že hranicí eticky adekvátního jednání je jednostranně zaměřené ovlivňování klientů, ke kterému by nemělo docházet. V Aktivitách by tedy nemělo docházet k tomu, aby byli klienti nuceni vidět „*situace pohledem perspektivy pracovníkova náboženství nebo spirituality*“ (Rice, McUalife, 2009:404). Za krajní projev „*vědomého, či nevědomého využití pozice síly nad zranitelným klientem*“ pak autoři považují „*rekrutování klientů do komunity víry*“, ve které jsou účastní pracovníci. Autoři v textu jako základní předpoklad etického jednání formulovali vodítko realizovat spirituálně orientované intervence „*na klientovo vyžádání*“ (s. 417).

5.6 Teologie senzitivní k sociální práci

Posledním typem konstrukce souvztažnosti obou diskursů je Teologie senzitivní k sociální práci. Prim v této konstrukci hraje diskurs spirituality a diskurs profesionality je vnímán jako zdroj inspirace, či možnosti vymezení se a opory pro tvorbu „*smysluplné alternativy*“ pomáhání, a to i vůči sociální práci (Opatrný, 2013:270). Ukotvení ve spirituálním diskursu je viditelné například v textu Kuilema (2014:166), který píše, že „*jako křesťané chceme vyšší ideály a silné závazky, snažíme se milovat své bližní jako sebe sama a vždy hledáme obraz Boha v každém jednotlivci*“. Oproti spirituálně senzitivní a spirituálně orientované sociální práci je zde Společenským dobrem výhradně potenciální spirituální/duchovní spása, či podpora příchodu Božího království, jak to vyjádřil Simon (1994), kterého citoval Tangenberg (2005:198), když se odkazoval k tomu, že pracovníci „*volají po naplnění Kristova příslibu nebe na zemi*“. Obecně lze tento typ konstrukce sledovat ve dvou směrech (Opatrný, 2013; Singletary, 2005:57):

- sociální práce jako znamení doby a zdroj inspirace pro teologii, tedy sice, že „*praxe informuje víru*“, a
- rozvoj vlastního uchopení pomoci, tedy oné smysluplné alternativy pomoci vůči sociální práci.

V prvním zmíněném směru jsou Aktivitý odkazovány k obvyklým postupům teologie jako vědy. Opatrný (2013:259) k tomu zdůrazňuje, že „*nestačí jen zvažovat ty aspekty sociální práce, které jsou ve faktickém souladu s křesťanskou vírou, ale také ty, které s ní v souladu být nemusejí, protože i ty mohou být pro církev pomocí a inspirací*“. Přičemž se zdá, že nepředpokládá, že to, co v souladu není, by mělo vést k reformulaci spirituálního diskursu, ale mělo by spíše sloužit jako místo „*diskuse mezi teologií a sociální prací*“ (Opatrný, 2013:262). Stejně tak se z tezí Opatrného zdá, že může být sociální práce a její profesionální diskurs přítomen v praktické teologii v rámci „*trojkroku Vidět–Posoudit–Jednat*“, a to především u kroku prvního, ve kterém „*jsou velkou pomocí humanitní a sociální vědy*“, mezi které sociální práce patří (Opatrný, 2013:245).

V druhém zmíněném směru se zdá, že je to právě profesionální diskurs sociální práce, který může přinášet z hlediska Aktivit inspiraci pro onu smysluplnou alternativu pomáhání. Přičemž to, co odlišuje onu alternativu, je „*milosrdenství jako ideový základ*“ (Opatrný, 2013:270). V návaznosti na tyto teze pak lze chápat jako debatu o míře vlivu obou diskursů stať, kterou publikovali Křišťan s Musilem (2008). V ní diskutovali možnosti vztahu formace srdce, pozorného srdce a odbornosti. Domnívám se pak také, že Musilem (2008) popsané Filantropické pojetí se jeví jako příklad tohoto typu konstrukce souvztažnosti diskursů, ve kterém pozorné srdce hraje hlavní, či možná jedinou roli. To se pak odráží i v tom, že pracovníci a pracovnice, kteří se hypoteticky hlásí k Filantropickému pojetí, akcentují vztahovou rovinu a pomoc potřebnému před jasně definovanou profesionalitou sociální práce. Specifickým rozvojem pomoci v kontextu této konstrukce souvztažnosti je pak charitní práce. Ta je některými vnímána jako místo, kde by mělo docházet ke kvalitnímu dialogu spirituálního diskursu a profesionálního diskursu sociální práce (Kamiński, 2011; Opatrný, 2013).

6. Závěr

V textu jsem si kladl otázku: *Jaké sociální konstrukce vztahu profesionálního diskursu a diskursu spirituality v sociální práci je možné najít v současné odborné literatuře?* Na základě diskursivní analýzy 74 odborných textů, které vyšly v roce 2001 a později, jsem identifikoval následujících pět typů konstrukce souvztažnosti diskursů:

- spirituálně senzitivní sociální pracovník,
- duchovní pracovník inspirovaný sociální prací,
- spirituálně senzitivní sociální práce,
- spirituálně orientovaná sociální práce a
- teologie senzitivní k sociální práci.

Rozdíl mezi nimi je především ve Smyslu, Společenském dobru a také Aktivitách, které jednotlivé texty uchopují a popisují jako adekvátní pro realizaci kontaktu s klienty, či vztahování se k profesi a sobě samému. Lze říci, že čím více je přítomen diskurs spirituality v jeho křesťanské podobě, tím více do konstrukce vstupuje jako Společenské dobro spása, či příchod Božího království (u teologie senzitivní k sociální práci), nebo duchovní transformace a rozvoj (u spirituálně orientované sociální práce). Stručně řečeno se spirituálně senzitivní sociální práce snaží klienty a klientky podporovat v jejich reflexivním životním zvládání a se spirituálním rozměrem nakládají pracovníci a pracovnice (dle analyzovaných textů) obdobně jako s rozměry bio-psycho-sociálními. Ve spirituálně orientované sociální práci se pracovníci snaží, tam, kde to je na místě, podporovat spirituální rozvoj, transformaci, či posun k transegoistickému stadiu vývoje člověka. V kontextu bio--psycho-sociálních rozměrů klientů čerpají z profesionálního diskursu a v kontextu spirituálního využívají diskursu spirituálního. Z hlediska adekvátnosti intervencí se například modlitba s klienty jeví v případě spirituálně senzitivní sociální práce jako neadekvátní, v případě spirituálně orientované jako v pořádku a vhodná. Teologie senzitivní k sociální práci

se pak snaží (z hlediska pomáhajících aktivit) konstruovat svoje vlastní uchopení pomoci, které bude alternativou vůči sociální práci a diskurs profesionality v sociální práci bude chápat jako zdroj inspirace. Jiná část teologie senzitivní k sociální práci pak s profesionálním diskursem sociální práce a se sociální prací jako takovou zachází jako se znamením doby a využívá je jako důležitý vstup pro teologii jako vědu.

U konstrukcí souvztažnosti, které zde označuji jako spirituálně senzitivní sociální pracovník a duchovní pracovník inspirovaný sociální prací, je jejich Signifikancí dobrý profesionální rozvoj odborníků až na oblast sociální práce, či duchovna. V případě prvního je pak Společenským dobrem kvalitně poskytovaná podpora klientům a jejich dobré sociální fungování nebo reflexivní životní zvládání, v případě druhém je Společenským dobrem spíše spása.

To, co se mi jeví, kromě výše popsaných charakteristik, jako podstatné, je také fakt, že i když se texty věnují souvztažnosti obou diskursů, definují toliko spirituální diskurs a často nedefinují diskurs profesionality. To se mi ovšem, z hlediska nejasnosti definování toho, co je možné v postmoderní době chápat jako profesionální, jeví jako zásadní. Domnívám se, že aby bylo možné v českém jazykovém kontextu (ale nejen v něm) diskutovat, které intervence (Aktivity) využívat a jaké aspekty spirituálního diskursu zařazovat do sociální práce, je potřeba zvážit především:

- co je pro aktéry debaty profesionální a spirituální diskurs v sociální práci,
- ze kterého diskursu do diskuse vstupujeme (tedy co je pro nás výchozí pozice, kterou potřebujeme udržet) a
- které výše popsané uchopení souvztažnosti profesionálního a spirituálního diskursu vlastně chtějí definovat, rozvíjet, či zkoumat.

Všechny tři kroky se mi jeví jako podstatné, protože jejich nerealizování může vést k znejasňování souvztažnosti, tak jak se tomu, dle mého názoru, děje ve výzkumné stati Bowlanda, Fostera a Voslera (2013). Jejich text prezentuje názory respondentů, kteří jako věřící křesťané zažili rozpor mezi postoji církve a jejich sexuální orientací. V textu jsou vedle sebe prezentovány názory o vhodných intervencích pracovníků, aniž by bylo zcela rozlišováno, zda se má jednat o sociální pracovníce a pracovníky, pastorační asistenty či terapeutů. Také autoři textu stať chápou (jakkoliv vyšla v časopise Social Work) jako obecné doporučení pro „terapii“ (Bowland, Foster, Vosler, 2013:330 aj.), která ovšem není specifikována co do profese, v rámci níž je realizována. Z textu tak není zřejmé, kde se objevuje více, dle autorů, diskurs profesionality, a to specificky sociální práce, a kde více diskurs spirituality, a krom toho ani, zda se jedná o profesionální sociální práci, či jiný obor.

O komplikacích, které může přinést různé naplňování obsahu termínu odbornosti, tedy profesionálního diskursu, referují také Křišťan a Musil (2008:97) a poukazují mimo jiné na různou míru zdůrazňování spirituálního diskursu při interpretaci encykliky Deus caritas est v praxi. Pokud je profesionalita spojována s „*vedením a manažerským zajištěním služeb*“, mají pak ti, kteří ji takto chápou, tendenci akcentovat výhradně spirituální diskurs. Zdá se, že pokud není jasně definován profesionální diskurs, není zřejmé, zda vycházíme z jeho moderního pojetí, nebo postmoderních úprav a snah o redefinici. Pro konstrukci souvztažnosti se to jeví jako zásadní, protože „*fundamentální nekompatibilita*“ mezi profesionálním pojetím a „*nábožensko/charitativní filosofii*“ vychází především z moderního pojetí profesionality (Rice, McAuliffe, 2009:405).

Domnívám se, že vyjasňování vstupní pozice (jestli z profesionálního, nebo spirituálního diskursu) a vyjasnění, do kterého typu souvztažnosti vstupujeme (tedy především neslučování typů souvztažnosti C, D a E, protože ke slučování typů konstrukcí A a B v analyzovaných textech nedocházelo), nám umožní být si více vědomi hranic a zakotvení pomáhajících postupů, které definujeme, či zvažujeme. To by mohlo pomoci i při zvažování a rozhodování, které spirituálně laděné intervence jsou při kontaktu s kterými klienty a klientkami vhodné.

V českém jazykovém kontextu je textů věnujících se souvztažnosti spirituality a profesionality

v sociální práci relativně málo a většinou se věnují především oblasti A (např. Křišťan, Urban, 2012), případně, pokud se dotýkají oblastí C až E, jsou v tomto ohledu spíše obecnějšího charakteru bez zaměření se na konkrétní intervence. U oblasti A zůstává například i definování Křesťanské sociální práce u Kamiňského (2011:15), protože ta je dána jejím podmětným aspektem, tedy tím „kdo, s jakou motivací a jakým způsobem tuto práci vykonává“. Ono „kdo, s jakou motivací“ spadá do oblasti konstrukce souvztažnosti označené jako spirituálně senzitivní pracovník, či případně duchovní pracovník inspirovaný sociální prací. Druhá část citované věty, tedy „jakým způsobem tuto práci vykonává“, by pak mohla, při jejím specifikování a rozvedení, vyjasnit, zda Křesťanská sociální práce vychází spíše ze spirituálně senzitivní sociální práce, spirituálně orientované sociální práce, či z teologie senzitivní k sociální práci. Tento krok ale ve zmíněné stati chybí.

To, co tedy stojí, dle mého názoru, před sociální prací jako oborem (z hlediska zde zkoumaného tématu) u nás, je především potřeba dále promýšlet a diskutovat, jaký typ souvztažnosti a za jakých okolností zvažovat a rozvíjet. Tím by mohlo dojít k podpoře dialogu mezi oběma diskursy, resp. jejich zastánci. Výsledkem takových aktivit by mohl být jasněji definovaný prostor s možnými intervencemi a etickými vodítky, které by mohli pracovníci a pracovníce využít pro praxi tam, kde se může spiritualita ukazovat jako důležitá součást praxe. To, že by bylo vhodné se zaměřit také na diskutování možného rozvoje spirituálně senzitivní, či spirituálně orientované sociální práce, dle mého, plyne i ze zvyšující se spirituální rozmanitosti na evropském kontinentu. Tyto diskuse, debaty a hledání ale nejsou možné, dle mého názoru, bez definování profesionálního diskursu sociální práce a především jasného vymezení, jestli je její součástí také podpora rozvoje spirituálního růstu, a pokud ano, tak do jaké míry.

Použité zdroje

- ADAMS, P. 2014. Charity as the Heart of Social Work. *Social Work & Christianity*, 41(2–3), 137–153.
- AI, A. L. et al. 2004. Integrating Spirituality into the Social Work Curriculum. *Journal of Teaching in Social Work*, 24(1/2), 105–128.
- BABBIE, E. 2001. *The Practice of Social Research*. Belmont: Wadsworth.
- BOWLAND, S. E, FOSTER, K., VOSLER, A. N. R. 2013. Culturally Competent and Spiritually Sensitive Therapy with Lesbian and Gay Christians. *Social Work*, 58(4), 321–332.
- CALLAHAN, A. M. 2015. Key Concepts in Spiritual Care for Hospice Social Workers. *Social Work & Christianity*, 42(1), 43–52.
- CANDA, E. R., FURMAN, L. D. 2010. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. Oxford: Oxford University Press.
- CARROLL, M. M. 2001. Conceptual Models of Spirituality. *Social Thought*, 20(1–2), 5–21.
- COATES, J., GRAY, M., HETHERINGTON, T. 2006. An Ecospiritual Perspective: Finally, a Place for Indigenous Approaches. *Bristol Journal of Social Work*, 36(3), 381–399.
- COLLINS, W. L. 2005. Enhancing Spirituality as an Element of Professional Self-Care. *Social Work & Christianity*, 32(3), 263–274.
- CRISP, B. R. 2011. If a Holistic Approach to Social Work Requires Acknowledgement of Religion, What Does This Mean for Social Work Education? *Social Work Education*, 30(6), 663–674.
- DEREZOTES, D. S. 2006. *Spiritually Oriented Social Work Practice*. Boston: Allyn & Beacon.
- DOMBO, E. A., GRAY, C. 2013. Engaging Spirituality in Addressing Vicarious Trauma in Clinical Social Workers. *Social Work & Christianity*, 40(1), 89–104.
- EBEAR, J., CSIERNIK, R., BÉCHARD, M. 2008. Furthering Parish Wellness. *Social Work & Christianity*, 35(2), 179–196.

- EVETTS, J. 2014. The Concept of Professionalism. In: BILLET, S., HARTIES, Ch., GRUBER, H. (Eds.). *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning*. New York: Springer, 29–56.
- FREEMAN, D. R., 2007. Spirituality and the Calling of Social Work Students. *Journal of Social Work & Christianity*, 34(3), 277–297.
- FOUCAULT, M. 1972. *The Archeology of Knowledge and The Discourse of Language*. New York: Pantheon Books.
- FURNESS, S., GILLIGAN, P. 2010. *Religion, Belief and Social Work: Making a Difference*. Bristol: Policy Press.
- GEE, J. P. 2010. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York, London: Routledge.
- GREENWOOD, E. 1975. Attributes of a Profession. *Social Work*, 2, 45–55.
- GROVES, J. M., HO, W-Y., SIU, K. 2015. Exploring the Sacred–Secular Dialect in Everyday Social Work Practice. *British Journal of Social Work Advanced Access* [online]. [10. 1. 2016]. Dostupné z: <http://bjsw.oxfordjournals.org/content/early/2015/08/30/bjsw.bcv071.full.pdf+html>
- HALL, R. et al. 2011. Islamic and Asia Pacific Muslims: The Implications of Spirituality for Social Work Practice. *Journal of Social Work Practice*, 25(2), 205–215.
- HARR, C., OPENSHAW, L., MOORE, B. 2006. Moving toward Effective Interdisciplinary Collaborations to Address Spirituality. *Arete*, 30(1), 101–111.
- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context*. London: SAGE Publication.
- HODGE, D. R. 2013. Implicit Spiritual Assessment. *Social Work*, 58(3), 223–230.
- HODGE, D. R. 2011. Using Spiritual Interventions in Practice. *Social Work*, 56(2), 149–158.
- HODGE, D. R.. 2002. Conceptualizing Spirituality in Social Work. *Social Thought*, 21(1), 39–61.
- HODGE, D. R., BAUGMAN, L. J., CUMMINGS, J. A. 2006. Moving Toward Spiritual Competency. *Journal of Social Work Research*, 32(4), 211–231.
- HOLLOWAY, M., MOSS, B. 2010. *Spirituality and Social Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- HUGHES, L. 2008. Social Care Work in the Recent Past. *Australian Social Work*, 61(3), 226–238.
- JACOBSON, J. M. et al. 2013. Risk for Burnout and Compassion Fatigue and Potential for Compassion Satisfaction Among Clergy. *Journal of Social Service Research*, 39(4), 455–468
- JØRGENSEN, M., PHILIPS, L. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE Publication.
- KAŇÁK, J. 2016. Diskursivní paleta sociální práce: reflektování diskursů pomocí prvků diskursivní analýzy. In: ŠTECH, O., PATAY, P., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Sociální práce v nejisté době*. Hradec Králové: Gaudeamus, 23–29.
- KAŇÁK, J. 2015. Postavení diskursu spirituality v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(4), 30–46.
- KAMIŃSKI, T. 2011. Křesťanská sociální práce v Polsku, Idea a praxe. *Caritas et Veritas*, 1(1), 14–20.
- KARVINEN-NIINIKOSKI, S. 2004. Social Work Supervision – Contributing to Innovative Knowledge Production and Open Expertise. In: GOULD, N., BALDWIN, M. (Eds.). *Social Work Critical Reflection and Learning Organisation*. Aldershot: Ashgate, 23–39.
- KONDRAT, M. E. 2002. Actor-centered Social Work: Re-visioning “Person-in-Environment” through a Critical Theory Lens. *Social Work*, 47(4), 435–448.
- KŘIŠTAN, A., MUSIL, L. 2008. Nezodpovězená otázka vztahu „pozorného srdce“ a „odbornosti“ v křesťanský zakotvené praxi sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(4), 93–99.

- KŘÍŠŤAN, A., URBAN, D. 2012. Náboženská interpretace motivující k sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(3), 89–97.
- KUILEMA, J. 2014. Faith as Virtue in Social Work Practice: A Reformend Perspective. *Social Work & Christianity*, 41(2–3), 155–174.
- LE SAGE, M. R. 2006. Gerotransedence/Spirituality in Later Life: Calling for Better Social Work Understanding, Practice Models, and Competencies. *Arete*, 30(1), 200–211.
- LEVY, D. L. 2011. Journeys of Faith: Christian Social Workers serving Gay and Lesbian Clients. *Social Work & Christianity*, 38(2), 218–227.
- MILES, M. B., HUBERMAN, A. M. 1994. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. London: SAGE.
- MURDOCK, V. 2005. Spirituality and Aging in the Bachelor of Social Work Curriculum. *Journal of Baccalaureate Social Work*, 10(1), 1–10.
- MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalization for Education in Social Work. In MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. (Eds.). *Social Work, Education and Postmodernity*. Liberec: Technická univerzita Liberec, 10–72.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(2), 60–79.
- NAVRÁTIL, P. 2014. Postmodernita v životní situaci. In: NAVRÁTIL, P. (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI, 48–90.
- NEAGOE, A. 2013. Ethical Dilemmas of the Social Work Professional in a (Post-)Secular Society, with Special Reference to the Christian Social Worker. *International Social Work*, 56(3), 310–325.
- NORTHCUT, T. B. 2004. Pedagogy in Diversity: Teaching Religion and Spirituality in the Clinical Social Work Classroom. *Smith College Studies in Social Work*, 74(2), 349–358.
- OPATRŇÝ, M. 2013. *Sociální práce a teologie*. Praha: Vyšehrad.
- OXHANDLER, H. K., PARGAMENT, K. I. 2014. Social Work Practitioners' Integration of Clients' Religion and Spirituality in Practice: A Literature Review. *Social Work*, 59(3), 271–279.
- POE, M. A. 2012. Good News for the Poor: Christian Influences on Social Welfare. In: SCALES, T. L., KELLY, M. S. (Eds.). *Christianity and Social Work: Readings on the Integration of Christian Faith and Social Work Practice*. Botsford: NASW, 9–22.
- RAHEIM, S., LU, J. J. 2014. Preparing MSW Students for Integrative Mind-Body-Spirit Practice. *Clinical Social Work Journal*, 42, 288–301.
- RICE, S., MCAULIFFE, D. 2009. Ethics of the Spirit: Comparing Ethical Views and Usage of Spiritually Influenced Interventions. *Australian Social Work*, 62(3), 403–420.
- RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. 2009. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce / Sociálna práca*, 9(3), 79–92.
- SANGER, M. 2010. The Four Quadrant Framework for Addressing Spiritual and Religious Issues in Social Work. *The Journal of Baccalaureate Social Work*, 15(1), 91–104.
- SAWYER, R. K. A. 2002. Discourse on Discourse: An Archeological History of an Intellectual Concept. *Cultural Studies*, 16(3), 433–456.
- SCALE, T. L., KELLY, M. S. 2012. To Give Christ to the Neighborhood. In: SCALE, T. L., KELLY, M. S. (Eds.). *Christianity and Social Work: Readings on the Integration of Christian Faith and Social Work Practice*. Botsford: NASW, 23–38.
- SINGLETERY, J. E. 2005. The Praxis of Social Work: A Model of How Faith Informs Practice Informs Faith. *Social Work & Christianity*, 32(1), 56–72.
- STIRLING, B. et al. 2010. A Comparative Survey of Aotaroa New Zealand and UK Social Workers on the Role of Religion and Spirituality in Practice. *British Journal of Social Work*, 40, 602–621.
- STRAUSS, R. J., NORTHCUT, T. B. 2014. Using Yoga Interventions to Enhance Clinical

- Social Work Practices with Young Women with Cancer. *Clinical Social Work Journal*, 42, 228–236.
- THOMPSON, S., THOMPSON, N. 2008. *The Critically Reflective Practitioner*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- TRAMMEL, R. C. 2015. Mindfulness as Enhancing Ethical Decision-Making and the Christian Integration of Mindful Practice. *Social Work & Christianity*, 42(2), 165–177.
- WILENSKY, H. L. 1964. The Professionalization of Everyone? *The American Journal of Sociology*, LXX(2), 137–158.
- ZAPF, M. K. 2005. The Spiritual Dimension of Person and Environment. *International Social Work*, 48(5), 633–642.

Spirituální potřeby seniorů v sociální péči¹

Spiritual Needs of the Elderly in Social Care

Věra Suchomelová

Mgr. Věra Suchomelová, Th.D.,² vystudovala magisterský obor Sociálně pastorační asistent a doktorský obor Teologie na Teologické fakultě Jihočeské univerzity. V současnosti zde působí jako odborná asistentka na Katedře pedagogiky a vyučující předmětů souvisejících s problematikou stáří a seniorů. Je garantem a jedním z lektorů mezigeneračního kurzu Univerzita pro prarodiče a vnoučata, podílí se na programu Univerzity třetího věku a na celoživotním vzdělávání pracovníků v sociálních službách. Tématem spirituality ve stáří se zabývala ve své disertační práci a dalších publikacích.

Abstrakt

Článek reaguje na současnou neopodstatněnou marginalizaci tématu duchovního rozvoje a duchovních potřeb v oblasti sociální péče o seniory. Tak jako je spiritualita přirozenou součástí osobnosti každého člověka nezávisle na jeho religiozitě či církevní příslušnosti, také spirituální potřeby tvoří komplex hodnot společných religiózním i nereligiózním lidem. Jejich naplňování úzce souvisí se stěžejními úkoly stáří, ležícími zejména v duchovní rovině: se zpracováním životního příběhu, životní bilancí, smířením, přípravou na konec pozemské existence. Článek přináší dílčí závěry kvalitativní studie *Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů*. Vymezuje pět stěžejních spirituálních potřeb stáří – potřebu vědomí důstojnosti a hodnoty; smyslu a kontinuity životního příběhu; naděje a životního cíle; víry a lásky a charakterizuje způsob a zdroje jejich naplňování v běžném denním životě. Cestou k identifikaci spirituálních potřeb a podpoře jejich naplnění je trpělivý rozhovor založený na aktivním naslouchání. Podstatou duchovního doprovázení seniorů ovšem není syčení těchto potřeb z vnějšku, ale zejména pomoc při odhalení vlastních zdrojů a vlastní životní síly ke zvládnutí specifických úkolů stáří.

Klíčová slova

sociální péče, seniory, stáří, duchovní potřeby, spiritualita

Abstract

This article responds to the currently unfounded marginalization of spiritual development and spiritual needs in social care of the elderly. In the same way spirituality is a natural part of the personality of each person regardless of religiosity or religious affiliation, so also are spiritual needs a complex of values common to religious and non-religious people. Meeting these needs is closely related to the key tasks of age, which lie mainly in the spiritual plane: building a life story, achieving life balance, reconciling with others, preparing for dying and death. This paper references findings of a qualitative study *"Spiritual Needs in the Daily Life of the Elderly in Southern Bohemia"*. The article defines five key spiritual needs of old age: dignity and self-esteem, meaning and continuity in one's life story, hope and goals, faith and love. It also describes their source and

¹ Dílčí část článku vznikla v rámci projektu specifického výzkumu GAJU 117/2013/H.

² Kontakt: Mgr. Věra Suchomelová, Th.D., Katedra pedagogiky, Teologická fakulta, Jihočeská univerzita, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice; suchomelova@tf.jcu.cz

the way of fulfilling them in one's everyday life. A fundamental way to identify specific spiritual needs and support their fulfillment is a patient interview based on active listening. However, the essence of spiritual support for the elderly is not to passively grant their wishes, but rather to help them to uncover their own resources and life force to handle specific tasks of age.

Keywords

social care, the elderly, aging, spiritual needs, spirituality

1. Úvod

Současný trend aktivního stáří vede na jedné straně k žádoucí podpoře fyzické, psychické a sociální vitality seniorů, na druhé straně, vzhledem k nekomplexnímu pojetí aktivity, k marginalizaci kultivace spirituální. Z vnějšku neviditelná a neměřitelná duchovní aktivita přitom zahrnuje tak zásadní témata, jako je životní bilancování, utváření a přetváření smysluplného životního příběhu, přehodnocování životních proher a ztrát, opouštění věcí, lidí, ale i nereálných cílů, hledání nových životních opor, pokud se ty staré zhroutily, a v neposlední řadě schopnost smíření: se sebou, Bohem, lidmi, světem. V tomto smyslu označují mnozí autoři stáří přímo za duchovní úkol, jehož zvládání podmiňuje naplnění v oblasti spirituálních potřeb. V Lukášově evangeliu můžeme číst: „*Což je mezi vámi otec, který by dal svému synu hada, když ho prosí o rybu? Nebo by mu dal šitru, když ho prosí o večeři?*“ (Lk 11, 11–12). Smysluplná služba lidem v jakémkoli oboru předpokládá respekt k jejich skutečným potřebám. V oblasti sociální práce se seniory lze ovšem často vidět snahu uspokojit „hadem“ (volnočasovým programem, výběrovou stravou, moderním zařízením, chlácholením, bagatelizováním problému, dárky) potřebu „ryby“ (vědomí důstojnosti, smyslu života, odpuštění, lásky a podpory, potřebu řešit otázky a úkoly stáří).

Nabízí se tedy otázka: co je pro seniory důležité, co skutečně potřebují, aby se i ve stáří mohli dále rozvíjet a čerpat ze svého duchovního potenciálu, a jakým způsobem tyto své potřeby naplňují? Jak jim v jejich duchovním rozvoji mohou pomoci lidé v jejich blízkosti – pomáhající profesionálové či pečující rodinní příslušníci? Cílem článku je přinést (nejen) sociální práci nástroj porozumění stěžejním spirituálním potřebám seniorů. Přehledová část uvede čtenáře do tématu vymezením pojmů spirituality a spirituálních potřeb; právě terminologické nejasnosti mohou vést k nežádoucí redukci duchovnosti na jakousi „záležitost věřících“. Jádrem textu je interpretace výsledků a závěry kvalitativní studie zaměřené na rozpoznání a analýzu duchovních potřeb dvaceti jihočeských seniorů a způsob jejich naplňování v běžném denním životě³.

2. Spiritualita a spirituální potřeby

Pokud jsou pracovníci domovů pro seniory dotazováni na péči o duchovní potřeby klientů v zařízení, ve kterém pracují, většinou odkazují k tomu, že je zde seniorům k dispozici kaple či příslušný prostor k bohoslužbám, že je zde v určitých intervalech sloužena mše, případně že je možné duchovního na vyžádání zavolat k některému klientovi.⁴ Jinými slovy, že dané zařízení nabízí určitý „duchovní servis“ tradičně religiózním klientům. Odpověď tohoto typu odráží obvyklé terminologické rozpaky ve vztahu k duchovnu, jež jsou příčinou (a zároveň důsledkem) zúženého pohledu na oblast spirituality a spirituálních potřeb. Nezbytným předpokladem péče o duchovní potřeby je v první řadě porozumění základním pojmům v celé jejich šíři.

³ Studie *Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů* je součástí disertační práce *Seniři a spiritualita: duchovní potřeby v každodenním životě* (Suchomelová, 2015).

⁴ Tvrzení se opírá o zkušenosti autorky v rámci i nad rámec výzkumu.

2.1 Spiritualita a její proměny ve vyšším věku

Etymologický původ slova spiritualita vychází z latinského *spirare* – dýchat; odtud je odvozen *spiritus* jako dech nebo duch a *spirit(u)alis* jako duchovní nebo duševní (Goffi, De Fiores, 1999:904). Na rozdíl od etymologie cesta k vymezení tak mnohovrstevného pojmu rozhodně není přímočará.⁵

Obecně lze rozlišit dva směry pohledu: jednak spiritualitu ve spojení s vírou v Boha (religiozitu), jednak velmi otevřeně pojatou „mimo-náboženskou“ (respektive ne explicitně náboženskou) spiritualitu. V tomto smyslu lze spiritualitu chápat jako přirozenou složku každé lidské osobnosti a dimenzi lidské zkušenosti (Maslow, 2014; Atchley, 2009; Frankl, 2006), zakoušení a vztahování se k něčemu, co člověka přesahuje a naplňuje (Pargament, 2007), co je pro něj posvátné a krásné. Religiozitu lze vymezit jako vyjádření lidské touhy po znovuspojení s Bohem (lat. *religare* – znovu spojit), jako osobní vztah člověka k Bohu realizovaný v rámci určitého náboženství, odrážející se v jeho myšlení, chování i jednání (Stříženec, 2001). Osobní spiritualita tak dává životu svého nositele smysluplný rámec a životodárnou sílu (Küng, 2012), syčenou z religiózního či nereligiózního zdroje.

Stejně jako osobnost člověka mění se v průběhu života i jeho spiritualita. Modely religiózně-spirituálního vývoje, koncipované v posledních desetiletích, naznačují v podstatě dvě cesty: na jedné straně lineární směr postupného „duchovnění“ přímo úměrné zvyšujícímu se věku (Tornstam, 1996; Fowler, 1991), na druhé straně cestu neustálé interakce sociálního prostředí, konkrétní životní historie a spirituality daného člověka, nevylučující vývojovou stagnaci, či dokonce regresi (Fürst et al., 2003⁶). Oba přístupy k religiózně-spirituálnímu vývoji vyjadřují odlišný směr, ale v zásadě se nevylučují; jak v sociální, tak pastorační praxi je proto nezbytné akceptovat obě cesty duchovního rozvoje.

Přínosem prvního pojetí je bezesporu důraz na duchovní potenciál stáří a základní religiózní/spirituální orientaci, kterou disponuje každý člověk. Tornstam (1996) chápe stáří jako období transcendentní samo o sobě, pro něž je charakteristické stírání hranic mezi minulostí, současností a budoucností, silný pocit sepětí s přírodou či vesmírem. *Gerotranscendence* akcentuje zklidnění a kontemplaci, jež v nitru starého člověka vytváří prostor pro bohatou duchovní činnost potřebnou ke zvládnutí specifických úkolů a výzev stáří, jež leží převážně v duchovní oblasti⁷. Na druhou stranu předpokládá jakési „přirozené duchovní zralosti“ přicházející se stářím příliš nebere v potaz náročná životní období, jež mohou duchovní vývoj radikálně ovlivnit. Druhý pohled (*life-span*) vnímá cestu k duchovní zralosti ne jako lineární směr vzhůru, ale jako proces zahrnující jak období růstu, tak období stagnace či dokonce regrese i ve zralém vysokém věku. Podle Fürsta a kolegů (2003) patří k významným spouštěčům změn v oblasti religiozity/spirituality jednak tato náročná životní období a krize, ale také setkání s konkrétními lidmi v okolí seniora (pečující personál, pastorační pracovník, přátelé). Do vývoje spirituality se tak promítá nejen duchovní potenciál seniora samotného, ale také jeho životní prostředí, sociální ukotvení a obecně životní historie.

Význam krizí jako důležitých mezníků na cestě k duchovní zralosti znovu odkazuje k potřebě komplexního vzdělání profesionálů z oblasti sociálně-zdravotní péče. Chybná interpretace vnějších fyzických či psychických projevů s krizí či duchovní regresí souvisejících může vést k neadekvátnímu terapeutickému či medikačnímu zásahu. Naopak úspěšné překonání náročných životních úseků, podpořené adekvátním duchovním doprovázením, přináší staršímu člověku novou životní sílu, uspokojení a naději, podporuje vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti. Zvěřina

⁵ Podrobně se tématem vymezení spirituality zabývá jedna z kapitol disertační práce (Suchomelová, 2015).

⁶ Výzkum zahrnoval analýzu přibližně sto dvaceti biografických rozhovorů s vdánými a ženatými Němci s daty narození 1930 až 1935 a 1950 až 1955.

⁷ Nepoučený vnější pozorovatel, ať už rodinný příslušník či pečovatel, může tento stav vnímat jako nežádoucí upadnutí do pasivity, ze které je potřeba starého člověka „probudit“ různorodou aktivizací.

(1995:36) charakterizuje duchovní užitek z překonané krize jako lidskou radost, rodící se ze zápasu o pravdu, ve věrnosti a v boji proti strachu, lži a násilí, jako radost z osvědčení, odměnu za důvěru v Boha v nouzi. V náročných životních okamžicích zřetelně vystupuje význam osobní spirituality jako „nárazníku“ či filtru, jenž seniorovi pomáhá stávající obtíže překonat.

2.2 Spirituální potřeby stáří

Na rozdíl od anglosaského prostředí v tuzemské praxi je oblast péče o duchovní rozvoj odsouvána spíše do privátní sféry každého jednotlivce či kompetence církvi. Důvodem tohoto postoje může být (mimo jiné) skutečnost, že spirituální potřeby jsou nejen veřejností, ale i pečujícími profesionály zaměňovány za explicitně náboženské, přisuzovány zejména tradičně věřícím nebo dokonce umírajícím seniorům.

Na základě velkého objemu české i zahraniční literatury (např. Krivohlavý, 2011; Grün, 2009; Seligman, 2003; Koenig, 1997 a další⁸) je ale možné konstatovat, že spirituální potřeby odrážejí celý komplex hodnot společných všem lidem bez ohledu na jejich religiozitu či konfesní příslušnost; akceptace těchto potřeb tak podmiňuje jakoukoli smysluplnou práci se/pro seniory. Stejně jako se spiritualita prolíná všemi složkami osobnosti člověka, také spirituální potřeby jsou pociťovány v interakci s psychickými, sociálními i fyzickými. Pestrůst duchovních potřeb a jejich provázanost s ostatními potřebami člověka vyžaduje trpělivost a hlavně informovanost těch, kteří o starého člověka pečují či s ním žijí. Obtíže s rozpoznáním skutečných duchovních potřeb seniorů v rezidenčních zařízeních odrážejí obecně paternalistický přístup k lidem vyššího věku vedoucí k tomu, že potřeby seniorů místo nich samých formulují úředníci, specialisté, pracovníci pomáhajících profesí a příbuzní, kteří – byť v dobré víře – určují i způsob saturace těchto potřeb. Jak upozorňuje Sýkorová (2012:36), žádoucí iniciativu seniorů v rozpoznání a vyjádření svých vlastních potřeb může komplikovat jakési „samozřejmé“ očekávání jejich nekompetentnosti a závislosti – zejména těch ve vyšším věku a s omezenou soběstačností – a tendence k nadměrné ochraně a paternalismu.

Možné vymezení spirituálních potřeb, nabývajících ve stáří na významu, nabízí například Svatošová (2012), Grün (2009) či Krivohlavý (2006). U všech autorů se objevuje téma vyrovnání se s vlastní minulostí a přítomností, potřeba smysluplnosti života a životního příběhu, potřeba lásky, potřeba odpuštění. Velmi obsáhlou charakteristiku spirituálních potřeb seniorů nabízí Severoameričan Koenig⁹ (1994, 1997). Mezi čtrnáct stěžejních řadí potřebu smyslu, životního cíle a naděje, potřebu vidět přesah životních situací, potřebu kontinuity, podpory v čase ztrát, potřebu akceptace a validace religiozního chování, potřebu spirituálně se projevit, potřebu vlastní důstojnosti a ceny, potřebu bezpodmínečné lásky, potřebu vyjádřit hněv a pochyby, potřebu vědět, že Bůh je na naší straně, potřebu milovat a být užitečný, potřebu vděčnosti, potřebu odpustit a odpuštění zažít a potřebu přípravy na umírání a smrt (Koenig, 1994:285–293)¹⁰. Koenig se ve svém zkoumání zaměřil na religiozní fyzicky nemocné seniory, lze se však domnívat, že vzhledem k duchovním úkolům stáří je toto pojetí srozumitelné i v nenáboženském kontextu.

Vzhledem k odlišnému prostředí USA a České republiky je ale na místě úvaha, nakolik může být Koenigovo pojetí čtrnácti stěžejních spirituálních potřeb severoamerických religiozních seniorů nástrojem porozumění v sociální praxi v České republice; tato úvaha byla jedním z motivů následující kvalitativní studie.

⁸ Další zdroje citované v přehledové části disertační práce (Suchomelová, 2015).

⁹ Psychiatr a současný ředitel Centra pro teologii, spiritualitu a zdraví Univerzity Duke v Severní Karolině.

¹⁰ Přehled čtrnácti spirituálních potřeb Koenig (1997) později rozpracoval a rozšířil s důrazem na propojení psychické a spirituální dimenze osobnosti a v rámci rozšířeného pojetí charakterizoval dvacet pět psycho-spirituálních potřeb středního a vyššího věku, uspořádaných podle toho, k čemu (komu) se vztahují: zda k seniorovi samotnému, k Bohu či k ostatním lidem.

3. Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů (dílčí výsledky kvalitativní studie)

Počátečním záměrem této studie bylo ověření relevance Koenigova (1994) pojetí spirituálních potřeb v jihočeském prostředí, tento cíl byl ale záhy revidován. Jednak bylo zřejmé, že při takto vymezeném zaměření by nebyl dostatečně využit velký potenciál sebraných dat, jednak z analýzy stále zřetelněji vystupovala vzájemná souvislost a provázanost jednotlivých potřeb a zabývat se jimi odděleně se nejevilo jako smysluplné.

Novým záměrem se tedy stalo nové vymezení obecnější typologie duchovních potřeb jihočeských seniorů (s částečným využitím Koenigovy terminologie) a odkrytí jejich souvislosti, možné hierarchizace, zdrojů jejich naplnění a způsobu prožívání těchto potřeb v běžném denním životě dvaceti Jihočechů¹¹.

3.1 Metody a strategie výzkumného šetření

Cesta k porozumění problematice fenoménu spirituality a spirituálních potřeb vedla skrze polostrukturované hloubkové rozhovory s dvaceti seniory staršími sedmdesáti pěti let, doplněné terénními poznámkami z přímého pozorování fyzického prostředí a sociálního klimatu ve dvou rezidenčních zařízeních (uvedené pod fiktivními názvy Zálesí a Jiříkov).

Sběr dat probíhal od ledna 2012 do června 2013. Okruhy otázek zahrnovaly pohled do minulosti (životní příběh: původní rodina, vztahy, religiózní socializace, významné životní okamžiky), aktuální situaci (rodinné vztahy a další sociální vazby, spokojenost, nespokojenost, víra, koníčky), pohled do budoucnosti (očekávání, přání, plány, život po smrti) a celkový postoj k životu (spokojenost, nespokojenost, vědomí smyslu). Kritériem výběru participantů¹² byl věk nad sedmdesát pět let, pohlaví a typ bydliště tak, aby v souboru byly zastoupeny ženy (15) i muži (5) žijící jak samostatně ve vlastním bytě (10), tak v rezidenčním zařízení (10). Případná religiozita nebyla předem zjišťována. Téma víry zaznělo až při samotných rozhovorech, kdy se ukázalo, že všichni senioři prošli ranou religiózní socializací a naprostá většina participantů se považovala za věřící, což na jedné straně může zužovat interpretační pole, na druhé straně tato skutečnost odpovídá statistickým údajům.¹³ Tematická analýza dat se opírala o doslovnou transkripci a kódovací postupy odkazující na principy uváděné Straussem a Corbinovou (1999).

3.2 Etické aspekty a pozadí výzkumu

V průběhu celého výzkumného šetření byl kladen důraz na dodržování etických zásad (důvěrnost, informovaný souhlas, respekt a ohled k účastníkům výzkumu a zejména emočně bezpečné prostředí) a na to, aby všichni participanté dostali maximální prostor k vyjádření se i v oblastech, které se nezdály souviset s tématem výzkumu. Tento přístup sice podstatně navýšoval nároky na transkripci (některé rozhovory trvaly téměř dvě hodiny), na druhou stranu přinesl výrazný emoční profit zúčastněným seniorům. Přestože rozhovory byly vedené za účelem výzkumu a zaznamenávané na diktafon, bylo zřejmé, že plnily mnohé z jejich aktuálních spirituálních potřeb: potřebu vysvětlit či omluvit životní nezdary a zároveň dojít odpuštění, potřebu sdílet bolest a tíživé prožitky, potřebu podpory, potřebu respektu a ocenění, potřebu být slyšen: „*To, co ode mě uslyšíte, jsou fakta. Ty fakta vám můžu doložit písemnostma, fotografiema, rodnejma, křestníma listama, čímkoliv, ale nikdy se to nedá zpochybnit!*“ (Bořivoj, 80)

Vzhledem k povaze výzkumu i etickým aspektům bylo žádoucí vést rozhovory v prostoru, jenž zúčastněným poskytuje maximální míru soukromí a komfortu. Najít takový prostor k rozhovoru s lidmi žijícími ve vlastním bytě bylo snadné. Sami si zvolili datum a čas a povídali si v místě,

¹¹ Všichni participanté měli v době výzkumu trvalé bydliště v Jihočeském kraji.

¹² Komunikační partneři byli voleni na základě stratifikovaného záměrného účelového výběru kombinovaného se samovýběrem (Miovský, 2006:135).

¹³ Prakticky u všech indikátorů tradiční religiozity vykazují nejstarší generace nejvyšší hodnoty (Laudátová, Vido, 2010).

kde se cítili dobře; součástí návštěvy byla obvykle hostitelem komentovaná prohlídka bytu a malé občerstvení; „hostitel“ se staral o to, aby se „host“ cítil dobře. Zcela jiná situace nastala v domovech pro seniory. Ukázalo se, že pro obyvatele, kteří nebydleli samostatně, je užívání skutečně soukromého důstojného prostoru téměř nereálné. Před začátkem rozhovoru bylo nutné poprosit spolubydlícího, zda by mohl na určitou, přesně nevymezenou dobu společný pokoj opustit (což bylo nepříjemné pro obě strany, zejména pokud byly vztahy mezi spolubydlícími napjaté), nebo bylo potřeba najít jiné v zásadě vhodné a bezpečné místo. Důvěrné rozhovory tak – na návrh seniorů samotných – probíhaly v zákoutí na chodbě, prázdné jídelně, přes kterou průběžně přecházeli dělníci opravující terasu, na lavičce v zahradě. Na místě je úvaha, zda prostředí, ve kterém si starší dospělý člověk musí své soukromí téměř ukrást, přímo neatakuje základní spirituální potřebu vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty.

2.2 Analýza a interpretace výsledků

Během konstruování a rekonstruování jednotlivých kategorií začaly z dat zřetelně vystupovat tři oblasti, evokující tři základní a vzájemně související biblické ctnosti: víra, naděje a láska.

Potřeba věřit, že svět je v zásadě dobrý, věřit v dobrého Boha, ve vyšší realitu (tedy něco, co přesahuje aktuální skutečnost a za čím má cenu jít), důvěřovat sobě a svým schopnostem, ale také lidem kolem sebe. *Potřeba uchovat si naději*, že aspoň některá zranění budou uzdravena, krivdy napraveny a dobré skutky a životní oběti nějak odměněny, že život nebude zapomenut, přestože jeho pozemský čas skončí a některé souvislosti budou – i když třeba až „za bránou času“ – osvětleny, potřeba být malého životního cíle, jehož naplnění dává naději, že i další cíle budou ještě dosaženy. A konečně *potřeba lásku zakoušet a dávat*, vědět, že je někdo, koho miluji a kým jsem milován, že je tu někdo, kdo mě vyslechne a podpoří (někomu stojím za to, aby tu pro mě byl), a zároveň je tu někdo, kdo potřebuje moji lásku, pomoc či radu (někomu stojím za to, aby mě potřeboval).

Další výraznou kategorií se ukázala být silná *potřeba smyslu a kontinuity životního příběhu*, tedy potřeba vědět nebo alespoň mít naději, že vlastní životní příběh byl a je smysluplný, nepostrádá určitou logiku, že byl žit tak dobře, jak to bylo za daných podmínek možné, potřeba vědět: „pořád jsem to já“. Poslední (ale zároveň také první) oblastí, jež se jako pověstná červená nit vinula všemi rozhovory, se ukázala být potřeba *vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty*. Přestože tato potřeba nebyla v rozhovorech vyjádřena explicitně, implicitně prostupovala a odrážela se ve všech dalších potřebách. Kvalitativní data tak potvrdila určitou nadřazenost¹⁴ této potřeby nad ostatními: je zřejmé, že vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti ovlivňuje způsob naplňování ostatních potřeb a naopak naplnění dalších spirituálních potřeb vede vždy k posílení vědomí důstojnosti a sebehodnoty. Data tedy byla interpretována s ohledem na tuto základní souvislost.

2.2.1 Potřeba vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty

Plná akceptace důstojnosti lidského života v každé vývojové fázi a podobě je východiskem jakékoliv smysluplné práce s lidmi a zároveň kompasem neustále udržujícím správný směr péče o člověka „ne-mocného“ či „ne-schopného“ ať už v domácím či institucionálním prostředí.

Jihočeští seniori vyjadřovali na jedné straně potřebu být přijímán jako někdo, kdo si zaslouží respekt a uznání pro to, co v životě dokázal, kým byl nebo čemu se aktuálně úspěšně věnuje (a tedy má pořád své místo na světě), na druhé straně byly rozhovory prostoupeny potřebou být přijímán a respektován jednoduše jako člověk, na základě svého bytí. Tyto závěry odkazují k modelu důstojnosti vytvořenému na základě výzkumu Důstojnost a starší Evropané (Kalvach, 2004:12–14); v interpretacích seniorů bylo možné identifikovat důstojnost zásluh, důstojnost mravní integrity a důstojnost osobní identity, ale zároveň silnou potřebu vědomí tzv. Menschenwürde – důstojnosti

¹⁴ Tento pohled odráží teologicko-antropologický pohled na důstojnost člověka, na Baumeistera a Learyho (1995) pojetí důstojnosti jako univerzální lidské potřeby či na práci Chochinova (2012) a jeho „Dignity Therapy“.

na základě „bytí člověkem“. Zdá se totiž, že právě velký důraz na minulé a současné životní výhry, zásluhy a úspěchy, respekt a ocenění, o něž senioři zjevně opírali svou identitu, ukazuje na přímo nevyslovenou, ale o to silnější potřebu vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty, která *není na těchto okolnostech závislá*, která nesouvisí se zdravotním stavem, s mírou autonomie, funkčními rodinnými vztahy či počtem přátel.

V pozadí akcentování vnějších zdrojů vlastní důstojnosti a hodnoty mohou stát otázky, na které starší člověk hledá odpověď – ve svém nitru, ale i u osoby pečujícího: kým bych byl/jsem bez těchto „zásluh“ a „úspěchů“? Jak a kým bych bez nich mohl být přijímán a milován? Na čem mohu stavět svou důstojnost, když v mé životní bilanci převažují ztráty? Ukázalo se, že ani pro religiózní seniory s pevným duchovním zázemím není jednoduché zvnitřnit paradigma vlastní absolutní důstojnosti pouze na základě stvoření člověka Bohem a k Božímu obrazu, které je jedním z pilířů křesťanství, což přímo odkazuje k nezbytnosti kvalifikované pastorače v domovech pro seniory. Porozumění životnímu příběhu konkrétního člověka je naprosto nezbytné pro porozumění jeho osobním spirituálním potřebám.

2.2.2 *Potřeba smyslu a kontinuity životního příběhu*

Úvahy nad smysluplností a soudržností vlastního životního příběhu graduji nejen s přibývajícím věkem, ale také s narůstajícím množstvím času, který starší člověk dobrovolně či nedobrovolně, fyzicky či mentálně tráví pouze sám se sebou – v důsledku přestěhování se do zcela nového prostředí domova pro seniory, ovdovění či nemoci spojené s omezením hybnosti. S určitou nadsázkou lze konstatovat, že krátčí se „čas budoucí“ a zároveň dostatek až nadbytek „času přítomného“ vede k intenzivnějšímu zabývání se „časem minulým“.

Starší člověk potřebuje dát svému životu smysluplný rámec, zkoumat, zda vše, co prožil, do sebe „zapadá“ a jakým způsobem, zda se životní investice vyplatily a v neposlední řadě jak svůj dosavadní život vztáhnout k budoucnosti. Definice a redefinice životního příběhu patří k významným duchovním úkolům stáří (Grün, 2009; Křivohlavý, 2006; Koenig, 1994). Vede člověka k rozpoznávání nových souvislostí, k přehodnocení některých rozhodnutí a závěrů, k přijetí, že tento konkrétní životní příběh byl myšlený právě a jen pro něho a věci se udály tak, jak to bylo nutné. Dokud člověk žije, jeho příběh není definitivní, a tak ani práce na jeho utváření a přetváření nekončí. Guardini (2002:56) vidí v utváření životního příběhu způsob uvědomování si Boží existence – tento aspekt vystupoval i ve výpovědích religiózních seniorů. Dodatečný výklad možná obsahuje falešné vzpomínky a souvislosti, ale nad tím je jistota člověka, že tyto souvislosti nezpůsobila nutnost ve smyslu pouhého „přírodního zákona“, ale „řízení odjinud“, něčí moudrost a milost.

„I třeba to, co jsem prožila nepěkného v těch mladších letech, ... tak přece jenom... si myslím, že to bylo k mému dobru... a že tedy mě to třeba přivedlo tam, kde jsem teď, a že bez těch nedobřejších skutků bych dneska jako neměla tu víru takovou pevnou.“ (Anna, 80)

V interpretacích životního příběhu participantů bylo možné identifikovat oblasti, jež se zdají být pro zakoušení vlastní identity, důstojnosti a hodnoty klíčové. Prvním takovým tématem je bezesporu **vztah k původní rodině**. S určitou nadsázkou lze konstatovat, že na kantovskou otázku „odkud přicházím“ by téměř všichni participanté odpověděli: z dobré rodiny! Naprostá většina seniorů, nezávisle na finančních a sociálních poměrech, ze kterých vyšli, vyjadřovali hrdost na svůj původ. Podobně jako Olina (83), která charakterizuje původní rodinu bez zaváhání a důrazně: „Dobrá, my jsme nebyli rozvedení, ani tohle, nic!“ Participanté se až na výjimky soustředili na pozitivní rodinné charakteristiky, a to i v případech, že se okolnosti jejich dětství nezdály být nijak příznivé. Připomínali momenty i drobné detaily dokládající vysoký morální kredit původní rodiny, dobré finanční zázemí i nepsaná pravidla, na jejichž dodržování se v rodině velmi dbalo; tyto okolnosti zdůrazňovali intonací nebo zopakováním.

Přirozená či vypěstovaná hrdost příslušníka „dobrého rodu“ jako hodnota, na které je dobré stavět svůj životní příběh, je v podstatě nenarušitelná – je čím dál méně lidí, kteří sdílejí se starým člověkem společnou minulost a mohou pozitivní obraz rodiny nějak zpochybnit. Určitá idealizace původní rodiny může mít kořen také v pocitu viny vůči rodičům. Teprve ve stáří člověk plně porozumí obtížím a případné osamělosti, se kterými se jeho stárnoucí a starí rodiče potýkali a kterými se ve svém aktivním životě neměl čas či chuť se příliš zabývat – jako Marie (85), která si povzdechne: *„Jak ráda bych jim teď pomáhala...“* „Lze uvažovat, že role původní rodiny nabývá na významu právě ve stáří, kdy se sociální okolí starého člověka zužuje, kdy sám sebe v zrcadle nepoznává a kdy jen málokteré změny vedou k lepšímu. Původní rodina se ve stáří stává znovu podobně důležitou jako v dětství, i když na jiné, duchovní úrovni; člověk je znovu křehký, zranitelný, ohrožený, nejistý a stejně jako kdysi potřebuje cítit zázemí a podporu svých nejbližších.“

Téma rodiny bývá častým námětem neformálního hovoru či aktivizačních setkávání typu „vzpomínáme“ – při těchto příležitostech je ovšem na místě velká obezřetnost; podobné aktivity nelze realizovat pouze bez dobré znalosti životní historie všech zúčastněných. Stejně jako hrdost „příslušníka rodu“ posiluje důstojnost a sebehodnotu seniora, vědomí „pochybného původu“ jej zahanbuje a zraňuje¹⁵. Zranění a špatné vzpomínky značně ztěžují cestu k životnímu smíření a odpuštění; vyrovnání se s komplikovaným vztahem k původní rodině bezesporu vyžaduje citlivé psycho-spirituální doprovázení.

Druhým klíčovým tématem v oblasti zachování vědomí vlastní důstojnosti je **vědomí vnitřní pravdivosti**, vědomí, že život byl žit v souladu se svědomím. Participanti vyzdvihovali zejména hodnotu poctivosti a nezištnosti ve vztahu k práci (ať už ve smyslu povolání nebo obecně pracovní činnosti), k druhým lidem, k sobě i k Bohu a z této poctivosti plynoucí ochota pomoci druhým i za cenu vlastních obtíží:

„Vždyť já celej invalidní důchod chodil do práce. Vždyť já jeden den nevynechal.“ (Honza, 78)

„No takže jsem byl takovej celkem i dobrej, ne, abych takhle... abych dejme tomu něco bláslil, tak to ne!“ (Matěj, 78)

Třetím klíčovým tématem bylo vědomí určitého **životního úspěchu**, o to víc, když jej bylo dosaženo přes nepříznivé okolnosti a v souladu s morálním přesvědčením. Ve výpovědích jihočeských participantů bylo možné rozeznat několik zdrojů pocitu životního úspěchu: zdárně překonané náročné okamžiky či celá životní období, soulad v současné rodině jako výsledek dobré výchovy a zkušenost prozíravých zásadních životních rozhodnutí. Příkladem může být Dana (93), žena zakládající si na své ráznosti a připravenosti „rvát se“ za jiné, když se jim děje krivda. Po delším líčení pracovních a lidských kvalit svých dvou synů shrne:

„Mám, z dětí mám radost. A z těch vnúček taky, protože to jsou taky holky, který jsou do nepohody. Nejsou to takový Nanynky, že musej mít všechno. Vědí, že můžou mít, když se dělá a když si to člověk vydělá.“

Dana oceňuje na svých vnučkách právě to, čeho si cení i na sobě. Skrze další generace se jí dostává ujištění, že její životní cesta byla správná, že její strategie „holky do nepohody“, která když je

¹⁵ Paní J., čilá a suverénní dáma, se velice těšila na reminiscenční setkávání. Když ale došlo na témata evokující vzpomínky na dětství a původní rodinu, paní J. se schoulila na židli a působila velmi nejistě – na otázky spolusedících odpovídala kuse nebo ironicky, posléze přestala odpovídat úplně. Na dalších setkáních bylo nutné s touto situací počítat a volit téma tak, aby zasahovalo do mladší minulosti účastníků. Do všech dalších se už paní J. živě a s radostí zapojovala, přestože se týkaly potenciálně citlivé oblasti vztahů, vzdělání, společenského statusu (paní J. byla rozvedená, se základním vzděláním a nikdy nebyla v zahraničí). Vše dokázala vtipně glosovat a případné bolestné zkušenosti zlehčit či vybalancovat jinou, pozitivní vzpomínkou, pouze chybějící opěrný bod jistoty „dobré rodiny“ bylo téma, o kterém se žertovat nedalo. (Zdroj: vlastní zkušenost autorky z vedení reminiscenčního setkání.)

potřeba, vykope kanál a pracuje na jeřábu, byla úspěšná a bude dále pokračovat. Bierlein (1993) považuje vědomí životního úspěchu či vykonaného „životního díla“ za jednu ze stěžejních oblastí pozitivní životní bilance. Pocit životního úspěchu byt jen v dílčí, ale zato zásadní oblasti bezesporu souvisí s ochotou nahlížet na svůj životní příběh včetně ztrát smířlivě, naopak zkušenost životního neúspěchu, špatných rozhodnutí s fatálními důsledky či selhání v oblasti mravních hodnot může negativně ovlivnit nejen životní bilanci, ale i vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty. Vědomí určitého životního úspěchu pomáhá přijmout logoterapeutickou metaforu uplynulých životních událostí jako plně životní stodoly a bezesporu slouží jako vnitřní zdroj současného vědomí hodnoty a důstojnosti. S tímto vědomím lze o životě říci: „*I když byl všelijaký, ale byl lepší.*“ (Stela, 79)

2.2.3 Potřeba víry a důvěry

Víra má v životě starého člověka bezpochyby mnoho podob: je to víra v Boha, víra ve vyšší smysl dění a vyšší hodnoty, víra, že svět je stále v zásadě dobré a bezpečné místo, kam i přes své stáří a nemohoucnost člověk patří, víra, že veškerý jeho životní potenciál ještě není vyčerpán, důvěra vůči pečovateli a dalším lidem v blízkém okolí, víra ve své vlastní schopnosti. V době, kdy se prostředí a „svět“ seniora zužuje úměrně k vzdálenosti od domu, bytu či lůžka, kam je schopen se přemístit, dostává potřeba zakoušení víry a důvěry – podobně jako v dětství – zcela zásadní význam.

Vrátíme-li se ke Koenigově terminologii (1994), tato stěžejní potřeba (respektive kategorie potřeb) zahrnuje mnohé další: potřebu transcendentovat náročné životní okamžiky a vidět realitu z perspektivy vyšších souvislostí, potřebu smysluplnosti životního příběhu, podpory a validace osobní religiozity/spirituality, potřebu naděje, vděčnosti, potřebu vědět, že Bůh je na mé straně, potřebu spirituálního chování a jednání a jako všechny ostatní kategorie potřebu vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty.

Religiózní podobu víry a důvěry¹⁶ (a zároveň lásky) vytváří zejména **vztah k Bohu**. Participanti vyjadřovali potřebu věřit v dobrého Boha a dobrému Bohu, který je na „jejich“ straně, takže se na něj mohou kdykoliv obrátit. Ve výpovědích religiózních participantů vystupoval Bůh jako partner, pomocník a utěšitel, ochránce, průvodce životem, zdroj životní síly, odpuštění, spravedlnosti a nápravy. Poměrně jednobarevná verbalizace pozitivních obrazů Boha může mít minimálně tři důvody: výrazně pozitivní obrazy Boha mohly být na jedné straně odrazem pozitivní rané religiózní socializace a získané elementární důvěry, na druhé straně je ale také možné, že si participanti v rámci životní definice a redefinice životního příběhu dotvářeli obraz Boha tak, aby kompenzoval nedostatky v oblasti jejich současných potřeb. Tato úvaha koresponduje s názorem Frielingsdorfa (2010:19), podle nějž osobní obraz Boha spoluutváří právě touha po pozornosti, náklonnosti a lásce. Starší lidé mohou vztahem k Bohu hledat naplnění potřeb, jichž se jim od okolí nedostává (bezpečí, láska, ochrana či jistota). Za třetí, zdůrazňování „dobré, pevné víry“, silného vztahu k Bohu a důkazů Boží pomoci může signalizovat skrytou (nevědomou?) a nevyslovenou obavu z ohrožujícího obrazu Boha soudce či Boha trestajícího. Výsledkem může být jakási vyfabulovaná dohoda ve smyslu „podívej, jak tě mám rád, měj mě taky rád“. Rozkrytí určité „sebekamufláže“ na cestě k duchovnímu rozvoji bez toho, aby se cítil poškozený ztrátou životní strategie, přísluší bezesporu teologicko-psychologicky edukovanému a lidsky zralému duchovnímu průvodci.

Primárně negativní, frustrující obrazy Boha bylo možné identifikovat u sice malé, ale přesto podstatné skupiny seniorů, kteří se prezentovali jako ateisté či agnostici a vůči náboženství či Bohu se nějakým způsobem vymezovali. V jejich výpovědích vystupoval Bůh jako někdo nevyzpytatelný, s kým je lépe si nic nezačínat. Na základě dat bylo možné usuzovat na přímý vliv nevhodné religiózní socializace či zranění v oblasti s religiozitou související (tato zranění se většinou odehrávala na úrovni rodiny jako negativní zkušenost s církví či věřícími). Případná cesta uzdravení v oblasti religiozity musí být postavená na respektu k osobnosti konkrétního člověka, k jeho podobě spirituality a k jeho spirituálnímu vývoji, odrážejícímu celou životní historii (je

¹⁶ Téma obrazů Boha je podrobně zpracováno v článku *Snad Pámbu dá, snad pomůže mi* (Suchomelová, 2014).

ale otázkou, kdo by za současné praxe mohl a měl seniora, který není zakotvený v žádné církvi, případně trvá na svém ateismu, touto ozdravnou cestou provázet).

Víra v nereligiózním slova smyslu odrážela dvě základní oblasti: potřebu víry v druhé lidi (a skrze to potřebu víry v to, že nejbližší svět je v zásadě dobré a bezpečné místo k životu), a potřebu víry v sebe, ve své vlastní schopnosti. Participanti vyjadřovali potřebu **věřit lidem** ve svém okolí, mít svůj opěrný bod v někom z nich, komu lze svěřit životní peripetie – „mít svého člověka“, přítele (jenž byl ovšem mezi participanty výjimkou) nebo aspoň člena personálu. Podpořit staršího člověka cestou aktivního naslouchání může v zásadě jakkoliv lidsky a duchovně zralý člověk v jeho blízkosti, v případech potřeby sdělení závažnějšího charakteru se ovšem sociální pracovnice, zdravotní sestra nebo pečovatelka nezdá být nejvhodnějším adresátem. Jednak s ohledem na další pracovní náplň nedisponuje takovým množstvím času, kolik by závažné téma v rozhovoru vyžadovalo, navíc obvykle nemá odpovídající psychologicko-teologické vzdělání.

Potřeba víry v sebe a své schopnosti jako sebedůvěra a sebeúcta odrážela několik oblastí: víru v dobrou životní strategii vyjádřenou životním postojem, víru, že je člověk pořád hodným respektu a úcty, a konečně víru, že je jeho životní situace v zásadě dobrá, minimálně ve srovnání s vrstevníky. Tato potřeba se zdá být nejen nezbytnou součástí vnitřního komfortu, ale i podstatou zdravě prožívané náboženské víry. Přijetí skutečnosti, že Bůh stvořil konkrétního člověka takového, jakého ho chtěl mít, zároveň pomáhá a motivuje k rozvinutí jeho vnitřního potenciálu. Víru ve vlastní dobrou životní strategii senioři vyjadřovali odkazem na jakési pozitivní životní motto, vyjadřované až už vážně, nebo s lehkostí, ale vždy s jakousi „posvátností“:

„Že člověk musí mít hubu na pravým místě. Ale nesmí být při tom mamonář, a jak se říká, bezcitněj nesmí být. Musí, musí pořád, ten cit musí být. Ale zlou věc odrazit. Ne mstít se někomu, ale v tom momentě, ať to taky sám vidí, jaký to je. Rozumíte mi? Ne mstít se, to ne.“ (Honza, 79)

Významným zdrojem vědomí důstojnosti a sebehodnoty je bezesporu víra, že aktuální životní situace je vcelku dobrá ve srovnání s vrstevníky. Srovnávání se s ostatními se záměrem získat pozitivní náhled na vlastní životní situaci tak tvoří významnou součást strategie zvládání stárnutí a stáří (Baltes, 2010; Tavel, 2009; Sýkorová, 2007). Na jedné straně přesvědčení, že zatím není tak špatně, a víra (naděje), že příznivý stav (v porovnání s druhými) potrvá co nejdéle, poskytuje starému člověku oporu v denních těžkostech a podporuje jeho schopnost vděčnosti a životního nadhledu. Na druhé straně prostředí domova pro seniory vystavuje obyvatele neustálé konfrontaci nejen s vlastními obtížemi, ale také s obtížemi, bolestmi a smrtí druhých, jež na způsob jakéhosi Damoklova meče ukazují, jaké to jednou (Brzy? Jak brzy?) může být s nimi.

„A teď když vidíte tady ty lidi. Kdybyste to viděla, když jdete na ten oběd. Jeden pajdá, jeden tlačí tohleto... tak to už je takový smutný. Já ještě mám jako tu přednost, bych řekla, že můžu jít ven. Když mi to nejde, tak jdu krátce jenom a že prostě můžu jít ven a nevidět to všechno tady. To je jediný to.“ (Marie, 85)

Výraz „přednost“ v Mariině výpovědi může být synonymem pro výhodu, může ale také odrážet určité interní „neoficiální“ dělení obyvatel na ty, kteří mohou samostatně opouštět zařízení, na ty, kteří jsou na tom hůře, a na ty, kteří už nemohou vůbec nic, protože jsou „dole“. Marie je z Jiříkova a dobře ví, že „dole“, tedy v přízemí, jsou lidé v obecně špatném zdravotním stavu, nemobilní.

„A ona potom šla, vzali si ji na neděli dcera domů, no a zlomila si nohu v krčku a už se sem... vrátila se z nemocnice, ale byla tady krátkou dobu a dali jí dolů a umřela krátce potom.“

V Zálesí jsou ti samí lidé „nahore“. Dosud velmi aktivní Matěj, během rozhovoru vtipkující a flirtující, znatelně zvažní, když se zmíní o těch „nahore“:

„Tak za mnou byl zeshora, jestli bysme nezahráli, tam jsme bráli předminulej tejden na cěčku, to jsou tamty pod těma mřížema, jak se musej hlídat... už dementní opravdu.“ (Matěj, 87)

Z jeho výroku je patrný až určitý děs z této „konečné stanice“, vyjádřený nepojmenováním – jako by „tamty“ nepatřili tak úplně mezi obyvatele domova, mezi lidi.

2.2.4 Potřeba naděje a životního cíle

Na přímou otázku „Kam jdu?“ by naprostá většina participantů odpověděla: jdu ještě aspoň kousek dopředu, ještě mám chuť podívat se za roh, vědět, co je tam nového, protože – přes všechna omezení a ztráty – pořád je naděje, že to pro mě bude dobré.

Analýza odkryla silnou potřebu naděje participantů, že budoucnost ještě přinese něco pozitivního, že dosáhnou svůj, byť malý cíl. Tato potřeba vystupovala tím zřetelněji, čím negativněji hodnotili svou současnou situaci nebo životní bilanci. Tento závěr je zcela v souladu se závěry pozitivní psychologie: potřeba naděje jako zdroje pozitivních emocí sílí všude tam, kde se člověk na cestě k cíli setkává s překážkami, kde se ztrácí ve svém vlastním životním příběhu, nevidí jeho kontinuitu ani smysl svého budoucího života (Křivohlavý, 2006; Czech, 2003). Naděje umožňuje doufat a věřit, že ještě může přijít něco hezkého, že je možné ještě dojít k nějakému cíli, že alespoň některá zranění budou uzdravena, křivdy napraveny, dobré skutky a životní oběti nějak odměněny, že závěrečná životní bilance se ukáže být – alespoň v něčem – „v plusu“. Kategorii „naděje“ odpovídá Koenigem (1994) definovaná potřeba životního smyslu, životního cíle a naděje, ale také potřeba vděčnosti.

Nezávisle na deklarované víře či ateismu jihočestí senioři vyjadřovali potřebu těšit se z malých **každodenních radostí**. Naději do jejich života přinášela dobře vykonaná práce, návštěva rodiny či přátel, zpřístupnění terasy, na které se dá sedět a cítit sluneční paprsky, pohled na krásy přírody, které je ještě možné spatřit, den bez bolesti. Naději přinášely zvládnuté úkoly jako malá vítězství (ještě to se mnou je dobré, když ještě tohle můžu), příkladem může být Nela, již během rozhovoru přiváží sanitářka velké balíky absorpčních kalhotek. Nela se rozzáří, kalhotky přebírá, přerovnává krabice a s uspokojením a hrdostí dobrého obchodníka konstatuje: *„A tak jsem tady spokojená. Tejkon zase mi přivezou kalhoty na tři měsíce (smích).“* Mimo diktafon vysvětluje, jak chytré si nadstandardní přiděl kalhotek zařídila. Sortiment, jenž by v mladším věku vyvolal možná pocit zahanbení z prozrazené inkontinence, naplňuje Nelu radostí a zjevně posiluje její vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty.

S aspektem naděje úzce souvisí **cíl** jako bod, ke kterému lze směřovat. Způsob vytyčení cíle úzce souvisí s celkovým životním postojem. Senioři, jejichž ladění bylo spíše pozitivní, uváděli cíle, ke kterým lze dojít i malými krůčky, nebo otevřené cíle, k nimž lze právě pro jejich nespecifikovanost dojít více cestami. Třeba jako Božena (88), která zcela „franklovsky“ čeká, až jí sám život naznačí, kudy a proč se ubírat:

„Říkám si, Pán Bůh tě ještě v tomhle věku, že mě ještě pánbíček pro něco tady nechává, něco že tu mám ještě udělat, jinak že už by mě jako k sobě vzal, ale že ještě mám tu něco vykonat a to jako si hledám, co tu asi mám vykonat...“

Senioři, jejichž interpretace životního příběhu i současný postoj nesly silně negativní akcent, vyjadřovali touhu po mluvě definovaných cílech fatálního významu. Pro Bořivoje (80), zklamaného Bohem i lidmi, kteří se na něj dívají skrze prsty pro jeho spolupráci se Státní bezpečností a který od smrti manželky „jenom ztrácel“, je cílem přispět k tomu, že historie bude popsána objektivně:

„Já bych se strašně rád přičinil vo to, aby uvedli všechno, tak jak to bylo (...) No, to už tu nebudu, ale doufám, že aspoň ty lidi, pro ty je třeba říct jim to!“¹⁷

¹⁷ Druhý Bořivojův cíl míří ještě výše. Chce se dožít takového světového zřízení, které zajistí dostatek potravin čínským hladovějícím.

Základní zdroj naděje a intristických cílů bezpochyby vychází z osobní spirituality; zdrojem naděje je tak víra, ať už religiózního, či nereligiózního obsahu. Religiózní senioři nacházejí naději v živém vztahu s Bohem, v důvěře v Boží vedení a zkušenosti, že i zlým věcem lze dát nějaký vyšší smysl (který bude možná rozkryt až na věčnosti). I pro nereligiózní senioři se ukazuje být zdrojem víra v jakési vyšší dobro, vyšší spravedlnost, dobré lidi kolem, ale i víra v sebe a svou schopnost „poprat se s životem“. Naději ve stáří přináší i pozitivní představa „života věčného“, ať už v religiózním či nereligiózním smyslu. Pro religiózní senioři je zdrojem naděje na setkání se zemřelými blízkými a s očekáváním konečné vyšší spravedlnosti. Nereligiózní senioři vyjadřovali naději v jakousi „dobrou stopu“, kterou po sobě zanechají svým dětem či obecně „lidstvu“. Lze konstatovat, že naděje ve stáří vede z minulosti do budoucnosti: na základě zpracování dlouhého uplynulého životního úseku je možné formovat očekávání do budoucna.

2.2.5 *Potřeba lásky*

Výčet stěžejních spirituálních potřeb seniorů (resp. kategorií potřeb) uzavírá potřeba milovat a být milován. Pod kategorií lásky by bylo možné zařadit Koenigem (1994) definovanou potřebu bezpodmínečné lásky a podpory, vděčnosti, potřebu odpustit a odpuštění zažít, potřebu vědět, že Bůh je na mé straně, potřebu podpory a validace spirituálního/religiózního jednání, ale i potřebu smysluplnosti a naděje.

Již z podstaty sociálního rozměru důstojnosti vyplývá úzký vztah potřeby lásky s vědomím vlastní důstojnosti a hodnoty. Teologická antropologie připomíná dialogický, vztahový charakter stvoření člověka jako bytosti v jádru své přirozenosti společenské: bez vztahu k ostatním člověk nemůže rozvíjet své lidství, a tedy ani žít důstojně (Buber, 1969:80; GS čl. 12). Život ve společenství druhých ovšem napomáhá k realizaci lidské osoby jedině tehdy, když je jeho podstatou láska, důstojnost a úcta – v opačném případě může být zdrojem frustrace a ponížení. V tomto smyslu může institucionální prostředí penzionů a domovů pro senioři přispět k realizaci a osobnostnímu rozvoji svých obyvatel, ale také může jejich potenciál zničit. Potřeba lásky byla jediná oblast, ve které analýza odhalila *výrazný rozdíl mezi senioři žijícími ve vlastním bytě a senioři žijícími v rezidenčním zařízení*. Obyvatelé domovů pro senioři vyjadřovali potřebu milovat a být milován daleko výrazněji, explicitněji, a hlavně častěji než ti, kteří žili v prostředí vlastního bytu.

Ve výpovědích vystupovaly dvě základní podoby potřeby lásky: **potřeba vědět, že jsem tu ještě pro někoho a ještě je tu někdo pro mě**; ve vztahu k vědomí důstojnosti a hodnoty by tyto formy bylo možné parafrázovat jako skutečnosti, že ještě *stojím za to*, aby tu byl někdo pro mě a aby někdo potřeboval právě mě. Potřeba lásky směrem k druhým ve výpovědích vystupovala jako potřeba užitečnosti, potřeba vědět, že moje práce někoho obohatí, že ještě mám co darovat, čím posloužit, že je ještě někdo, kdo potřebuje, abych ho miloval. Potřeba lásku dávat měla velmi často vysloveně hmotnou, doslovnou podobu, jako potřeba **obdarovávat** své blízké hmatatelnou věcí či penězi.¹⁸ Senioři s hrdotí a uspokojením v hlase v rozhovorech zdůrazňovali, čím v životě obdarovali, obdarovávali či obdarovávají své blízké. V některých výročí doslova splývalo vyjádření kvality vztahu (mají mě rádi, mám je ráda) s vyjádřením míry obdarování (tohle všechno ode mě dostali). Tuto nuanci může ilustrovat úryvek z rozhovoru s Jindrou (93):

S: *„A pěkný vztahy máte s dětma?“*

J: *„No ježíš, vždyť já jsem jim všechno dala. My když jsme měli tady dvoupokojový byt, tak když děti odešly, tak jsme si vzali jedna plus jedna byt. A měla jsem tady od tří let vnučku od dcery. No a... co jsem vám chtěla říct ještě?“*

S: *„Že máte pěkný vztah s dětma.“*

J: *„No já jsem ten byt, tak jak byl, tak jsem ho dala tej svéj vnučce. Nechala jsem ho na ní přepsat. Tak ona ho prodala pak zase. No tak oni ví všichni, že jsme jim dali všechno s manželem, nechali je vystudovat.“*

¹⁸ Lze odvozovat, že potřeba obdarovávat hmotnými dary souvisí s potřebou věřit, že jsem respektován.

Senioři vyjadřovali potřebu vědět, že jejich práce přináší užitek druhým; pokud by jejich byla „k ničemu“, znamená to, že „k ničemu“ jsou taky oni sami – nejen jejich práce, ale druhotně i vlastní hodnota a důstojnost jsou devalvovány. Tento aspekt zřetelně ukazuje úskalí ergoterapeutických dílen, jejichž činnost nevede k praktickému a užitečnému výsledku, dávajícímu klientům smysl. Dokladem může být příklad Marie (85), obyvatelky Zálesí. Když vykládá o aktivitě s praktickým dosahem, potěšeně a zároveň skromně se usmívá: *„Já třeba jsem ponožek upletla moře a všechno možný. Když nemám zrovna co na práci, tak pletu do charity tady zdejší obvazy. Přej to posílají někam do Afriky.“* Marie je ale nejen aktivní pletařka. Ve výtvarné dílně poměrně jednoduchou technikou tvoří skutečně krásné textilní obrazy. Již hotové obrazy mají svůj velký prostor na zdi výklenku, který ale Marie ukazuje se smutným úsměvem a jaksi rozpačitě – výklenek je u nouzového východu, kterým prakticky nikdo nechodí a jen velmi málo lidí Mariiny obrazy uvidí, ocení je a potěší se s nimi. Za promyšlenějšího přístupu personálu (nabízí se vernisáž pro veřejnost s Mariinou autogramiádou, zapůjčení obrazů na výstavu do městské knihovny atp.) by mohla Marie svými obrazy dávat stejnou lásku a radost jako obvazy pletenými pro lidi v Africe.

Senioři vyjadřovali potřebu **pomáhat druhým**, podílet se na veřejně prospěšné činnosti či pomoci konkrétním lidem, kteří jsou na tom hůře. Přítomnost osoby, která „čeká na moji lásku“, byla zejména seniory z rezidenčního zařízení reflektována jako hodnota. Hana (83), přestože je v kontaktu s přítelkyní mimo Zálesí, vyjadřuje radost a hrdost z toho, že v domově „má svého člověka“, který je na ní určitým způsobem závislý a potřebuje ji. V souvislosti s tímto vztahem Hana používá výrazy, jež působí místy majetnický (mám, moje):

„A tak tady mám teď tu paní učitelku Kašparovou... taky musela sem. Tak to je moje... Prostě, a když dlouho nejdu, tak vždycky říká: vy jste na mě zapomněla. Takže my jsme se takhle sblížily, chodíme spolu po chodbě, někde si sedneme a spolu povídáme, někdy k nám taky přijde ještě jedna paní taky.“

Potřeba lásky druhých vyjadřuje touhu zakoušet podporu a láskyplnou péči, mít si komu postěžovat, cítit bezpodmínečný zájem o svou osobu – ať už ze strany lidí či Boha. Data odkryla tři základní zdroje naplnění této potřeby lásky druhých: zakoušení Boží lásky, pevné vztahy s potomky a přátelské vazby v okolí seniora. **Vědomí transcendentálního partnera**, který je vždy připraven naslouchat, k němuž lze neomezeně směřovat prosby, stesky, zklamání, pocity radosti i vděčnosti, se ukazuje být velkou posilou zejména ve chvílích osamění. Religiózní senioři vyjadřovali potřebu jistoty, že Bůh je má rád, že je zachrání a podpoří, když je jim zle – o to víc, pokud se necítili být milováni a přijímáni lidmi.

Významným zdrojem lásky a podpory je přirozeně vlastní rodina, **vztah s dětmi a vnoučaty**. Funkční rodinné vztahy byly vysoce hodnoceny seniory jak z domácího, tak rezidenčního prostředí. Můžeme uvažovat, že dobrá rodina se zdravými vztahy je nejen zdrojem lásky a podpory, ale také zdrojem důstojnosti a hodnoty člověka, jenž může ve stáří oprávněně sklízet plody své dobré výchovy a se kterým se pořád počítá. Nefunkční vztah byl v rozhovorech popisován vždy se smutkem a výrazem určitého zahanbení. Ve způsobu, jakým senioři o své bolesti vypovídali, byla patrná tendence patologický jev v rodině primárně nějak zlehčit, bagatelizovat, ohladit, omluvit. Aktuální rodinné vztahy jsou bezesporu výslednicí mnoha dlouhodobých faktorů a na vnějším pozorovateli (pečujícím, sociálním pracovníkovi, duchovním) neleží zodpovědnost za jejich rozklíčování; může ovšem pomoci naplnit potřebu lásky a podpory svým aktivním nasloucháním, sdílením, zájmem o konkrétního člověka v jeho situaci. Koenig (1997:38) vyzdvihuje význam aktivního naslouchání a spolusdílení jako aktu lásky, jenž starému člověku pomáhá zpracovat a pochopit vlastní životní situaci, otupit hrany bolesti, získat odstup, a tak posiluje jeho vůli k životu a sílu vzdorovat sklíčenosti a depresi.

Významným zdrojem naplnění v oblasti vztahů jsou ale také **vztahy mimo okruh rodiny**. Potřebu těchto vztahů vyjádřila většina participantů. Zatímco ale senioři žijící v domácím prostředí zmiňovali potřebu přátelských vztahů mimo okruh rodiny spíše mimochodem a jejich absenci nijak dlouze

nekomentovali, senioři žijící v rezidenčním zařízení absenci přítele (společníka) zmiňovali jako zásadní nedostatek; pokud jej našli, verbalizovali tuto skutečnost jako velké štěstí. Lze se domnívat, že specifické prostředí domova pro seniory posiluje touhu sdílet svůj životní příběh s někým, kdo buď žije ve stejných podmínkách (tedy nejen proto, že je blízko a snadno dostupný, ale právě proto, že zakouší podobné situace), nebo má alespoň podobnou generační zkušenost, a tedy může lépe pochopit situace a problémy související se stářím a s chodem domova.

Navazovat přátelské vztahy se ale právě v institucionálním prostředí ukazuje být nejednoduché. Přes neustálý kontakt se spoluobyteli či personálem zůstává starší člověk často osamělý. K pocitu „osamělosti v davu“ mohou paradoxně přispívat i nesprávně vedené skupinové aktivity. Skupina, v níž se opakovaně dostává pozornosti zejména lidem přirozeně komunikativním, extrovertním či dominantním seniorům, bezesporu negativně ovlivňuje vědomí důstojnosti a hodnoty těch „neviditelných“ – introvertů bez specifických, skupinou oceňovaných schopností. Příkladem může být situace ve výtvarné dílně v Zálesí¹⁹ komentovaná Cecilíí (86).

S: „*A takhle jak tam sedíte kolem toho stolu na ty dílně, tak to si můžete popovídat?*“

C: „*Oni povídají, ale já moc ne. Protože ona má sólo většinou ta pani Nela... No a já sedím na druhý straně, protože já jsem na vozíku. No a s tím, jak sedí vedle mě, on je taky po bourače, ten Petřík, tak s tím sedíme vedle. A vždycky tam přivezou na vozíku nějakou tu babičku, taky aby přišli mezi lidi ty starý.*“

Potřeba zdravých vztahů se neomezuje pouze na vztahy s žijícími lidmi, ale také na vztahy se zemřelými, které mohou být zatížené mnoha současnými i dávnými konflikty, nepochopením, zraněními. Součástí potřeby lásky a podpory se tak i v případě jihočeských participantů ukazuje být Koenigem (1994) definovaná **potřeba odpustit a odpuštění zažít**. Výroky seniorů potvrzují obtížnost odpustit zejména sobě samému, reflektovanou například Grünem (2009), a to i v případě tradičně religiozních, věřících seniorů. S ohledem na tuto potřebu se duchovní doprovázení jak religiozních, tak – snad ještě naléhavěji – nereligiozních seniorů jeví jako naprosto zásadní a nezbytná pomoc na cestě nejen k duchovní zralosti, ale obecně ke kvalitě života ve stáří.

Než oblast analýzy dat výzkumné studie uzavřeme, nelze si nevsimnout ještě jedné skutečnosti. V odborné i populární literatuře bývá jako jeden z hlavních úkolů stáří uváděna příprava na umírání a smrt. Koenig (1994) zařadil potřebu připravit se na umírání a smrt mezi čtrnáct stěžejních spirituálních potřeb, stejně tak v českém kontextu např. Svatošová (2012), která zároveň upozorňuje na obtíže přímé verbalizace a následné identifikace této potřeby. Ve výpovědích participantů výzkumu tato potřeba explicitně vyjádřená nebyla. O důvodech této absence lze pouze spekulovat: může být ovlivněna tím, že žádný ze seniorů aktuálně neřešil závažné zdravotní problémy, zároveň může odrážet všeobecnou společenskou tabuizaci tématu smrti a umírání. Můžeme se ale také domnívat, že postavení této potřeby je podobné postavení potřeby vědomí vlastní důstojnosti

¹⁹ V šicím kroužku je dlouhý stůl, kolem něj sedí skupina žen a jeden muž. Na stole jsou různé komponenty textilních hraček, které tu účastníci tvoří. V čele stolu sedí Nela (87), zručná a rychlá. Podle způsobu hovoru i podle tónu, jakým k ostatním mluví, je patrné, že je zde nepsanou „vedoucí“. Před sebou má části hraček, které je potřeba sešít přesně, protože dávají zvířátkům tvar. Hrdě mi vysvětluje, co dělá, a poslouchá pochvalná slova aktivizační pracovnice, která střih hraček vymyslela: „*No jo, naše pani Nela, ta mě ale vůbec nepotřebuje!*“ Bezprostředně vedle Nely sedí další tři zručné švadleny. Po odchodu pracovnice z místnosti Nela začíná vyprávět, ženy, které jsou jí nejbližší, diskutují o šicím procesu i o jiných věcech, radí se s Nelou, nahlas potvrzují její tvůrčí schopnosti. Dál od Nely a blíž k opačné straně stolu sedí ti pravděpodobně méně zruční – před sebou mají kousky rouna, knoflíky, které třídí, kousky krepevých papírů, které žmoulají do kuliček – ty se pak sypou do velkých pytlů podle barev a v budoucnu budou tvořit materiál na výrobu obrázků. Tito senioři – tři ženy a jeden nekomunikující muž – trhají rouno na malé kousky a žmoulají kuličky spíš mlčky, jen výjimečně někdo z nich doplní dvěma či třemi slovy diskusi. Nejen pracovní úkoly, ale i pozice na pomyslném interním „společenském žebříčku“ jsou jasně dané. (Zdroj: terénní poznámky autorky.)

a hodnoty; přestože je málokdy přímo vyřčena, prolíná se všemi spirituálními potřebami a nějak je v nich obsažena. Seniori vyjadřovali potřebu „odejít od čistého stolu“: uspořádat svůj životní příběh i praktické záležitosti, napravit vztahy, touhu po uzdravení zranění z minula, po odpuštění, ti religiózní potřebu posílit obraz „dobrého Boha“, který je – spolu s jejich blízkými, očekává.

4. Závěr

Specifické úkoly stárí, nutnost adaptace na fyzické a psychické omezení včetně kognitivně-emoční přestavby, vzrůstající závislost na ostatních, životní bilancování a zároveň zkracující se životní perspektiva vedou k akcentaci některých potřeb z oblasti psycho-spirituální. V českém prostředí, na rozdíl od anglosaského, stále chybí kontinuální vzdělání sociálně-zdravotnického personálu v oblasti duchovní dimenze, úkolů a potřeb stárí – jako by péče o duchovní dimenzi života člověka patřila někam „za“ nebo „mimo“ sociální a zdravotní péči. Bez umenšování významu péče o fyzickou a psychickou kondici ve stárí ale nelze ignorovat, že nejdůležitější úkoly adaptace stárí leží v oblasti osobní spirituality a vyžadují zejména aktivitu duchovní, niternou. Slovy Kazatele, je „čas boje i čas pokoje“ (Kaz 3,8).

Odborná literatura nepředkládá jakousi obecnou definici spirituálních potřeb; různí autoři nabízejí možné pohledy bez nároku na vyčerpání tématu. Výzkumná studie, jejímž výsledkem je typologie pěti stěžejních spirituálních potřeb uvedená v tomto článku, zahrnuje pouze malý počet jihočeských seniorů, nicméně se lze domnívat, že potřebu vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty, kontinuity smysluplného životního příběhu, naděje a životního cíle, víry a lásky zakoušejí i další seniori. Analýza neodhalila výraznější rozdíly v každodenním zakoušení těchto potřeb mezi obyvateli domova pro seniory a seniory žijícími ve vlastním bytě, až na jednu výjimku, kterou je potřeba lásky. Potřeba lásky, a to zejména potřeba lásku dávat, být druhým prospěšný, užitečný, se zdá být výrazně silnější v případě seniorů z rezidenčních zařízení. Zdá se, že život v institucionálním prostředí, které kromě jiného vyžaduje radikální změnu životního stylu, podřízení se určitému kolektivnímu duchu a akceptaci často nedobrovolného soužití s názorově i povahově cizím spolubydlícím umocňuje zakoušení právě potřeby „být někomu k něčemu“. Tuto potřebu může do určité míry saturovat zapojení do vhodných volnočasových aktivit. Pokud zvolená aktivita nedává staršímu člověku smysl a činnost, kterou v rámci ní vykonává, nepřináší konkrétní výsledek (ať už hmotný či nehmotný), potřebu dávání nejenže nenaplnjuje, ale naopak utvrzuje seniora v pocitu zbytečnosti, určité bezcennosti a bezmoci.

Můžeme shrnout, že pět stěžejních duchovních potřeb evokuje pět prstů lidské ruky, jejíž dotyk může vyjadřovat víru a důvěru, naději i lásku, soucit, podporu, empatii, uklidnění, odpuštění i respekt, ale hlavně lidskou blízkost a sdílení. Právě lidská blízkost, dostatek času a aktivní naslouchání je základní podmínkou identifikace spirituálních potřeb tak, aby skutečně odrážely stav konkrétního člověka. Podstatou duchovního doprovázení seniorů v jejich každodenním životě ovšem není pouze jakési „sycení“ těchto potřeb z vnějšku, ale zejména pomoc při odkrytí vlastních zdrojů a vlastní životní síly ke zvládnutí specifických úkolů stárí. Nezbytným předpokladem smysluplné podpory zdravého duchovního rozvoje seniorů je tak odpovídající vzdělání (a vzdělávání) všech, kteří s nimi pracují, či o ně pečují.

V závěru textu nelze nepřipojit poněkud hořkou poznámku: již před sedmi lety upozorňovala lékařka Eva Kalvínková, propagátorka nemocničního kaplanství, na obtíže spojené s rozpoznáváním spirituálních potřeb pacientů českých nemocnic. Apelovala přitom na důsledné vzdělávání lékařů, sester a ostatního personálu v oblasti identifikace těchto potřeb, jež podmiňuje odpovídající péče. Rozhodně nelze konstatovat, že v současnosti je podpora v naplňování duchovních potřeb (ať už pacientů či klientů domovů pro seniory) plošně zavedenou praxí.

Použité zdroje

- Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. 1991. 2. katolické vyd. Praha: Zvon.
- ATCHLEY, R. C. 2009. *Spirituality and Aging*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- BALTES, P. B. 2009. Stáří a stárnutí jako oslava rovnováhy: mezi pokrokem a důstojností. In: GRUSS, P. *Perspektivy stárnutí z pohledu celoživotního vývoje*. Praha: Portál, 11–27.
- BAUMEISTER, R. F., LEARY, M. R. 1995. The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529.
- BIERLEIN, K. H. 1993. *Lebensbilanz Krisen des Alterwerdens meistern; kreativ auf das Leben zurückblicken; Zukunftspotentiale ausschöpfen*. München: Claudius-Verl.
- BUBER, M. 1969. *Já a ty*. Praha: Mladá fronta.
- CZECH, J. 2003. *Psychoterapie a víra: základy duchovní psychoterapie*. Ostrava: JUPOS.
- FOWLER, J. 1991. *Stufen des Glaubens*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- FRANKL, V. E. 2006. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta.
- FRIELINGSDORF, K. 2010. *Falešné představy o Bohu*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- FÜRST, W., WITTRAHM, A., FEESER-LICHTERFELD, U. 2003. „Selbst die Senioren sind nicht mehr die alten...“: Praktisch-theologische Beiträge zu einer Kultur des Alterns. Reihe: Theologie und Praxis. Münster: Lit Verlag.
- GOFFI, T., DE FIORES, S. 1999. *Slovník spirituality*. Praha: Karmelitánské nakladatelství.
- GRÜN, A. 2009. *Umění stárnout*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- CHOCHINOV, H. M. 2012. *Dignity Therapy: Final Words for Final Days*. Oxford: Oxford University Press.
- GUARDINI, R. 2002. *O živém Bohu*. Praha: Vyšehrad.
- KALVACH, Z. 2004. *Respektování lidské důstojnosti*. Praha: Cesta domů.
- KOENIG, H. G., LAMAR, T., LAMAR, B. 1997. *A Gospel for the Mature Years: Finding Fulfillment by Knowing and Using Your Gift*. Binghamton: Routledge.
- KOENIG, H. G. 1994. *Ageing and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Midlife and Later Years*. New York: Haworth Pastoral Press.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2011. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie: možnosti, které čekají*. Praha: Grada.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2006. *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha: Grada.
- KÜNG, H. 2012. *V co věřím*. Praha: Vyšehrad.
- LAUDÁTOVÁ, M., VIDO, R. 2010. Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia*, 7(4), 37–61.
- MASLOW, A. H. 2014. *O psychologii bytí*. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- PARGAMENT, K. I. 2007. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: Guilford Press.
- SELIGMAN, M. E. 2003. *Opravdové štěstí: pozitivní psychologie v praxi*. Praha: Ikar.
- STRÍŽENEC, M. 2001. *Súčasná psychológia náboženstva*. Bratislava: IRIS.
- STRAUSS, A. L., CORBIN, J. M. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- SUCHOMELOVÁ, V. 2015. *Seniři a spiritualita: duchovní potřeby v každodenním životě*, disertační práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky.
- SUCHOMELOVÁ, V. 2014. Snad Pámbu dá, snad pomůže mi... *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*, 4(3), 39–53.
- SVATOŠOVÁ, M. 2012. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?* Praha: Grada.
- SÝKOROVÁ, D. 2012. Autonomie. In: KALVACH, Z. et al. *Křehký pacient a primární péče*. Praha: Grada, 34–38.

- SÝKOROVÁ, D. 2007. *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- TAVEL, P. 2009. *Psychologické problémy v starobe I*. Pusté Úľany: Občianske združenie Schola Philosophica.
- TORNSTAM, L. 1996. Gerotranscendence – A Theory About Maturing into Old Age. *Journal of Aging and Identity*, 1, 37–50.
- ZVEŘINA, J. 1995. *Pět cest k radosti: výbor z díla*. Praha: Zvon.
- II. Vatikánský koncil. 1994. Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, 271–297.

Stereotypizace bezdomovství

Stereotypes about the Homeless

Vít Dočekal, Pavel Kliment

Mgr. Vít Dočekal, Ph.D.,¹ vystudoval obory sociologie a andragogika na Univerzitě Palackého v Olomouci. Působí jako odborný asistent na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Zabývá se obecnou andragogikou, firemním vzděláváním a bezdomovstvím.

PhDr. et Mgr. Pavel Kliment, Ph.D.,² vystudoval obor andragogika a psychologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Působí jako odborný asistent na Katedře psychologie a patopsychologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Zabývá se bezdomovstvím, etablováním islámu v ČR a nedobrovolnými klienty v sociální práci.

Abstrakt

Text pojednává o reálných a předpokládaných charakteristikách lidí bez domova. Příspěvek poukazuje na rozdíly u jednotlivých charakteristik z pohledu respondentů a z pohledu dat z dříve realizovaných výzkumů. Cílem textu je poukázat na stereotypy objevující se u popisu bezdomovecké populace, které mohou být překážkou poskytování pomoci ze strany občanů, ale i pomáhajících profesionálů. Četné výzkumy dokazují, že stěžejní roli v boji proti těmto stereotypům může sehrávat formální vzdělávání, v rámci něhož mohou být předávány odpovídající informace týkající se bezdomovecké populace, jakož i osvětová činnost.

Klíčová slova

bezdomovství, lidé bez domova, charakteristiky, postoje, sociální práce, stereotypizace

Abstract

The goal of this study is to present public beliefs and attitudes on homelessness and describe prevalent stereotypes in this area. The paper shows differences between respondent's answers and findings from previous surveys on homelessness and explains how these partially false assumptions can influence the policy towards homelessness. Numerous research results indicate the key role of formal education which can dispel negative homelessness stereotypes by presenting appropriate information.

Keywords

attitudes, characteristics, homelessness, social work, stereotypes

¹ Kontakt: Mgr. Vít Dočekal, Ph.D., Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, třída Svobody 26, 779 00 Olomouc; vit.docekal@upol.cz

² Kontakt: PhDr. et Mgr. Pavel Kliment, Ph.D., Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, třída Svobody 26, 779 00 Olomouc; pavel.kliment@upol.cz

1. Úvod

Naše stať představuje dílčí závěry výzkumu, který se týkal identifikace postojů k lidem bez domova (viz např. Dočekal, Kliment, 2014). Jsou v ní zachyceny představy respondentů, které se týkají jednotlivých charakteristik lidí bez domova. Tyto představy jsou pak srovnány s existujícími objektivními daty popisujícími reálné charakteristiky lidí bez domova. Uvedený postup umožňuje identifikovat stereotypy většinové populace týkající se sledované skupiny osob. Jejich znalost se může stát účinným nástrojem v jejich korekci, znevažující postoje týkající se lidí bez domova jsou totiž častou překážkou pomoci, která může být poskytována většinovou populací, ale i některými pomáhajícími profesionály. Sdílené stereotypy tak brání procesům sociální inkluze a žádoucí integraci lidí bez domova do většinové společnosti. Četné výzkumy (Buch, Harden, 2011; Gorski, 2012; Mobley, 2007) dokazují, že stěžejní roli v boji proti těmto stereotypům může sehrávat formální vzdělávání realizované v rámci základní, střední i vysoké školy, v rámci něhož mohou být předávány odpovídající korigující informace týkající se bezdomovecké populace. Data obsažená v předloženém textu mohou být využita v procesech vzdělávání sociálních pracovníků ať již v rámci školského vzdělávání, nebo i v rámci dalšího profesního vzdělávání. Lze si rovněž představit jejich využití v průběhu samostudia, zejména pak těmi sociálními pracovníky, pro které nejsou lidé bez domova primární cílovou skupinou, kteří se ve své práci setkávají s lidmi bez domova spíše epizodicky a okrajově. Bezdomovství bývá rozličným způsobem definováno. Pro potřeby tohoto textu je dostačující vymezení Hradeckých (1996), kteří za lidi bez domova považují jedince, kteří nemají buďto střechu nad hlavou, nebo jim chybí domov, nebo je jejich bydlení nejisté. Hovoří pak o bezdomovství zjevném, skrytém a potenciálním. V našem výzkumu jsme se primárně dotazovali na bezdomovství zjevné, některé otázky však byly rovněž cíleny na bezdomovství skryté.

Zaujímání postojů k lidem bez domova je výrazně spojeno s charakteristikami, které populace u těchto jedinců předpokládá. Objektivních informací, které se týkají charakteristik lidí bez domova a které lze považovat za validní, je však jen omezené množství.

2. Cíle výzkumu a možnosti využití

Cílem našeho šetření bylo rozkrýt postoje k lidem bez domova na základě zachycení hodnotících vztahů, týkajících se dílčích aspektů bezdomovství. Výsledkem je stereotypizovaný obraz o lidech bez domova a jejich dílčích charakteristikách. Námi dosažených výsledků lze využít na rozličných úrovních sociální práce, jako nástroje boje s existujícími stereotypy, a zejména pak předsudky, které mají diskriminační roli a brání tak účinné pomoci lidem bez domova.

2.1 Postoje, předsudky a stereotypy

Postoj je psychologická tendence vyjádřená hodnocením určité entity s určitou mírou souhlasu či nesouhlasu (Eagly, Chaiken, 1998). Postoj je hodnotícím vztahem k objektům nacházejícím se v životním poli jedince. Stereotypy a předsudky lze považovat za druhy postojů. Stereotyp je sdílené přesvědčení o osobnostních rysech a chování členů skupiny. Stereotypizací přehlízíme individualitu (Hewstone, Strobe, 2006). Stereotyp je soubor charakteristik, o kterých se předpokládá, že vystihují určitou skupinu jedinců (Baumgartner, 2008).

Pokud se týká vlastní skupiny, pak lze hovořit o autostereotypech, pokud cizí, pak se hovoří o heterostereotypech. Předsudek pak lze vymezit jako hanlivý (znevažující) postoj vůči druhým na základě příslušnosti k určité skupině (Hewstone, Strobe, 2006). Nakonečný (2009) zdůrazňuje skutečnost, že předsudky jsou apriorní, nevycházejí z vlastní zkušenosti svého nositele. Navíc se mohou též týkat přisuzování pozitivních vlastností příslušníků jistých skupin. Lze pak uvažovat o pozitivních i negativních předsudcích.

Je tedy zřejmé, že předsudek je zvláštním typem stereotypu. Nás budou zajímat nejenom hanlivé postoje zaujaté vůči lidem bez domova, ale i postoje, které mají neutrální nebo dokonce pozitivní valenci, proto hovoříme o stereotypizaci bezdomovství.

V utváření stereotypů se odráží jedincova snaha strukturovat sociální svět do jednotlivých kategorií a redukovat tak svou nejistotu v případě kontaktu s příslušníky sledovaných skupin.

Jelikož se jedná o kategorii, pak se kolem většinou jediného identifikačního znaku takto kategoriální informace sdružují další předpokládané charakteristiky (Hewstone, Strobe, 2006). Stereotyp tak v sobě vždy obsahuje zkreslení reality, v našem případě zkreslení týkající se skupiny lidí bez domova. Stereotyp může být výsledkem osobní zkušenosti, častěji se však formuje díky procesům sociálního učení. Jedinec je mnohdy nositelem stereotypu, aniž má bezprostřední zkušenost s příslušníky dané skupiny.

S uvedenými jevy ve vztahu k bezdomovství úzce souvisí haló efekt. Jedná se o zastoupení centrálních charakteristik, které je u lidí bez domova očekáváno, což mnohdy neodpovídá realitě. Tyto předpokládané charakteristiky mají dopad na podobu mentálního obrazu, který si o těchto osobách vytváříme. Takovou halóefektovou charakteristikou u lidí bez domova je předpoklad, že naprostá většina sledovaných jedinců je závislá na alkoholu (viz dále), pod vlivem této perspektivy jsou pak lidem bez domova přisuzovány další neodpovídající charakteristiky.

3. Použitá výzkumná metoda

K získání dat byla zvolena kvantitativní strategie, metoda dotazníkového šetření, technika telefonického dotazování. Naše dotazování proběhlo v průběhu let 2014–2015, celkem bylo provedeno 379 rozhovorů. Dotazník čítal celkem 220 položek, jeho vyplnění trvalo od čtyřiceti minut až do jedné hodiny. Tematicke charakteristik lidí bez domova bylo věnováno 49 položek v dotazníku. Krom uvedeného byly zjišťovány postoje týkající se pomoci lidem bez domova, vnímání problému bezdomovství jako takového, jakož i zaujímané sociální distance mezi většinovou populací a lidmi bez domova.

Výběr výzkumné metody, jakož i techniky byl určen skutečností, že naše šetření bylo součástí komparativní studie, jejímž koordinátorem byl Paul Toro. Všechny položky byly převzaty ze šetření Tora a jeho spolupracovníků, obdobný dotazník se stal nástrojem sběru dat mezinárodní komparativní studii týkající se zjišťování postojů k bezdomovství, kdy jednotlivé postoje byly zjišťovány v USA, Velké Británii, Belgii, Itálii a Německu (Toro et al., 2007). Nevyužili jsme možnosti zařadit do dotazníku vlastní položky. Dotazník byl přeložen do českého jazyka a zpětně pak do jazyka anglického, aby byla ověřena správnost jeho překladu. Následně byl dotazník pilotován na dvaceti respondentech, což vedlo ke korekci některých otázek a alternativ odpovědí. Odpovědi byly v dotazníku většinou zachycovány pomocí Likertovy škály, většinou čtyřbodové. Škály neobsahovaly střední hodnotu, ke které někteří respondenti tíhnou. Do dotazníků byly řazeny i škály s reverzní podobou. Dosažené výsledky jsou prezentovány v podobě relativní četnosti.

Důvody pro volbu výzkumné metody a techniky a následné strategie konstrukce výzkumného vzorku byly organizačního a finančního charakteru – kvůli snaze zachovat co největší podobnost s komparovanými výzkumy v dalších zemích a rozsáhlosti rozhovorů jsme nezvolili např. omnibusové šetření, jehož podobu by bylo náročné kontrolovat a které by v tomto rozsahu (přes 200 otázek) bylo nákladnější. Tato strategie se však jeví jako vhodná pro budoucí rozpracování jednotlivých témat a zjištění vztahů mezi některými proměnnými, které si zaslouží bližší pozornost i nezpochybnitelně reprezentativní vzorek umožňující konstatování týkající se české společnosti. Ze stejných důvodů byla také vybrána metoda telefonického dotazování, která vycházela z původní studie a umožnila efektivnější využití prostředků. Telefonické dotazníkové šetření umožňuje provést rozhovor i přes prostorovou distanci mezi tazatelem a respondentem. Další výhody uvádí např. Disman (2002) – větší anonymita než rozhovor tváří v tvář, která je u poměrně citlivého tématu bezdomovství velmi důležitá. I přesto byla v rámci navazování kontaktu patrna nedůvěra ze strany respondentů, kteří byli často přesvědčeni, že došlo k identifikaci jejich osoby a že dané šetření není anonymní, což vysvětlovalo i velký počet odmítání ze strany oslovených. Z tohoto důvodu byl pak realizován každý patnáctý pokus o navázání kontaktu. Reálně měl tazatel k dispozici jen telefonní číslo, neměl představu, ke komu volá ani do jakého místa volá, šetření tedy bylo anonymní. Další výhodou uváděnou Dismanem je menší interviewer bias (což je důležité vzhledem k požadavku na komparaci). Naráželi jsme však i na nevýhodu, kterou Disman popisuje, a to zahlcení respondentů marketingovým výzkumem a nabídkami, které vedlo k odmítání rozhovoru ještě před jeho uvedením.

4. Výběr výzkumného vzorku

V původním americkém výzkumu této komparativní studie (Tompsett a kol., 2006) proběhlo tážení prostřednictvím pevných linek, oslovovány byly domácnosti, které byly náhodně vybrány pomocí náhodného generování čísel. V původním i našem výzkumu domácnosti³ pak byl vyžádán člen domácnosti, který dosáhl 18 let a měl jako poslední narozeniny. V našem výzkumu jsme tedy oslovovali pouze respondenty starší 18 let, tento požadavek vycházel z požadavků komparativní studie. Podle údajů Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2014b) se ve skupině osob 18+ k 31. 12. 2014 nacházelo přibližně 8,7 milionu obyvatel (82% obyvatel v ČR).

V našem případě byli respondenti oslovováni primárně pevnou linkou, i vlivem zkušeností výzkumníků z týmu komparativního výzkumu a situace rozložení dostupnosti mobilních a pevných linek však bylo velké množství respondentů oslovováno pomocí čísel mobilních telefonních operátorů. Oslovované domácnosti jsme vybírali podle vlastnictví mobilního telefonu či pevné linky – 84 případů (22%) spadalo do skupiny domácností pouze s pevnou linkou, 136 domácností bylo vybráno v kategorii vlastnictví jak mobilní, tak pevné telefonní linky (36%), 159 (42%) domácností spadalo do skupiny, která vlastnila pouze mobilní telefon. Tento kvótní výběr jsme provedli na základě požadavků komparativní studie, přičemž jsme vycházeli ze statistik Eurobarometru pro Českou republiku, podle kterého má 42% domácností přístup pouze k mobilnímu telefonu, zbytku je dostupná pevná linka. Skupina 4% domácností není pak k žádnému typu telefonní linky připojena vůbec (Special Eurobarometr 249, 2006). Uvědomujeme si limity této strategie. Vlivem oslovování domácností prostřednictvím pevných i mobilních linek mohlo dojít k zařazení některých domácností do výzkumného souboru vícekrát – to se týkalo většiny případů (ať už v případě respondentů majících přístup k pevné i mobilní lince, tak v případě mobilních telefonů, kde předpokládáme vlastnictví více telefonů v rámci domácnosti), zkreslení vlivem této strategie mohla „uniknout“ pouze skupina mající přístup pouze k pevné lince. Rizika tohoto přístupu jsme si byli vědomi, řídil se však obecnou strategií nadřazené mezinárodní studie. Dalším důvodem, který vedl ke zjednodušení a možnému zkreslení výběru, byla nemožnost volby jiné strategie – nejsme si vědomi databáze telefonních čísel, která by jednotlivé kontakty sdružovala podle vlastnictví jednotlivými osobami či domácnostmi, která by nám umožnila eliminovat vícenásobné zastoupení domácností ve výzkumném souboru.

Vzorek tvořily částečně náhodně a částečně kvótně vybrané domácnosti z České republiky, které byly osloveny jak prostřednictvím pevných linek, tak mobilních telefonů. Adresáře pevných domácích linek, jakož i adresáře mobilních telefonů byly vytvořeny náhodným výběrem. Držitelé mobilních telefonů byli určení pomocí tabulky náhodných čísel, takto byla vytvořena šestice čísel, která byla umístěna za existující mobilní předvolbu, vždy jedno nálosované číslo za jednu předvolbu, další se umístilo za druhou předvolbu v pořadí atd. Takto vytvořený adresář mobilních čísel obsahoval řadu neexistujících čísel, což se odrazilo v pracnosti navazování kontaktů. Adresář pevných linek byl vytvořen na základě příjmení, která se vyskytují na území ČR a která jsou k dispozici na stránkách Ministerstva vnitra ČR. Následně bylo nálosováno, kterému příjmení bude vyhledáváno telefonní číslo v náhodně vybraném okrese. K tomuto účelu jsme využili internetový vyhledávač seznam.1188.cz. Pokud nositel příjmení v daném okrese nebyl majitelem pevné telefonní linky, hledali jsme telefonní číslo k příjmení, které následovalo v pořadí. Takto jsme postupovali, dokud jsme nenalezli příjmení s odpovídajícím telefonním číslem. V případě pevných linek byl tedy zvolen kvótní výběr – vybírali jsme oslovené domácnosti v rámci okresu v počtu, který odpovídal velikosti těchto okresů v rámci ČR. Tímto rozhodnutím jsme chtěli dosáhnout zastoupení menších i větších sídel. Vybrán byl nejprve okres nejmenší, kterému bylo přiřazeno nejmenší množství oslovených domácností, další počty byly následně distribuovány formou přibližného násobku odpovídajícího porovnání s počtem obyvatel v nejmenším okrese. Míra reprezentativnosti výzkumného vzorku a tím i možnost zobecnění výsledků našeho šetření na celou českou populaci starší 18 let je diskutabilní. Dostupné webové nástroje uvádějí, že je pro velikost námi vybraného souboru při běžně užívané hodnotě hladiny významnosti 0,05 dostačujících přibližně 380 respondentů (viz např. National Statistical Service, 2016; SurveyMonkey, 2016; Creative Research Systems, 2016 a další), což téměř odpovídá počtu respondentů v naší studii. Zároveň si však uvědomujeme složitost konstrukce výzkumného vzorku a nejednotnost tohoto procesu. Zatímco část respondentů byla vybírána náhodně

³ Počet domácností se v ČR pohybuje kolem 4,4 milionu (ČSÚ, 2013).

(s výhradami, které jsme odkryli výše), část vzorku byla konstruována kvótně. Tyto limity neposkytují silnou oporu pro zobecnění, můžeme tak hovořit o charakteristikách a postojích výzkumného vzorku.

V případě navázání telefonického kontaktu tazatel požádal, zda by mohl hovořit s osobou starší osmnácti let, která měla v domácnosti jako poslední narozeniny. Pokud tato osoba nebyla aktuálně přítomna, byl rozhovor přesunut na pozdější dobu. Telefonisty byli studenti, kteří prošli školením a kteří v první fázi výzkumu pracovali pod supervizí organizátorů šetření. V dalších fázích šetření supervize organizátorů probíhala nahodile. V úvodní fázi byly také organizovány schůzky, na kterých tazatelé hovořili o svých případech ze své telefonní praxe, které se týkaly jejich rozhovorů a které byly využitelné i pro ostatní tazatele. Organizátoři šetření telefonicky ověřovali, zda na uvedená telefonní čísla telefonisté skutečně volali, a provedli zde rozhovor.

Z oslovených bylo 48 % mužů a 52 % žen. Základní vzdělání mělo 5 % oslovených, střední 70 %, vyšší odborné 3 %, 20 % bylo vysokoškoláků a 2 % byli postgraduální studenti.

5. Výsledky a interpretace

5.1 Zdroj informací o lidech bez domova

Na straně respondentů jsme sledovali hned několik zdrojů informací o lidech bez domova. Předně se mohlo jednat o osobní zkušenost, kdy dotazovaná osoba sama ve svém životě buďto požádala někoho cizího na ulici o peníze, nebo uvedla, že byla bez domova a musela nalézt nouzové ubytování. Zkušenost a tím i informace o bezdomovecké populaci dále mohli dotazovaní získat z přímého kontaktu s lidmi bez domova, kterými byli na ulici oslovováni a žádáni o peníze. Jiný druh zkušenosti mohli získat z pouhého kontaktu s lidmi bez domova, kterými tentokrát nebyli osloveni. Dále se mohlo jednat o zprostředkovanou zkušenost, kdy člověkem bez domova byl někdo z rodiny nebo z blízkých přátel. Informace o lidech bez domova dále mohly pramenit ze společných debat s rodinou nebo přáteli. Posledním zdrojem informací o lidech bez domova mohla být masmédia. Jak konstatuje Vávra (2013), ve zjišťovaných postojích veřejnosti vůči lidem bez domova se odráží zkušenost s těmi lidmi bez domova, kteří se vyskytují ve veřejných prostorech měst, shánějí zde obživu či alespoň dočasný úkryt a jsou jakožto lidé bez domova představováni masovými médii.

Tabulka 1: Zdroje informací o lidech bez domova, ze kterých čerpají oslovení respondenti

Zdroje informací o lidech bez domova	Relativní četnost (%)
Bezprostřední osobní zkušenost – přespávání v parku, opuštěných budovách, ve stanici metra či nádraží, v noclehárně či azylovém domě	3
Bezprostřední osobní zkušenost – žebrání peněz	7
Bezprostřední osobní zkušenost – hledání nouzového bydlení u rodiny či přátel	9
Bezprostřední osobní zkušenost – nejisté bydlení	22
Kontakt s lidmi bez domova na ulici – žebrání peněz	71
Kontakt s lidmi bez domova na ulici – pouhé pozorování	85
Zprostředkovaná zkušenost – rodinní příslušníci bez domova	8
Zprostředkovaná zkušenost – přátelé bez domova	19
Zprostředkovaná zkušenost – debaty s přáteli a známými	20
Zprostředkovaná zkušenost – masmédia	82

Pokud sečteme jedince se zkušeností přespávání v parcích, veřejných budovách apod., a jedince, kteří přespávali u rodiny či přátel, tak lze vysuzovat, že celých 12 % oslovených bylo v průběhu svého života lidmi bez domova (zjevní a skrytí jedinci bez domova). Pokud bychom uvažovali, že každý jedinec využíval více možností k přespávání (např. veřejnost, azylový dům a blízcí), pak docházíme k závěru, že bezdomoveckou zkušenost má 9 % oslovených. Mezi námi oslovenými tedy mělo bezdomoveckou zkušenost 9–12 % jedinců. Celých 22 % dotázaných uvedlo, že se v průběhu života ocitlo v situaci, kdy své bydlení považovali za nejisté (potenciální jedinci bez domova). Kontakt s lidmi bez domova na veřejnosti se nelze téměř vyhnout, z jednotlivých odpovědí lze vysoudit, že pouhých 15 dotázaných s lidmi bez domova nevstupuje do kontaktu.

Ač 27 % blízkých (rodina, přátelé) má osobní zkušenost s bezdomovstvím, není bezdomovství příliš

tematizováno v rámci debat s blízkými, 20% jedinců udává, že o sledovaném jevu hovoří často a někdy, zbylý počet konstatuje, že o jevu hovoří zřídka nebo nikdy. Respondenti pak uvádějí, že jejich představa člověka bez domova je výrazným způsobem budována prostřednictvím denního tisku.

Nejčastějším zdrojem informací, které mají dopad na tvorbu mentálního obrazu člověka bez domova, je osobní kontakt s těmito jedinci, jakož i informace uváděné v masmédiích. Máme však za to, že přímý kontakt s lidmi bez domova nevede k získávání relevantních informací o lidech bez domova, v rámci tohoto kontaktu dochází spíše k prohlubování zaujatých stereotypů. Podle Belchera a Deforge (2012) v otázce vnímání nepodobnosti hraje výraznou roli stigmatizace bezdomovství, tedy mentálního vytváření představy o této nepodobnosti. Potom bližší kontakt s lidmi bez domova nesnižuje odstup, který si respondenti k lidem bez domova vytvářejí. Co se týká masmédií, pak by bylo na místě učinit obsahovou analýzu kupříkladu tiskovin a určit, která témata jsou v rámci tohoto diskursu přednostně sledována, zda nejsou denním tiskem podporovány existující předsudky vůči lidem bez domova.

Přibližně pětina dotázaných má do jisté míry relevantní informace o lidech bez domova, zbytek buduje svou zkušenost z přímého kontaktu s lidmi bez domova na veřejnosti nebo díky informacím uváděným v masmédiích. Toto vysvětluje skutečnost, proč obraz člověka bez domova nabývá u většinové populace podoby předsudku.

5.2 Předpokládané demografické charakteristiky lidí bez domova

U jednotlivých respondentů jsme sledovali odhady rozličných demografických charakteristik. Měli jsme k dispozici dva typy dat. V prvním případě se jednalo o odhady respondentů, které jsme mohli komparovat s reálnými daty, která jsou k dispozici. Mohli jsme tak určit, do jaké míry se odhady respondentů kryjí s reálnou skutečností. Ve druhém případě nám k jednotlivým odhadům chyběla odpovídající objektivní data, což nám znemožnilo provést komparaci. Přesto i tyto odhady uvádíme a pokoušíme se o jejich interpretaci.

V prvním případě se jedná o data týkající se pohlaví, rodinného stavu, věku a dosaženého vzdělání lidí bez domova. Skutečný stav byl vyvozen z posledního sčítání lidu (ČSÚ, 2012), které u nás proběhlo v roce 2011, ve kterém se rovněž podařilo shromáždit některé charakteristiky lidí bez domova. Uvedená data se týkají zjevných lidí bez domova, a to těch, kteří v době sčítání využívali sociálních služeb určených právě této skupině osob. Jednotlivé charakteristiky bezdomovecké populace zjištěné v rámci sčítání lidu se tak budou týkat spíše vzorku než celé populace zjevných lidí bez domova.

V souladu s Torem a McDonellem (1992) jsme za správný odhad považovali takový, který se nachází 20 plus minus bodů od skutečného stavu, sledovali jsme dále i správné odhady v toleranci 10 plus minus bodů. V tabulce je dále uveden průměrný rozdíl mezi odhadem respondentů a skutečným stavem (M), ze kterého šlo usoudit, zda respondenti mají tendenci podhodnocovat realitu (negativní skóre), nebo tuto přeceňují (pozitivní skóre).

Tabulka 2: Odhady dat demografického charakteru komparované se skutečným stavem

% lidí bez domova, kteří:	Skutečný stav (%)	Odhad: 20 % tolerance (%)	Odhad: 10 % tolerance (%)	M
Jsou muži	78	83	63	-8,0
Je v současné době vdáných/ženatých	9	50	29	19,2
Nebyli nikdy vdáni/ženatí	49	43	25	-13,2
Mají 29 let a méně	25	86	44	-7,9
30–44	33	78	44	-3,4
45–64	38	70	42	0,5
65 let a více	4	76	55	10,8
Mají ZŠ	32	36	19	26,3
SŠ	63	16	6	-31,5
VŠ	3	85	69	8,2

Co se týče odhadu, který se týkal podílu mužů v rámci bezdomovecké populace, za správný považujeme v případě 20% tolerance odhad procentního zastoupení mužů v populaci lidí bez domova v rozmezí

58–98. Takový správný odhad učinilo celkově 83 % dotázaných. V případě 10% tolerance se jednalo o odhad v rozmezí 68–88, správný odhad pak učinilo 63 % dotázaných. Z průměrného rozdílu mezi skutečným stavem a odhadem respondentů vyplývá, že celkový podíl mužů na bezdomovecké populaci byl jednotlivými respondenty podhodnocován. Toro a McDonell (1992) uvádí, že počet mužů v rámci jejich výzkumu uskutečněného na americké populaci je naopak nadhodnocen.

Podle výstupů z výzkumů (ČSÚ, 2012) byla přibližně polovina lidí bez domova svobodných, rozvedených dvě pětiny. Mezi ženami bylo méně svobodných (44 % žen oproti 50 % mužů), méně rozvedených (40 % žen oproti 42 % mužů) a více vdaných (16 % vdaných žen oproti 8 % ženatých mužů). Rozvodovost lidí bez domova je možno porovnat s úhrnnou rozvodovostí v roce 2011, která činila 46 %. Uvedené značí, že mezi lidmi bez domova se nenachází zvýšené procento rozvedených (ČSÚ, 2014a). Čím se bezdomovecká populace mírně liší, je míra sňatečnosti, která v roce 2011 činila 53,5 %. Je patrné, že lidé bez domova v rámci své životní dráhy méně uzavírají formální manželské svazky a díky uvedenému se též méně rozvádějí. Otázkou zůstává, zda lze z tohoto usuzovat, že lidé bez domova mají v průběhu své životní dráhy problémy s navazováním důvěrných sociálních kontaktů.

V souladu s výše uvedeným nás zajímala představa o rodinném stavu lidí bez domova. Dotazovaní velmi výrazně přeceňovali možnost, že jsou lidé bez domova v současnosti ženatí nebo vdané, naopak podceňována byla možnost, že lidé bez domova jsou svobodní. Co se týče věku, tak byl výrazněji podceňován počet jedinců, kteří jsou mladší třiceti let mezi lidmi bez domova, naopak respondenti přeceňovali počet jedinců bez domova starších 65 let. Toro a McDonell (1992) uvádějí, že jejich respondenti naopak přeceňují počty aktuálně ženatých/vdaných. Jimi dotazované osoby však mají rovněž tendenci vnímat lidi bez domova jako starší, než ve skutečnosti jsou. Nejvýraznější zkreslení lze pozorovat v odhadu týkajícím se dosaženého vzdělání. Dotazovaní předpokládali, že naprostá většina lidí bez domova má základní vzdělání, teprve pak středoškolské, kdy reálná data nasvědčují tomu, že podíl lidí se základním a středoškolským vzděláním je přesně opačný.

Dále jsme položili dotaz, kolik lidí bez domova ze 100 má děti. Polovina respondentů předpokládá, že méně než polovina lidí bez domova má děti, druhá polovina respondentů předpokládá, že více než polovina má děti. Modus byl v tomto případě roven mediánu, což značí, že respondenti nejčastěji předpokládali, že každý druhý člověk bez domova má dítě. Obdobně dopadl odhad týkající se předpokladu, že jedinci bez domova pobírají nějakou formu sociální podpory, jakož i toho, že mají záznam v trestním rejstříku. Je tedy předpokládáno, že každý druhý člověk bez domova pobírá některou z forem sociální pomoci a má záznam v trestním rejstříku. Dále nás zajímal odhad, týkající se pravidelného kontaktu lidí bez domova se svými příbuznými ne-bezdomovci. Zde byl $Me = 15$, což znamená, že polovina dotázaných má za to, že jen 15 lidí bez domova ze sta má pravidelný kontakt s příbuznými, kteří sami nejsou jedinci bez domova, nejčastěji pak oslovení předpokládali, že jen každý desátý člověk bez domova má tento typ pravidelného kontaktu. Neznáme skutečný stav v ČR, Toro a McDonell (1992) v amerických podmínkách dospěli k závěru, že dotazovaní výrazně podhodnocují četnost takového kontaktu, konstatují, že vůbec v těchto odhadech dochází k nejvýraznějším zkreslením. Pouze 24 % odhadů týkajících se kontaktu s rodinou (s 20 % tolerancí u odhadu procentuálního zastoupení) se shodovalo s realitou, tedy že přes 60 % lidí bez domova má kontakt s vlastní rodinou. Uvedené lze s jistotou opatrností vsadit rovněž do našich podmínek.

Další odhady se týkaly psychického stavu lidí bez domova. Při obecném dotazu, kolik lidí bez domova je nositelem duševní poruchy, byl $Me = 25$, polovina dotázaných se domnívá, že méně než čtvrtina lidí bez domova je nositelem psychické poruchy, polovina se pak domnívá, že duševní poruchu lze sledovat u více než čtvrtiny jedinců bez domova. Nejčastěji je předpokládáno, že téměř každý třetí člověk bez domova je nositelem nějaké psychické poruchy. Uvedený předpoklad se nekryje se zjištěním, že pokud jsou lidé bez domova v kontaktu s praktickým lékařem, tak toho vyhledávají s ohledem na psychické potíže spíše sporadicky. Pokud bude využito zdravotních statistik z ordinace praktického lékaře pro jedince bez domova, tak největší množství případů, které se řeší, se týká nemocí dýchací soustavy, kožních, oběhových a svalových poranění, infekčních, trávicích a až pak duševních poruch. Uvedené by se dalo vysvětlit dostupností této péče, jakož i ochotou lidí bez domova vyhledat tuto pomoc. Toto se bezpochyby odrazilo v relativně malém podílu duševních poruch mezi jedinci bez domova, kterých bylo 8krát méně než v případě výskytu nejčastějšího typu onemocnění, tedy onemocnění dýchací soustavy.

Důvodem kontaktu u nositelů duševních poruch byly podle Šupkové et al. (2007) nejčastěji závislosti (23 %), depresivní poruchy (19 %), poruchy spánku (17 %), reakce na stres a poruchy přizpůsobení (16 %) a schizofrenie (9 %). Uvedené podporuje předpoklad, že u lidí bez domova se nachází značný počet závislých. Pro srovnání, u většinové populace se předpokládá, že 3,8 % mužské populace je závislých na alkoholu, u žen je to 0,3 % (Sovinová, Csémy, 2010). Pokud mají dotazovaní učinit odhad, o jaké duševní poruchy se v případě lidí bez domova konkrétně jedná, pak každý desátý jedinec bez domova má být mentálně retardovaným nebo schizofrenikem, každý druhý má trpět depresemi nebo má mít problémy s drogami a že 80 ze 100 lidí bez domova je závislých na alkoholu. Uvedené poruchy jsou zřejmě u bezdomovecké populace více zastoupeny, nikoli však v takové míře, jak předpokládá veřejnost. Problematika drogové závislosti (alkoholového i nealkoholového typu) je výrazně zkoumána i jako jedna z příčin ztráty domova. Z evropského výzkumu vyšlo najevo, že tato charakteristika nebo možná příčina není vnímána jednotně napříč jednotlivými státy. Pouze 18 % Italů si myslí, že bezdomovství je způsobeno závislostí, ve Švédsku je to 81 %, v Nizozemí 75 % a v Dánsku 73 %, kdy respondenti zde měli označit tři nejvýraznější příčiny bezdomovství z nabízeného seznamu (Special Eurobarometer 321, 2010). Tato vysoká čísla se blíží i zjištěním Tora a McDonella, kteří (často nadhodnocené) vnímání vysoké důležitosti drogové závislosti při stávání se člověkem bez domova vnímají jako obecný trend – užívání drog je spatřováno jako zdroj široké škály problémů – v jejich výzkumu jej za příčinu bezdomovství označilo 75 % (Toro, McDonell, 1992). Výsledky následně podpořila i pozdější studie, kde se jako možný nástroj snížení míry bezdomovství na prvním místě umístila léčba drogové a alkoholové závislosti (Tompsett a kol., 2006). Toto téma je sledováno i v následujícím textu.

5.3 Předpokládané příčiny bezdomovství

Data, která se týkají charakteristik lidí bez domova, se nám rovněž vyjevovala v otázkách rozkrývajících příčiny bezdomovství. Dotazovaní měli odlišit personální a situační atribuce vedoucí ke vzniku a trvání bezdomovství. Pokud dotazovaný dospěl k personální atribuci, tak předpokládal, že příčina bezdomovství se nachází na straně člověka bez domova – nelze však jednoznačně říci, že by tato příčina byla ze strany jedince vždy kontrolovatelná. Pokud se dotazovaný přiklání k situační atribuci, pak příčiny vzniku a trvání bezdomovství spatřuje mimo osobu člověka bez domova. Z pozice jedince bez domova se pak jedná o příčinu, která se zcela nachází mimo kontrolu sledované skupiny osob. Nejprve byl respondentům položen celkový dotaz, zda je za situaci lidí bez domova zodpovědná společnost a vláda, nebo samotní lidé bez domova. Vinu na straně jedinců bez domova vidělo 54 % dotázaných a na straně společnosti a vlády 46 %. V návaznosti na uvedené bylo zjišťováno, jak se na vzniku a trvání bezdomovství podílejí dílčí situační a dílčí personální faktory. Ze situačních faktorů má dle jednotlivých respondentů nejvýraznější dopad na existenci sledovaného jevu absence cenově dostupného bydlení (což uvedlo 80 % dotázaných), ekonomický systém, který upřednostňuje bohaté (78 %), smůla (74 %) a nedostatek vládní pomoci chudým (75 %). Jen 46 % respondentů pak spatřuje vinu za vznik bezdomovství v selhání společnosti v zajištění dobrého vzdělání a 68 % uvádí, že na vině je propouštění pacientů z psychiatrických léčeben zpět do komunity. Co se týče personálních faktorů, tak celých 97 % dotázaných se myslí, že za existenci jevu je vino užívání alkoholu a drog, 94 % za stěžejní faktor vzniku bezdomovství považuje nezodpovědné chování nositelů jevu, 89 % lenost na straně samotných lidí bez domova. Celých 66 % dotázaných spatřuje vinu v duševní poruše jedinců bez domova a 63 % uvažuje o dopadu tělesné poruchy a souvisejícího hendikepu.

5.4 Vztah k práci, domovu, majetku druhých, druhým lidem, potenciální nebezpečí

Jednotlivé respondenty jsme dále vyzvali, aby posoudili pravdivost nebo nepravdivost výroků, které se týkají lidí bez domova. Výroky mohli na jedné straně označovat za rozhodně pravdivé a spíše pravdivé (souhlas s charakteristikou), na straně druhé za spíše nepravdivé a rozhodně nepravdivé (nesouhlas s charakteristikou).

Tabulka 3: Představy vztahující se ke vztahu lidí bez domova k práci, domovu, majetku druhých a druhým lidem, hodnocení nebezpečnosti jedinců bez domova

	Rozhodně pravdivý	Spíše pravdivý	Spíše nepravdivý	Rozhodně nepravdivý
Většina lidí bez domova má dobré pracovní dovednosti	14 %	50 %	29 %	7 %
Většina lidí bez domova by se uměla postarat o svůj domov, kdyby k tomu měla příležitost	14 %	49 %	33 %	4 %
Většina lidí bez domova měla vždy problém navazovat přátelství	7 %	30 %	44 %	19 %
Většina lidí bez domova by respektovala majetek svých sousedů	14 %	41 %	35 %	10 %
I když se lidé bez domova zdají být v pořádku, je důležité si pamatovat, že mohou být nebezpeční	18 %	37 %	30 %	15 %
Většina lidí bez domova měla vždy problém s rodinnými vztahy	19 %	53 %	22 %	6 %
Lidé bez domova páchají více násilných trestných činů než ostatní lidé	11 %	19 %	43 %	27 %
Lidé bez domova nejsou více nebezpeční než ostatní lidé	25 %	36 %	27 %	12 %
Je přirozené mít obavy z lidí, kteří žijí na ulici	16 %	42 %	27 %	15 %
Pokud bych o někom věděl, že byl člověkem bez domova, věřil bych mu spíše méně	9 %	31 %	33 %	27 %
V zájmu bezpečnosti veřejnosti by lidem bez domova nemělo být dovoleno shromažďovat se na veřejných místech	18 %	29 %	31 %	22 %

Co se týká předpokládaných pracovních kompetencí a schopnosti udržet si domov, jsou jedinci bez domova hodnoceni spíše pozitivně. Celých 64 % dotázaných se domnívá, že lidé bez domova mají dobré pracovní dovednosti, 63 % dotázaných předpokládá, že pokud by lidé bez domova měli svůj domov, tak by jej dokázali udržet. Lidem bez domova není rovněž zcela upírán respekt k cizímu majetku, 55 % dotázaných se domnívá, že tento respekt lidé bez domova mají, opačný názor má 45 % dotázaných.

Poněkud rozporuplný je odhad respondentů, který se týká schopnosti jedinců bez domova vytvářet a udržovat si žádoucí interpersonální vztahy. Tato dovednost není lidem bez domova upírána v případech, že mají navazovat přátelské vazby obecně, toto si myslí 63 % oslovených. Většina dotazovaných, což je 72 % oslovených, předpokládá, že lidé bez domova nedovedou udržovat přátelské vazby v rámci rodinného systému. Zde se objevují stejné tendence jako výše, kdy se dotazovaní domnívají, že jedinci bez domova mají kolizní vztahy se členy své rodiny a že se s nimi nestýkají, což neodpovídá realitě.

Ze získaných odpovědí lze rovněž vysuzovat, že lidé bez domova jsou vnímáni jako skrytá hrozba. Za potenciálně nebezpečné je považuje více než polovina dotázaných a celých 58 % dotázaných souhlasí s výrokem, že je přirozené mít obavy z lidí, kteří žijí na ulici. V těchto případech se zřejmě jedná o projev obavy z cizího a odlišného. Ve srovnání s jinými však nejsou lidé bez domova hodnoceni jako nebezpeční. Respondenti nepředpokládají, že by jedinci bez domova více páchali násilnou trestnou činností než ostatní lidé, s uvedeným výrokem nesouhlasí celých 70 % osob, 61 % dotázaných se pak domnívá, že lidé bez domova nejsou více nebezpeční než ostatní lidé. Většina respondentů reprezentovaná 60 % osob má důvěru v bývalé lidi bez domova, 53 % dotázaných vystupuje proti restriktivním opatřením, která by bránila shromažďování lidí bez domova na veřejných místech, opačný názor má 47 % oslovených.

5. 5 Zdroj obživy, místo spánku, trávení běžného dne

Dále jsme zjišťovali předpokládané adaptivní strategie, které lidé bez domova volí ve svém běžném životě. S jednotlivými výroky mohli respondenti souhlasit (zcela souhlasím a spíše souhlasím) nebo nesouhlasit (spíše nesouhlasím nebo nesouhlasím).

Tabulka 4: Předpokládaný zdroj obživy, místa spánku a trávení běžného dne

	Zcela souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Zcela nesouhlasím
Hlavním zdrojem příjmu lidí bez domova je jejich mzda	16 %	23 %	25 %	36 %
Lidé bez domova spí většinou venku na místech, jako jsou parky, uličky nebo na ulici	43 %	40 %	12 %	5 %
Lidé bez domova tráví většinu času, kdy jsou vzhůru, venku (parky, ulice, atd.)	48 %	24 %	16 %	12 %
Lidé bez domova tráví většinu času, kdy jsou vzhůru, u přátel nebo příbuzných doma	6 %	17 %	32 %	45 %
Lidé bez domova získávají peníze z krádeží, prodeje drog nebo jinými ilegálními způsoby	22 %	42 %	27 %	98 %
Mnoho lidí bez domova tráví některé noci přespáváním ve vězení	17 %	53 %	26 %	4 %
Časté jsou případy, kdy člověk bez domova přežívá bez jídla	29 %	50 %	17 %	4 %
Většina lidí bez domova spí v noclehárně	11,5 %	40 %	37 %	11,5 %
Většina lidí bez domova spí v opuštěných budovách	30 %	47 %	19 %	4 %
Dávky v nezaměstnanosti jsou hlavním zdrojem příjmů	11 %	30 %	36 %	23 %
Lidé bez domova často spí u přátel a příbuzných doma	12 %	16 %	29 %	43 %
Mnoho lidí bez domova získává příjem od přátel nebo příbuzných	4 %	11 %	41 %	44 %
Lidé bez domova tráví většinu času, kdy jsou vzhůru, hledáním práce	1 %	2 %	34 %	63 %

Dotazované osoby byly předně tázány, jaké jsou jejich předpoklady, co se týče zdrojů obživy lidí bez domova. Pouhých 39% dotázaných si myslí, že zdrojem příjmů lidí bez domova jsou výdělků plynoucí z jejich zaměstnání, přibližně stejný počet oslovených se domnívá, že hlavním zdrojem příjmů lidí bez domova jsou příspěvky v nezaměstnanosti (sociální dávky), pouhých 15% respondentů usuzuje, že lidé bez domova získávají finanční prostředky od svých příbuzných a přátel. Naopak celých 64% dotázaných má za to, že lidé bez domova žijí z krádeží, z prodeje drog nebo jinými ilegálními způsoby. Poslední závěr je v rozporu s předchozími výroky uvedenými v tabulce 3, ve kterých dotázaní vyjadřují přesvědčení, že lidé bez domova nejsou více nebezpeční než ostatní lidé.

Následně byly rozkrývány představy, kde lidé bez domova tráví noc, kde přespávají. Největší množství dotázaných má za to, že lidé bez domova tráví noc venku, což uvedlo 83% osob. Celých 77% osob se domnívá, že lidé bez domova nocují v opuštěných budovách, značné množství osob (60%) podléhá romantizující představě, že lidé bez domova přespávají ve vězení. Zhruba polovina dotázaných předpokládá, že lidé bez domova přespávají v noclehárnách a jen 28% si myslí, že jedinci bez domova nocují u svých příbuzných nebo přátel.

Podle předpokladů dotazovaných si 72% myslí, že lidé bez domova tráví svůj denní čas venku, 23% má za to, že přebývají u svých příbuzných a přátel, a pouhá 3% respondentů předpokládají, že náplní denního času lidí bez domova je hledání práce, 87% dotázaných si myslí, že jedinci bez domova práci nehledají. Opět zde vystupuje rozpor mezi představami a objektivními daty, ze kterých vyplynulo, že 29% lidí bez domova je ekonomicky aktivní, práci si tedy museli a musejí hledat.

Opět se ukázalo, že podle představ respondentů jsou jedinci bez domova odtrženi od přirozených sociálních sítí, které neplní roli finanční opory, poskytovatele nouzového přístřeší nebo možnosti trávení volného času. Respondenti předpokládají, že lidé bez domova jsou vytrženi z majoritního sociálního prostoru, žijí jen v rámci své subkultury.

6. Závěr

Na tomto místě se jeví účelným položit si otázku týkající se využitelnosti našich výsledků.

Stereotypy, a tedy i předsudky přebíráme v kontaktu s rodinou a komunitou, nejedná se však o mechanické přejímání předsudků. Jak možná poněkud překvapivě konstatuje Brown (1995), korelace mezi předsudky rodičů a jejich dětí není silná. Z toho důvodu zde existuje prostor poskytnout již dětem relevantní informace o příslušnících vybrané skupiny, v našem případě o lidech bez domova, které by v navazujícím socializačním procesu bránily přejímat předsudky od ostatních sociálně významných osob. Škola tak může působit jako nástroj prevence vzniku nežádoucích stereotypů. Nabízí se možnost zařadit informace týkající se jedinců bez domova do procesu formálního vzdělávání u žáků jednotlivých typů škol. Vytvoří se tak základ mentální struktury, která bude odolávat sdělením, která potenciálně mohou vést k utváření negativních stereotypů.

Další možností je využít našich výsledků ke korekci již zastávaných předsudků u dospělých osob, a to v rámci osvětové činnosti. Zaujaté předsudky vedou k symbolickému vyloučení lidí bez domova ze společnosti, cestou stigmatizace jsou jedinci či skupiny vyčleňováni z hlavního společenského proudu (Mareš, 2000). Jde o korekci nabytých stereotypů vztahujících se na jedince bez domova cestou kognitivní disonance narušující stabilitu již zastávaných postojů. Jde o pokus korigovat zkreslené informace, které se týkají lidí bez domova a které způsobují příliš ostrou kategoriální diferenciaci mezi vlastní skupinou a skupinou cizí, což narušuje sociální kohezi.

Jinou možností využití jednotlivých informací o znevažujících stereotypech a možnostech působení na jejich rozklad je jejich zařazení do obsahové náplně studijních oborů pomáhajících profesí – nejen kvůli nabourání stereotypů samotných studentů (kteří z této většinové populace přicházejí), ale také kvůli jejich vybavení pro budoucí argumentaci na pozici sociálních pracovníků. Tato argumentace pak může být využita nejen na lokální a komunitní úrovni, ale také při vytváření tlaku na financování projektů při práci v oblasti bezdomovství na národní a nadnárodní úrovni.

Poslední možností je využití těchto informací přímo v sociální práci se zjevnými lidmi bez domova. Pomáhající tak v kontaktu s lidmi bez domova falzifikuje jednotlivé zkreslené informace týkající se sledované skupiny osob, jedinci bez domova pak shledávají, že má odpovídající přehled o podobách jejich života, což vede k navození žádoucího lidského vztahu a dalším možnostem pomoci. Získané informace mohou být využity v rámci procesu pomoci, kdy nositelem stereotypů mohou být i samotní pomáhající.

Co se týká našeho výzkumu, pak překvapivým pro nás bylo zjištění, že až 12 % dotázaných bylo ve svém životě zjevnou osobou bez domova, 22 % potenciální a 27 % mělo nebo má člověka bez domova v okruhu své rodiny nebo v okruhu svých přátel, takže dvou třetin dotazovaných se bezdomovství více či méně dotýká. Navzdory této skutečnosti lze konstatovat, že jednotlivé odhady, které se týkaly dílčích charakteristik jedinců bez domova, byly v převládající míře zkreslené. Mezi veřejností přetrvává nereálná představa obrazu lidí bez domova a obraz člověka bez domova v sobě obsahuje spíše negativní charakteristiky, má podobu předsudku.

Stereotyp člověka bez domova lze shrnout do následujících konstatování. Typický člověk bez domova nemá kontakt se svou rodinou, nedokáže udržet pozitivní vztahy s touto rodinou. Člověk bez domova má základní vzdělání. Každý třetí člověk bez domova je nositelem duševní poruchy. Každý desátý člověk bez domova je schizofrenik nebo mentálně retardovaný. Každý druhý člověk bez domova má depresi nebo užívá drogy, čtyři lidé bez domova z pěti jsou závislí na alkoholu. Nálepka „bezdomovec“ v sobě velmi zřetelně obsahuje obecný předpoklad existence duševní poruchy, a hlavně pak alkoholové závislosti. Za svou životní situaci si mohou lidé bez domova spíše sami. Největší podíl na vzniku bezdomovství má užívání alkoholu, dále pak nezodpovědné chování a lenost. Lidé bez domova sice mají dobré pracovní předpoklady, které však nevyužívají. Nemají zájem hledat si práci. K obživě lidem bez domova slouží krádeže a prodej drog nebo jiné ilegální aktivity. Lidé bez domova nevyužívají sociální služby, podle představ veřejnosti jsou ponecháni svému osudu.

Navzdory očekávání jedinci bez domova zůstávají v kontaktu se svou rodinou, téměř třetina lidí bez domova je ekonomicky aktivní, hojně využívají dávek pomoci, dvě třetiny lidí bez domova využívají sociálních služeb. Příčiny vzniku bezdomovství lze hledat jak na straně lidí bez domova, tak i na straně

společnosti Mezi jedinci bez domova je větší podíl mužů, než se předpokládá, lidé bez domova jsou mladší, než činí odhady respondentů, jsou výrazně vzdělanější. Mezi lidmi bez domova je navzdory očekávání výrazně menší podíl závislých na psychoaktivních látkách, jakož i prevalence duševních poruch je výrazně menší.

Výše zmíněné stereotypní předpoklady se rozcházejí s realitou, s ohledem na žádoucí integrační procesy do většinové společnosti je nutné předcházet vzniku těchto stereotypů, eventuálně je nutné tyto stereotypy eliminovat na mnoha úrovních společenského kontaktu, kdy formální vzdělávání v rámci škol je jen vstupní branou takového procesu.

Závěrem lze konstatovat, že z jednotlivých výsledků lze dále usuzovat, že dotazovaní mají povědomí spíše o zjevných jedincích bez domova, se kterými jsou v kontaktu, nikoli však o skrytých jedincích bez domova. Existence a charakteristiky této větší skupiny lidí bez domova zůstává většinové populaci zastřena.

Použité zdroje

- BAUMGARTNER, F. 2008. Sociální psychologie. In: VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. (Eds.). *Sociální psychologie*. Praha: Grada, 99–124.
- BELCHER, J. R., DEFORGE, B. R. Social Stigma and Homelessness: The Limits of Social Change. *Journal Of Human Behavior In The Social Environment*, 8, 929–946.
- BINES, W. 1994. *The Health of Single Homeless People. Discussion Paper* [online]. York: Centre for Housing Policy. [8. 4. 2016]. Dostupné z: <https://www.jrf.org.uk/report/health-single-homeless-people>
- BROWN, R. J. 1995. *Prejudice: Its Social Psychology*. Oxford: Blackwell.
- BUCH, K., HARDEN, S. 2011. The Impact of a Service-Learning Project on Student Awareness of Homelessness, Civic Attitudes, and Stereotypes Toward the Homeless. *Journal Of Higher Education Outreach & Engagement*, 15(3), 45–61.
- CREATIVE RESEARCH SYSTEMS. 2012. *Sample Size Calculator* [online]. Dostupné z: <http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>
- ČSÚ. 2014a. *Česká republika v číslech – 2014* [online]. Praha: Český statistický úřad. [8. 4. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-v-cislech-2014-7f9ll5wyy1>
- ČSÚ. 2014b. *Složení obyvatelstva podle pohlaví a jednotek věku k 31. 12. 2013* [online]. Praha: Český statistický úřad. [11. 7. 2016]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_af=Vyrab%20sociologicka%20znalost%20Praha%3A%20Karolinum%202002%20EAGLY%20A.%20H.%20CHA%20KEN%20S.%201998%20Attitude%20Structure%20and%20function%20In%3AGILBERT%20D.%20T.%20FISKE%20S.%20T.%20LINDZEY%20G.%20Eds.%20The%20Handbook%20of%20Social%20Psychology%20New%20York%3AMcGraw-Hill%20269-322%20GORSKI%20P.C.%202012%20Perceiving%20the%20Problem%20of%20Poverty%20and%20Schooling%3A%20Deconstructing%20the%20Class%20Stereotypes%20that%20Mis-Shape%20Education%20Practice%20and%20Policy%3AEquity%20&%20Excellence%20in%20Education%20452%20302-319%20HEWSTONE%20M.%20STROBE%20W.%202006%20Sociální%20psychologie%20Praha%3APortál%20HRADECKÁ%20V.%20HRADECKÝ%20I.%201996%20Bezdomovství%20extrémní%20vyloučení%20Praha%3ANaděje%20KLIMENT%20P.%20DOČEKAL%20V.%202014%20Postoje%20většinové%20populace%20k%20bezdomovcům%3AAndragogika%20193%2019-24%20MAREŠ%20P.%202000%20Chudoba%20marginalizace%20sociální%20vyloučení%3ASociologický%20časopis%20363%20285-297%20MOBLEY%20C.%202007%20Breaking%20Ground%3AEngaging%20Undergraduates%20in%20Social%20Change%20through%20Service%20Learning%3ATeaching%20Sociology%20352%20125-137%20NAKONEČNÝ%20M.%202009%20Sociální%20psychologie%20Praha%3Academia%20NATIONAL%20STATISTICAL%20SERVICE.%202016%20Sample%20Size%20Calculator%20online%20Dostupné%20z%3Ahttp%3A%2F%2Fwww.nss.gov.au%2Fnss%2Fhome.nsf%2Fpages%2FSample+size+calculator
- ČSÚ. 2013. *Jaké je složení domácností v ČR?* [online]. Praha: Český statistický úřad. [11. 7. 2016]. Dostupné z https://www.czso.cz/csu/czso/jake_je_slozeni_domacnosti_v_cr20130307
- ČSÚ. 2012. *Výsledky sčítání bezdomovců* [online]. Praha: Český statistický úřad. [8. 4. 2016]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/vysledky_scitani_bezdomovcu
- DISMAN, M. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- EAGLY, A. H., CHAIKEN, S. 1998. Attitude Structure and function. In: GILBERT, D. T., FISKE, S. T., LINDZEY, G. (Eds.). *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill, 269–322.
- GORSKI, P. C. 2012. Perceiving the Problem of Poverty and Schooling: Deconstructing the Class Stereotypes that Mis-Shape Education Practice and Policy. *Equity & Excellence in Education*, 45(2), 302–319.
- HEWSTONE, M., STROBE, W. 2006. *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- HRADECKÁ, V., HRADECKÝ, I. 1996. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.
- KLIMENT, P., DOČEKAL, V. 2014. Postoje většinové populace k bezdomovcům. *Andragogika*, 19(3), 19–24.
- MAREŠ, P. 2000 Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 36(3), 285–297.
- MOBLEY, C. 2007. Breaking Ground: Engaging Undergraduates in Social Change through Service Learning. *Teaching Sociology*, 35(2), 125–137.
- NAKONEČNÝ, M. 2009. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- NATIONAL STATISTICAL SERVICE. 2016. *Sample Size Calculator* [online]. Dostupné z: <http://www.nss.gov.au/nss/home.nsf/pages/Sample+size+calculator>

- SHAW, M., DORLING, D., BRIMBLECOMBE, N. 1999. Life in Britain by Housing Wealth and for the Homeless and Vulnerably Housed. *Environment and Planning A*, 31, 2239–2248.
- SMOLÍK, P. 1996. *Duševní poruchy a poruchy chování. Průvodce klasifikací. Nástin nozologie. Diagnostika*. Praha: Maxdorf.
- SOVINOVÁ, H., CZÉMY, L. 2010. The Czech AUDIT: Internal Consistency, Latent Structure and Identification of Risky Alcohol Consumption. *Central European Journal of Public Health*, 8, 127–131.
- SPECIAL EUROBAROMETER 249. 2006. *E-Communications Household Survey* [online]. Brussels: TNS Opinion & Social. Publikováno v červnu 2006. [11. 7. 2016]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/special-eurobarometer-414-e-communications-household-survey>
- SPECIAL EUROBAROMETER 321. 2010. *Poverty and Social Exclusion* [online]. Brussels: TNS Opinion & Social. Publikováno v únoru 2010. [26. 6. 2015]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_321_en.pdf
- SURVEYMONKEY. 2016. *Sample Size Calculator* [online]. Dostupné z: <https://www.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/>
- ŠUPKOVÁ, D. et al. 2007. *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada.
- TOMPSETT, C.J., TORO, P.A., GUZICKI, M., MANRIQUE, M., ZATAKIA, J. 2006. Homelessness in the United States: Assessing Changes in Prevalence and Public Opinion, 1993–2001. *American Journal of Community Psychology*, 37(1/2), 47–61.
- TORO, P. A., McDONELL, D. M. 1992. Beliefs, Attitudes, and Knowledge about Homelessness: A Survey of the General Public. *American Journal of Community Psychology*, 20(1), 53–80.
- VÁVRA, M. 2013. Jak vnímáme lidi bez domova? Postoje, názory a aktivity veřejnosti. *FÓRUM sociální politiky*, 5, 13–20.

Sociální pracovník jako archetyp postmoderního superhrdiny?

Social Worker as an Archetype of a Postmodern Superhero?

Martina Baráková, Michal Kaczor, Markéta Elichová

Bc. Martina Baráková¹ po absolvování oboru Sociální a charitativní práce na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích studuje druhý ročník navazujícího magisterského studia Etika v sociální práci tamtéž. S Katedrou etiky, psychologie a charitativní práce spolupracovala na projektu GAJU 117/2013/H „Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho pomáhající profese“.

Bc. Michal Kaczor² po absolvování oboru Sociální a charitativní práce na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích studuje druhý ročník navazujícího magisterského studia Etika v sociální práci tamtéž. Věnuje se fotografování, podporuje charitativní činnost a působí jako lektor primární prevence v oblasti kyberkriminality. S Katedrou etiky, psychologie a charitativní práce spolupracoval na projektu GAJU 117/2013/H „Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho pomáhající profese“.

Mgr. Markéta Elichová, Ph.D.,³ je odbornou asistentkou na Katedře etiky, psychologie a charitativní práce na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde se profesně věnuje sociální práci, dále se zabývá interkulturním a globálním rozvojovým vzděláním a arteterapií. Byla hlavní řešitelkou projektu GAJU 117/2013/H „Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho pomáhající profese“.

Abstrakt

Sociální pracovník převzal v postmoderní společnosti úlohu opory, jež byla v dřívějších dobách k dispozici jedincům v tíživých sociálních situacích. V očích mnoha jedinců ve společnosti se tak stal, metaforicky řečeno, novodobým superhrdinou, disponujícím mnoha kompetencemi, osobnostními specifiky a možnostmi pomoci. Vystávají však otázky týkající se nadměrné zodpovědnosti sociálního pracovníka, kladení požadavků na něj, a v neposlední řadě též opomíjení a zakotvení jeho práv v dokumentech relevantních pro praxi. Podnětem k zamyšlení je též nedostatek teoretického i praktického důrazu na adekvátní duševní hygienu sociálního pracovníka.

Klíčová slova

sociální pracovník, superhrdina, postmoderní doba, etický kodex, psychohygienu

¹ Kontakt: Bc. Martina Baráková, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice; mar.bara@seznam.cz

² Kontakt: Bc. Michal Kaczor, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice; info@michalkaczor.cz

³ Kontakt: Mgr. Markéta Elichová, Ph.D., Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice; elichova@tf.jcu.cz

Abstract

In postmodern society, social worker took over a role of support, which was earlier available to individuals in difficult social situations. In the eyes of many individuals in society, social worker thus has become, metaphorically speaking, a postmodern superhero who has many competencies, personality specifics and possibilities to help. But there are many questions regarding excessive responsibility of social worker, requirements placed on him/her, and, not least, marginalization and anchoring of his/her rights in documents relevant to practice. Another thought-provoking theme is also a lack of theoretical and practical emphasis on adequate mental hygiene of social worker.

Keywords

social worker, superhero, postmodernity, code of ethics, psychohygiene

Úvod

Príspevek na pozadí obrazu postmoderní kultury charakterizuje významnou proměnu pozice jedinců (tj. potenciálních klientů sociálního pracovníka) ve společnosti, již vlivem postupně gradujícího individualismu přicházejí o podpůrné systémy, které dříve pomáhaly při řešení nesnází a dávaly životům jedinců ve společnosti konkrétní rámec a zakotvení (Chytil, 2007; Lipovetsky, 2013; Beck, 2011). Tuto podpůrnou roli tak převzal sociální pracovník, který se v jistém slova smyslu stal v očích části společnosti určitým předobrazem superhrdiny, který by teoreticky měl disponovat četnými osobnostními předpoklady, a především mocí vyvést potřebné z náročné životní situace a „ukotvit je“ v bezpečném přístavu (disponuje totiž různorodými pomáhajícími nástroji, jež má sociální práce k dispozici ve svém arzenálu). Nabízí se však otázky, zda díky nadměrné zodpovědnosti a kladení požadavků na roli sociálního pracovníka nejsou přeceňovány jeho reálné, resp. praktické „pomáhající síly“ a nakolik je na něj myšleno v základních dokumentech a legislativě z hlediska jeho potřeb, resp. péče o duševní zdraví, jakožto předpokladech pro kvalitní a efektivní intervenci. Jakkoli jsme si vědomi potřeby kvalitní odborné přípravy a profesního růstu (Maroon, 2012; Chytil, 2007), v článku se zaměříme spíše na důležitost podněcování duševní hygieny sociálního pracovníka, která je základním stavebním kamenem, jemuž není dle našeho soudu na poli sociální práce věnována dostatečná teoretická ani praktická pozornost (Kaczor, 2016; Elichová, Flídrová, Jilečková, 2015; Matoušek, 2003; Bartko, 1980). Ve stručnosti též navrhneme některé konkrétní možnosti, potažmo příklady praktikování duševní hygieny v profesi sociální práce.

Obraz postmoderní kultury

Postmoderní kultura je specifická postupně slábnoucím působením pro život významných společenských institucí, jež v dobách minulých poskytovaly jednotlivcům konkrétní životní rámec a ve kterých bylo možné nalézt „útočiště ve zlých časech“. Skálopevné stavební prvky společnosti, jako rodina, obec, náboženství apod., které člověka dříve usměrňovaly, se postupně vytrácejí a přicházejí vlivem gradujícího individualismu o svou původní hodnotu. Lidé jsou nyní nuceni být ve svém životě výkonnější, tvárnější, pružnější a nezávislejší (Lipovetsky, 2013). „*Navrch získává překonávání sebe samého, život ve stresu a napětí a těžko uchopitelná radost ze všemocnosti, kterou přináší zrychlený a intenzivní prožitek*“ (Lipovetsky, 2013:93). To s sebou však přináší dysbalance v životech jedinců, kteří nastolené tempo postmoderní společnosti nestíhají, na vlastní kůži zakoušejí ztrátu rovnováhy mezi jednotlivci ve společnosti a jsou nuceni naučit se plavat v rozbouřené řece. V konečném důsledku tedy jedinec opory, jež společnost poskytovala, nemůže využít a je ponechán sám sobě na pospas (Lipovetsky, 2013; Fukuyama, 2006; Keller, 2007; Elichová, Urbánek, 2016). V tomto komplikovaném období vyznačujícím se hlubokým individualismem a oproštěním se od vnějších podpůrných mechanismů, kdy jsou osudy

jednotlivců doslova zanechány všanc individuálním schopnostem každého z nich uspořádat si žádoucím způsobem život, vzrůstá ze strany těch, kteří nejsou schopni svépomocí docílit potřebné kvality života, poptávka po komplexní pomoci. Tu v současné době zaštiťuje sociální pracovník, v našem textu onen archetyp postmoderního superhrdiny s potenciálem vymanit jedince ze zakoušených strastí. Ten by měl disponovat potřebnou a vyžadovanou autonomií, flexibilitou, měl by zvládat pracovat v permanentním stresu, napětí, umět přizpůsobit svoji intervenci aktuálním společenským podmínkám a pracovat v kontextu rozmanitých požadavků soudobé společnosti (tj. etické kodexy, Standardy kvality sociálních služeb, zákon o sociálních službách apod.; Elichová, Flídrová, Jilečková, 2015), ale také v kontextu nereálných očekávání a obtíží klientů. Právě klienti od pracovníka mnohdy očekávají více, než je schopen jim poskytnout nejen z pozice profesionála, ale také lidské bytosti s určitou slabostí a nedokonalostí (Matoušek, in Maroon, 2012). Ten by jim měl nejen pomáhat, ale též s nimi být naladěný na stejnou vlnu, projevovat pochopení, včetně angažovaného účastnění se na řešení peripetií. Tím, že jsou na něj kladeny nadstandardní požadavky, je vlastně „pasován“ do obrazu postmoderní společnosti, který je na povolání sociálního pracovníka zákonitě přenášen. Sociální pracovník musí být připraven vždy a za jakýchkoli okolností – „pád na ústa“ (profesní vyčerpání, únavový syndrom, vyhoření apod.) se nepřipouští. Zajacová (2014:8) ve svém článku naši tezi doplňuje myšlenkou, že *„soudobá společnost generuje mnoho výzev a klade na sociální pracovníky značné nároky a požadavky“*. Nejedná se však o značné nároky a požadavky ze strany společnosti, ale též o zátěžové elementy, které představují např. již zmíněná nereálná očekávání a znevýhodnění klienta, ale také různé systémové překážky, kupříkladu byrokracie, absence služeb vhodných pro klienta, neadekvátní návaznost péče aj. Sociální pracovník je stavěn jednak do role hodnotitele, který má v rukou jistou státní moc a nástroje sociální politiky, a jednak do role klientova spojence, jenž mu pomáhá v nepříznivých situacích, a to i za cenu boje se státní mocí, která jedná proti zájmu klienta. Tato ambivalence způsobuje u sociálních pracovníků vystavení nadměrnému stresu, který je specifický právě pro jejich profesi (Matoušek, in Maroon, 2012). Tím se dostáváme k otázce: Nakolik jsou při takovém množství nároků na práci sociálního pracovníka ctěny a patřičně zohledňovány jeho potřeby a kde může nacházet potřebnou oporu?

Sociální pracovník vs. superhrdina

Dle Banks (2001:14): *„Sociální pracovník má specifické znalosti a zkušenosti a musí mu být dána důvěra ze strany uživatelů služeb, že jedná v jejich nejlepším zájmu. Vztah mezi sociálním pracovníkem a uživatelem služby je nerovnoměrný, v tom smyslu, že sociální pracovník je více činný. Sociální práce tedy, společně s advokací, medicínou, ošetrovatelstvím, poradenstvím a jinými podobnými profesemi, má etický kodex, který je navržen tak, aby, mj., chránil uživatele před zneužíváním nebo pochybením.“* Banks tedy zřetelně vymezuje široké spektrum činností a kompetencí sociálního pracovníka, jež musí zastávat, podněcuje opět k zamyšlení nad „neexistencí“ ochrany sociálního pracovníka zakotvené v dokumentech relevantních pro praxi. Ačkoli jsme si vědomi toho, že nyní redukuje sociální práci na oblast sociálních služeb, najdeme podobné vymezení též v českém zákonu o sociálních službách 108/2006 Sb., který též nešetří výčtem povinností a kompetencí sociálního pracovníka: *„Sociální pracovník vykonává sociální šetření, zabezpečuje sociální agendy, včetně řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče, sociálně právní poradenství, analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence, depistážní činnost, poskytování krizové pomoci, sociální poradenství a sociální rehabilitace, zjišťuje potřeby obyvatel obce a kraje a koordinuje poskytování sociálních služeb“* (zákon č. 108/2006 Sb., Hlava I, § 109). Obdobný výčet můžeme nalézt i v profilu absolventa (který se dotýká VOŠ i VŠ absolventů), a také v Minimálních standardech vzdělávání v sociální práci (ASVSP, 2014). Profese sociálního pracovníka tedy zahrnuje plejádu způsobností, které jsou mimo to ovlivněny i tím, v jaké instituci, zda státní, či nestátní, pracuje. Toto výše zmíněné

definování hraničí s jistou nadsázkou až se schopnostmi „superkompetentního hrdiny“. Přichází tedy řada na to, abychom blíže vymezili termín „superhrdina“. *„Superhrdina je muž či žena obdařený schopnostmi, které jsou buď důkladnějším propracováním lidské síly a nadání, anebo se tyto jeho schopnosti zásadně odlišují od normálu. Tyto schopnosti superhrdina užívá v boji za pravdu, spravedlnost a ochranu nevinných“* (Moravcová, 2013:28). Nutno zmínit, že obdobnou charakteristiku můžeme pozorovat též ve vymezení sociální práce v aktuální globální definici: *„Sociální práce je na praxi založená profese a akademická disciplína, která podporuje sociální změny a rozvoj, společenskou soudržnost a která posiluje a osvobozuje lidi. Klíčové pro sociální práci jsou sociální spravedlnost, dodržování lidských práv, kolektivní odpovědnost a respekt k odlišnostem. Podpořena teoriemi sociální práce, sociálních věd a humanitními znalostmi se sociální práce zabývá lidmi a způsoby řešení životních nesnází. Sociální práce usiluje o zlepšení osobní pohody“* (Zemanová, Dolejš, 2015:70).

Co mají tedy tyto dva aktéři, superhrdina a sociální pracovník, společného? Mj. boj za spravedlnost (je základním východiskem sociální práce – viz definice), pravdu a rovnost, ochranu a podporu „slabých“, reformu prostředí. V uvedeném definování superhrdiny lze navíc shledávat mnoho podobností s osobností sociálního pracovníka. Je bezpochyby obdařen právě oněmi schopnostmi, které jsou hlubším propracováním lidského nadání. Už jenom fakt, že jeho znalosti jsou kompilací poznatků různých dalších oborů (Kopřiva, 2013; Jankovský, 2007; Řezníček, 1994), která je nutným předpokladem efektivní intervence v procesu pomoci, je neopomenutelný. Přidáme-li další „ingredience“ nezbytné pro výkon sociální práce, jako umění efektivní komunikace, naslouchání, bezprostřední zájem o člověka, ochota pomáhat druhým v životních nesnázích, připravenost poskytnout svoji sféru prožívání, resp. projevovat patřičně emoce, být citlivý, otevřený, vnímavý, empatický, tolerantní, slušný, sdílet s ostatními a mnohé další, nelze pochybovat o tom, že sociální pracovník by měl oplývat osobnostními rysy, které nejsou zcela specifické pro každého jedince, ale jsou naopak určitým „darem od přírody“ (Géringová, 2011; Jankovský, 2007). Od sociálního pracovníka je tedy ze strany společnosti očekáváno prosociální jednání, které se, ve stručnosti řečeno, projevuje otevřeným a vřelým vztahem k druhým lidem a jakousi spontánní ochotou být tady pro druhé, tedy poskytovat jim službu (Jankovský, 2007). Ostatně i v definicích charakteru superhrdiny se vyskytuje informace o tom, že poslání superhrdiny se vyznačuje nesobeckou, prosociální misí a mimořádnými schopnostmi (Coogan, 2006). *„Představitelé pomáhajících profesí investují do své práce mnohem více než znalosti a dovednosti; nasazují také část své osobnosti (...) Práce s lidmi a jejich trápením je mnohem náročnější než práce s neživým materiálem“* (Honzák, 2013:55). Můžeme se též dočíst, že mise superhrdiny je charakteristická tím, že je šampionem pro utlačované, je k dispozici těm, kdo ho potřebují – tzn. je zde pro lidi (Coogan, 2006).

Dá se tedy říci, že úkolem sociálního pracovníka je, stejně jako v případě superhrdiny, být bojovníkem za lepší svět a realizovat životy jedinců v míře rovnosti.

Zohlednění požadavků kladených na sociálního pracovníka vs. klienta

Jak zmiňují Mátel a Roman (2010c), v současnosti, zejména v sociální práci v postkomunistických zemích, je zásadním problémem, že není věnována dostatečná a náležitá pozornost zodpovědnosti samotné komunity sociálních pracovníků vůči sobě samým, respektive vůči sobě jako lidským bytostem. Nutno zmínit, že sociální práce je neodmyslitelně spjata s pojmem lidská důstojnost. Lidskou důstojnost lze považovat za základní kámen a motiv služby druhému. Nelze však opomínat také důležitou obousměrnost – tj. ctení lidské důstojnosti jak klienta, tak i sociálního pracovníka a jeho profilu (Baráková, 2016; Šrajer, 2006; Mátel, 2010).

O lidské důstojnosti se však v dokumentech vztahujících se k sociální práci hovoří především s ohledem na respektování důstojnosti klienta sociálním pracovníkem. Přitom *„přijetí sebe sama, utváření svého profilu na základě vlastní důstojnosti spojené s úctou k důstojnosti klienta, je základem kvality práce (služby) sociálního pracovníka“* (Šrajer, 2006:112). Konkrétně například v bodě 1.2. Etického kodexu Společnosti sociálních pracovníků ČR (dále SSP ČR, 2006) najdeme formulaci:

„Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, pohlaví, rodinný stav, zdravotní stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti.“ Co však nastane v případě, kdy je sociální pracovník jiné národnosti, odlišné barvy pleti, má viditelný zdravotní hendikep atd. a v klientovi to provokuje určitou averzi (ne-li přímo diskriminaci) vůči němu? Domníváme se, že ctění lidské důstojnosti je potřeba zdůraznit též ve směru od klienta k sociálnímu pracovníkovi. Je pochopitelné, že žádný etický kodex nemůže plně „ošetřit“ všechny problematické situace, je však nutné neopominat fakt, že i sociální pracovník vstupuje do vztahu s klientem jako bytost s nedotknutelnou lidskou důstojností a nárokem na její respektování (Šrajer, 2006).

Celkově nám Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR v pěti bodech přibližuje pravidla etického chování sociálního pracovníka vůči vymezeným skupinám, tj. ve vztahu ke klientovi, zaměstnavateli, kolegům, ke svému povolání a odbornosti a ke společnosti. V Etickém kodexu SSP ČR z jeho podstaty logicky nemůžeme hledat ohleduplnost oněch jmenovaných vůči sociálnímu pracovníkovi. Toto uchopení zmíněné problematiky zde chybí, a lze se tedy odvolávat pouze na (zatím stále chybějící a hojně diskutovanou) oficiální profesní komoru sociálních pracovníků (Baláz, 2015; Valová, Janebová, 2015).

V bodu 2.5.6. Etického kodexu SSP ČR můžeme najít ne moc dobře uchopitelnou formulaci: *„Sociální pracovník požaduje uznání toho, že je zodpovědný za své jednání vůči osobám, se kterými pracuje, vůči kolegům, zaměstnavatelům, profesní organizaci a vzhledem k zákonným ustanovením, a že tyto odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu.“* S nadsázkou můžeme konstatovat, že je to jeden z „bičů“ vůči sociálnímu pracovníkovi, jenž vyžaduje, aby se sociální pracovník zodpovídal sám sobě. To znamená, že sociální pracovník si prostřednictvím dokumentů vztahujících se k praxi vydefinoval, jak má plnit své povinnosti – uvalil si na sebe „otěže“ – jinými slovy, nastavil požadavky sám sobě. Na druhé straně však na svou osobu „zapomněl“, a to právě ve smyslu nedostatečného vydefinování svých profesních práv, která by mu sloužila jako určité „opěrné systémy“. Tudíž si zodpovědnost za sebe nese sám, jako pomyslné břemeno. Pokud pravidla ohleduplnosti, tzn. práva sociálního pracovníka, nejsou zanesena v Etickém kodexu SSP ČR, nabízí se otázka: Kde je tedy můžeme hledat?

Zaměstnávající instituce, podobně jako klienti, potřebují tzv. „hodného sociálního pracovníka“, který vyzařuje určitými vlastnostmi jako sympatičnost, vstřícnost, soucitnost, empatie, trpělivost a další (Maroon, 2012; Matoušek, 2003). Jak zmiňuje Mátel (2010a), pokud sociální pracovník musí anebo má konat profesionálně a mravně zodpovědně, je na místě, aby byla pro jeho činnost, metaforicky řečeno, připravena půda, tj. splněny náležité podmínky, a též by mělo být samozřejmostí zohledňovat, že jakožto osoba má sociální pracovník též svá práva, jejichž zaštiťování je v kompetenci dalších aktérů zainteresovaných v procesu vykonávání sociální práce, tj. supervizoři, zaměstnavatelé, společnost apod. V kodexech jsou však obecně zmíněna spíše práva klientů, a oproti tomu pouze povinnosti sociálních pracovníků, okleštěné o jejich práva. Může tak vznikat mylný dojem, že sociální pracovníci musí být zcela dokonalí a žádné pochybení, včetně projevů slabosti a zranitelnosti, není tolerováno. To ovšem není jednoduché, jelikož se sociální pracovník často dostává do komplikovaných situací, ve kterých si ne vždy ví rady – řeší například obtížné, až dilematické situace, ve kterých musí volit ze dvou či více neslučitelných možností (Bednář, in Matoušek, 2013). Přitom sám sociální pracovník je lidskou bytostí a není vyloučeno, že se může jednoho dne též ocitnout v roli klienta. Jak trefně vystihuje Kopřiva (2013:91): *„V etických kodexech pomáhajících by měla být proto uvedena ještě jedna zásada, která tam zatím přítomna nebyvá: Pomáhající je připraven kdykoliv vnímat a akceptovat svou nedokonalost, slabost a zranitelnost, kterou pomáhání vyjevuje, a pomocí sebereflexe a supervize napomáhat vývoji k lepšímu stavu, než je ten současný.“*

Když využijeme legislativní optiku a opět redukuje sociální práci na sociální služby, tak Standardy kvality sociálních služeb můžeme chápat jako určité vymezení toho, jak má vypadat

kvalitní sociální služba, a to prostřednictvím definovaných pravidel a kritérií pro fungování a poskytování sociálních služeb. Do zmíněného fungování však spadá také „funkčnost“, resp. (ne)kvalitně odvedená práce sociálních pracovníků, kterým bohužel ani na tomto místě není věnována hlubší pozornost. Záleží samozřejmě na individuálním charakteru té které organizace, tj. individuálních standardech, uvedených v organizaci do praxe (každá organizace může standardy kvality sociálních služeb přizpůsobit svým konkrétním potřebám, resp. individuálním potřebám svých klientů; MPSV, 2006). Standardy však mohou být zneužity také pro špatnou praxi, a to např. v případě, že organizace mají špatně vytvořené vlastní standardy a metodiky, podle kterých se řídí a postupují podle nich i za cenu, že jdou proti kvalitě prováděné sociální práce, resp. sociální služby. Toto riziko je důležité si uvědomit. Každá organizace by měla konstrukci vlastních standardů kvality sociálních služeb pečlivě zvažovat (MPSV, 2006; 2013).

V bodu 10 Standardů kvality sociálních služeb, oddílu d), najdeme informaci: *„Poskytovatel má písemně zpracován systém finančního a morálního oceňování zaměstnanců; podle tohoto systému poskytovatel postupuje, kritérium není zásadní.“* To lze chápat tak, že sociální pracovník se může sebevíce snažit a podávat dobré výkony, ale přesto za to nemusí být náležitě odměněn, byť třeba jenom pochválen. To považujeme za zásadní nedostatek, poněvadž význam pochvaly a ohodnocení za kvalitně vykonanou práci je v každém případě nezanedbatelný a motivující pro pokračování v kvalitně odváděné práci ze strany sociálního pracovníka, jak uvádí např. Nakonečný (2013) či Armstrong (2009). Odměnami můžeme rozumět jednak odměny hmotné, do kterých spadá finanční ohodnocení. Důležitějšími odměnami jsou však odměny sociální, jako např. pochvala, uznání, projevení zájmu a tak podobně (Langmeier, Krejčířová, 2006). Nedostatek sociálních odměn se totiž řadí k rizikovým faktorům pro vznik syndromu vyhoření (Kelarová, Matějková, 2014). Pro zaměstnance je totiž většinou velmi důležité, aby jeho práci někdo náležitě ocenil, přičemž slovní ocenění může mít paradoxně daleko větší význam než to finanční (Blažek, 2014). Jak uvádí Maroon (2012:86), *„základním problémem bývá nespokojenost zaměstnance s rámcovými podmínkami práce a potíže s akceptováním ze strany instituce i soukromí. Jeho práce si nikdo nevšímá, nikdo ji neocenuje.“* Dále v bodu 10 Standardů kvality sociálních služeb, oddílu e), nalezneme informaci: *„Poskytovatel zajišťuje pro zaměstnance, kteří vykonávají přímou práci s osobami, kterým je poskytována sociální služba, podporu nezávislého kvalifikovaného odborníka.“* Tento bod svým obsahem v podstatě souvisí s Mezinárodním etickým kodexem (2004), kde je řečeno: *„Sociální pracovníci mají povinnost učinit nezbytné kroky v profesionální i osobní péči o sebe na pracovišti i ve společnosti s cílem zajistit, aby byli schopni poskytovat odpovídající služby.“* Je tedy zřejmé, že určitá „snaha“ v péči o osobu sociálního pracovníka, a tedy i jeho pracovní výkonnost, tu je. Ale spíše než o právo se tu jedná o jakýsi „povel“, resp. povinnost.

Stěžejní roli v ochraně sociálního pracovníka by měla hrát fungující Profesní komora sociálních pracovníků, jako je tomu např. na Slovensku od roku 2015 (Slovenská komora SP a ASP, 2015), na kterou by se mohl sociální pracovník v případě řešení specifických situací obrátit. Profesní komora by měla nejen sdružovat sociální pracovníky, ale měla by též být garantem jejich titulu, profese a jejího růstu, chránit sociální pracovníky při konfliktu s klienty, zaměstnavateli či dalšími subjekty, spolupracovat na vytváření etických kodexů praxe, návrzích legislativy, chránit sociální pracovníky před vyhořením, udávat trendy dobré praxe a všeobecně chránit zájmy sociální práce a sociálních pracovníků (Poradní tým MPSV, 2015).

Podněty pro psychohygienu sociálního pracovníka

Již víme, že neúčinnějším nástrojem sociální práce je samotný sociální pracovník (Mátel, Roman, 2010c). *„Je velmi důležité, aby pomáhající rozvíjel své tělové vnímání, aby bydlel v těle jako ve svém domově. Ze dvou důvodů: protože tělo je důležitým nástrojem poznání a protože tělo je zdrojem energie“* (Kopřiva, 2013:94). Pokud je sociální pracovník pozorný ke svému tělu, ve smyslu vnímání jeho signálů, může tím velmi efektivně předcházet výše zmiňovaným potenciálním problémům souvisejícím se zdravím,

a to zejména duševním. Můžeme tedy společně s Mátelem konstatovat, že se tak chová zodpovědně nejen sám k sobě, ale i vůči svým klientům. Od zodpovědnosti sociálních pracovníků vůči sobě, jakožto i množství a kvality nástrojů a podpůrných subjektů, se totiž odvíjí nejen profesní růst sociálních pracovníků, ale snižuje se též riziko ohrožení klientů. Oprávněná podpora péče o duševní zdraví sociálních pracovníků je přímo úměrná prospěchu uživatelů služeb a zvyšuje kvalitu sociální práce (Mátel, 2010a). Práce na sobě samém je na sociálním pracovníkovi, jelikož prozatím neexistují adekvátní podpůrné zdroje „z vlastních řad“. Jedním z takových zdrojů je například již zmiňovaná profesní komora. Je důležité, aby sociální pracovník sám na sobě pracoval, tedy byl tzv. „v pohodě“, což je ovšem pouze v jeho rukou.

Míček (1984:9) uvádí, že psychohygienou, resp. „*duševní hygienou rozumíme systém vědecky propracovaných pravidel a rad sloužících k udržení, prohloubení nebo znovuzískání duševního zdraví, duševní rovnováhy*“. Dále se můžeme dočíst, že duševní hygiena je vědou zabývající se zachováváním duševního zdraví a prevencí rozvoje psychóz, neuróz nebo dalších mentálních poruch (Encyclopaedia Britannica, 2014). Evidentně je tedy mentální hygiena důležitým faktorem v prevenci duševních onemocnění, jimiž jsou významně ohroženy právě pomáhající profese. Pokud sociální pracovník nepraktikuje duševní hygienu, která může sloužit jako významná kompenzace pracovního stresu, zanedbávání péče o psychiku může postupně vést k četným problémům psychického původu, jako např. syndromu vyhoření, únavovému syndromu, syndromu pomocníka a mnohým jiným. Ty mohou velmi zásadně ovlivnit kvalitu vykonávané práce. Jak jsme se pokusili nastínit výše, v dokumentech pro praxi relevantních není potřebám sociálního pracovníka, včetně péče o jeho duševní zdraví, věnována dostatečná pozornost, což je ovšem předpokladem k tomu, aby sociální pracovník mohl efektivně pracovat a vyhnul se peripetiím v oblasti duševního zdraví. Péče o sebe sama ve smyslu psychohygieny je z našeho pohledu tedy zásadní. Jak uvádí Míček (1984), tento um spočívá v tom, že si člověk umí **efektivně rozvrhnout čas** (tj. umět oddělit profesní život od soukromého, být v životě ukotvený, nalézt aktivity, které jej „dobíjí“, neboť právě on je nástrojem pomoci a musí o sebe pečovat) a **redukovat nežádoucí návyky**. Dlužno však dodat, že velmi důležitým prvkem ochrany duševního zdraví je **asertivita** – důležité je, aby měl sociální pracovník patřičný **um vymezit si a obhájit své hranice** při práci s klientem i při spolupráci s kolegy na pracovišti. Do asertivního jednání můžeme zahrnout např. dovednost dát najevo své požadavky, nestydět se o ně říci, trvat na nich, **nebát se říci NE** (Kopřiva, 2013). Tím je výrazně redukován tlak, jenž je na sociálního pracovníka kladen tehdy, pokud je zvyklý se permanentně podržovat vnějším požadavkům a není schopen si „vymezit svůj prostor“.

Je tedy důležité, aby sociální pracovníci směřovali k nutnému předpokladu výkonu sociální práce – sebeaktualizaci, která je důležitým předpokladem k jejich osobnímu rozvoji. Díky ní se mohou nejen seberealizovat, dále rozvíjet a uvědomit si hodnotu sebe sama, ale také se naučit reflektovat své nedokonalosti, slabosti, zranitelnosti a porozumět jim. Pomocí tohoto „sebeponoření“ se sociálnímu pracovníkovi otevírá prostor k zevrubné sebereflexi (Kaczor, 2016).

V současné době se také můžeme v oblasti duševní hygieny, resp. zvládání stresu a zátěže setkávat s termínem **flow**, tj. stav, kdy „všechno plyne“. Mnohokrát se nám může stát, že jsme bezprostředně zaujati nějakou činností – typicky například čtením zajímavé knihy, a jsme natolik ponoření do jejího vykonávání, že doslova ztrácíme pojem o času. Základem je tedy jistá bdělá pozornost vůči tomu, co se děje tady a teď, resp. naplnění z právě vykonávané činnosti. V tomto smyslu tedy flow působí na naše mentální zdraví regeneračně a jeho pozitivní důsledky lze přenést též do profese sociální práce. Pokud sociální pracovník vykonává práci soustředěně, práce jej naplňuje a činí ji s láskou, může stav flow prožívat pravidelně, což zároveň působí jako protektivní faktor různých patologií v oblasti mentálního zdraví (Grün, 2014).

Neopomeneme ani další způsoby vypořádávání se s duševním i tělesným napětím, kdy se může sociální pracovník rozvíjet s pomocí profesionála – psychologa, psychoterapeuta, kouče (postmoderní označení pro specialistu, jenž člověka podporuje v různých oblastech osobního rozvoje) nebo pastoračního pracovníka zprostředkovávajícího duchovní rozhovor. Samozřejmostí by také měla být kvalitní,

a především pravidelná supervize na pracovišti, jakožto metoda reflexe vlastního profesionálního jednání sociálního pracovníka, prováděná nejlépe externím supervizorem (Kopřiva, 2013).

Závěr

Na začátku našeho textu jsme se zaměřili na významné proměny, jež se udály s příchodem postmoderní kultury a souvisejí s rostoucím individualismem na straně jedné a oslabením podpůrných mechanismů ve společnosti na straně druhé. Tyto změny se nevyhnuly ani sociální práci jakožto profesi, jež byla nucena na ně reagovat přizpůsobením se a patřičnou profesionalitou. V soudobé postmoderní společnosti se potýkáme s faktem, že „*v Evropě roste význam role sociálních pracovníků, která dnes čelí novým sociálním problémům a novým výzvám, jako např. výrazné změny v demografických a zaměstnaneckých strukturách, rostoucí nerovnosti mezi obyvateli, jež vyvolávají zvýšené požadavky veřejnosti na sociální práci*“ (Šveřepa, 2014). Na poli postmoderní společnosti je tedy „připravena půda“ pro příchod novodobého, spásného superhrdiny, kterým se stává z pohledu řady jedinců právě sociální pracovník (Géringová, 2011). Do cesty jsou mu však kladeny různé překážky, včetně nereálných očekávání klientů, potažmo společnosti, přetížení administrativní prací (v důsledku čehož má pak méně času na práci v terénu a jiné důležité pracovní aktivity) atd. Jeho síly ale nejsou neomezené. Stejně jako Supermanovou slabou stránkou byl kryptonit, též sociální pracovník má svou „Achillovu patu“. Tou může být právě plejáda požadavků na něj kladených, které by optikou soudobé společnosti měl zvládat. Je třeba připomenout, že de facto on sám, respektive komunita sociálních pracovníků, si to tak v relevantních dokumentech nastavili. Otázkou je, zda takové břímě v budoucnu ustojí.

V textu jsme dále komentovali problematiku nedostatečného vymezení požadavků kladených na klienta v rámci vztahu se sociálním pracovníkem, vedle požadavků kladených na sociálního pracovníka prostřednictvím dokumentů relevantních pro praxi. „*Na pracovníky je možné klást požadavky, ty by se měly zakládat na respektu vůči nim a na přání zohlednit jejich potřeby*“ (Maroon, 2012:106). Zmiňovali jsme též pojem lidská důstojnost, která náleží sociálnímu pracovníkovi stejně tak, jako každé jiné bytosti, jež ovšem není v dokumentech dostatečně zdůrazněna. Se sociálním pracovníkem by tak mělo být jednáno právě s ohledem na tuto skutečnost a rovněž s jistou úctou k němu, jakožto odborníkovi, který má „v moci“ učinit krok v řešení jedincovy nežádoucí situace. Důležitost ctění lidské důstojnosti ve směru k sociálnímu pracovníkovi jsme demonstrovali s ohledem na fakt, že sociální pracovník, přestože má onu zmíněnou moc, může sám disponovat určitým viditelným hendikepem, který jej může v očích klienta diskriminovat. Dokumenty však s pojmem lidská důstojnost operují pouze ve prospěch klientů a nikoli sociálních pracovníků. V etickém kodexu SSP ČR jsme rovněž shledali nedostatek ohledu na práva sociálních pracovníků při vykonávání profese – tato „základní“ práva by měla v České republice zaštiťovat v současnosti stále chybějící Profesní komora sociálních pracovníků. Mezi její důležitá poslání by měla patřit, mj., všeobecná ochrana zájmů sociálních pracovníků a sociální práce, záštita identity profese, zastání se sociálních pracovníků v problémových situacích, ke kterým může patřit např. konflikt s klientem, zaměstnavatelem atp., spolupráce na vytváření etických kodexů (jakožto ochrana práv druhé strany – tj. klientů), ochrana sociálních pracovníků před vyhořením (Poradní tým MPSV, 2015).

V jistém slova smyslu jsme tu definovali sociálního pracovníka jako archetyp postmoderního superhrdiny, který, jak jsme ukázali v uvedených definicích sociálního pracovníka, by měl oplývat širokým spektrem kompetencí a schopností, z nichž mnohé jsou „osobnostním darem“. Mise superhrdiny je charakteristická tím, že je hrdinou pro utlačované, je k dispozici těm, kdo ho potřebují – tzn. je zde pro lidi. To však neznamená, že sociální pracovník musí žít v „superhrdinském převleku“ čtyřicet hodin denně. Sociální pracovník by si v rámci práce měl být vědom vlastní kompetence, která působí na jeho sebehodnocení a jeho profesní sebevědomí (Maroon, 2012). K tomu neodlučitelně patří potřeba ukotvení v osobním životě a oddělení práce od soukromí, tedy „nenosit si kancelář do obývacího pokoje“. Nastínilí jsme též důležitost péče o duševní zdraví sociálního

pracovníka. Duševní hygiena je totiž důležitá z hlediska prevence různých duševních onemocnění na straně jedné, na straně druhé přispívá významně k tomu, aby byl sociální pracovník více v kontaktu se svým tělem, byl k němu pozorný, naslouchal jeho signálům a tím dosáhl zvýšení kvality života osobního i profesního. Nutno zmínit, že prospěšná může být též návštěva psychologa, psychoterapeuta, pastoračního pracovníka či kouče, jež může velkou měrou přispět ke zvýšení duševní pohody a ulevit od zátěže.

Použité zdroje

- ARMSTRONG, M. 2009. *Odměňování pracovníků*. Praha: Grada.
- ASVSP. 2014. *Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP* [online]. Brno: ASVSP. [10. 7. 2016]. Dostupné z: http://www.asvsp.org/soubory/standard/Standard_2014.doc
- BALÁŽ, R. 2015. Profesní komora: otázky, které jítí spory. *Sociální práce / Sociálna práca* [online]. [10. 7. 2016]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=708>
- BANKS, S. 2001. *Ethics and Values in Social Work*. New York: Palgrave.
- BARÁKOVÁ, M. 2016. Lidský vztah jako součást profese sociální práce. Diplomová práce. České Budějovice: TF JU.
- BARTKO, D. 1980. *Moderní psychohygiena*. Praha: Panorama.
- BECK, U. 2011. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- BEDNÁŘ, M. 2013. Kvalita sociální práce. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 518–520.
- BLAŽEK, L. 2014. *Management: Organizování, rozhodování, ovlivňování*. Praha: Grada.
- COOGAN, P. 2006. *Superhero: The Secret Origin of a Genre*. Austin: Monkeybrain.
- ELICHOVÁ, M., FLIDROVÁ, M., JILEČKOVÁ, A. 2015. Burn Out Syndrom in Social Workers in the Czech Republic. *Journal Teknologi*, 1, 5.
- ELICHOVÁ, M., URBÁNEK, L. 2016. Důsledky postmoderny ve výkonu sociální práce. In: ELICHOVÁ, M. a kol. *Sociální práce v ČR*. Praha: Grada (v tisku).
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. 2015. *Mental Hygiene* [online]. Encyclopædia Britannica (UK) Ltd. [10. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/mental-hygiene>
- FUKUYAMA, F. 2006. *Velký rozvrat: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia.
- GÉRINGOVÁ, J. 2011. *Pomáhající profese: tvořivé zacházení s odvrácenou stranou*. Praha: Triton.
- GRÜN, A. 2014. *Vyhoření: Jak rozprout vlastní energii*. Praha: Portál.
- GUNARATANA, H. 2012. *Jednoduchá meditace pro každého: Cesta k buddhistickým mnichům*. Praha: Grada.
- HARRISON, E. 2011. *Rychlé meditace pro zklidnění těla a mysli: Jak meditovat kdykoliv a kdekoliv*. Praha: Grada.
- HONZÁK, R. 2013. *Jak žít a vyhnout se syndromu vyhoření*. Praha: Vyšehrad.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–71.
- JANKOVSKÝ, J. 2007. Proměny povolání sociálního pracovníka. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 42–44.
- KACZOR, M. 2016. Psychohygiena sociálního pracovníka. Diplomová práce. České Budějovice: TF JU.
- MORAVCOVÁ, B. 2013. *Antika a komiks*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií. Vedoucí práce Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.
- KELLER, J. 2011. *Teorie modernizace*. Praha: SLON.
- KELNAROVÁ, J., MATĚJKOVÁ, E. 2014. *Psychologie: pro studenty zdravotnických oborů. 2. díl*. Praha: Grada.
- Kolektiv autorů. 2009. *Velká kniha učení, tréninku paměti a koncentrace*. Praha: Grada.

- KOPŘIVA, K. 2013. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- LANGMEIER, J., KREJČÍROVÁ, D. 2006. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- LIPOVETSKY, G. 2013. *Hypermoderní doba: Od požitku k úzkosti*. Praha: Prostor.
- MAROON, I. 2012. *Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků: Teorie, praxe, kazuistiky*. Praha: Portál.
- MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociální práce*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety.
- MÁTEL, A. 2010a. Aktualizácia etického kódexu sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky – základný náčrt. In: MÁTEL, A., SCHAVEL, M., MÜHLPACHR, P., ROMAN, T. *Aplikovaná etika v sociálnej práci a ďalších pomáhajúcich profesiách. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 274–284.
- MÁTEL, A., ROMAN, T. 2010b. Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči sebe a defenzívna orientácia v sociálnej práci. In: MÁTEL, A., SCHAVEL, M., MÜHLPACHR, P., ROMAN, T. *Aplikovaná etika v sociálnej práci*. Brno: Institut mezioborových studií, 93–122.
- MÁTEL, A., ROMAN, T. 2010c. Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči sebe a defenzívna orientácia v sociálnej práci. In: SMUTEK, M., SEIBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z. *Rizika sociální práce: sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 1. až 2. října 2010*. Hradec Králové: Gaudeamus, 60–70.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- MÍČEK, L. 1984. *Duševní hygiena*. Praha: SPN.
- MORAVCOVÁ, B. 2013. *Antika a komiks* [online]. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií. Vedoucí práce Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D. [20. 10. 2015]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/382400/ff_b/antika_a_komiks.pdf
- MPSV. 2013. *Inovace požadavků na kvalitu sociálních služeb* [online]. Praha: MPSV. [20. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/15275/inovace.pdf>
- MPSV. 2006. *Standardy kvality sociálních služeb* [online]. Praha: MPSV. [20. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5963>
- NAKONEČNÝ, M. 2013. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář.
- NEČASOVÁ, M. 2004. Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy. *Sociální práce / Sociální práce*, 4(4), 31–34.
- PORADNÍ TÝM MPSV. 2015. *Profesní komora sociálních pracovníků* [online]. Praha: MPSV. [22. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=104747>
- ŘEZNÍČEK, I. 1994. *Metody sociální práce*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- SLOVENSKÁ KOMORA SP a ASP. 2015. *O nás* [online]. Bratislava: Slovenská komora SP a ASP. Dostupné z: <http://socialnapraca.sk/o-nas/o-nas-2/>
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006. *Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR* [online]. Praha: SSP ČR. [22. 10. 2015]. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2004. *Mezinárodní etický kodex* [online]. Praha: SSP ČR. [22. 10. 2015]. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/mezinarodni_eticky_kodex.pdf
- ŠRAJER, J. 2006. Lidská důstojnost v sociální práci. *Sociální práce / Sociální práce*, 6(2), 109–113.
- ŠVEŘEPA, M. 2014. Návrh zákona o sociálních pracovnících je z hlediska oboru nežádoucí [online]. *Sociální revue* [23. 10. 2015]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/navrh-zakona-o-socialnich-pracovnicich-je-z-hlediska-oboru-nezadouci>
- VALOVÁ, H., JANEBOVÁ, R. 2015. „Antiradikálnost“ českých sociálních služeb aneb jak organizace sociálních služeb řeší pokles finančních prostředků. *Sociální práce / Sociální práce*, 15(1), 5–23.
- ZAJACOVÁ, M. 2014. Profesionální sociální pracovník v současné společnosti. *Sociální práce / Sociální práce*, 14(3), 8–10.
- ZEMANOVÁ, V., DOLEJŠ, M. 2015. *Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého, FF.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Andrej Mátel: Etické kódexy sociálnej práce. Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce, 2016.

Začiatkom roka 2016 sa objavila na knižnom trhu ďalšia publikácia z oblasti etiky sociálnej práce z pera renomovaného slovenského autora v tejto oblasti Andreja Mátele. Andrej Mátel sa v priestore etiky sociálnej práce stal známym svojím dielom *Etika sociálnej práce* z roku 2010 (druhé rozšírené vydanie 2012), na ktoré nadväzovala *Aplikovaná etika v sociálnej práci* (2010) ako aj organizácia konferencií v oblasti etiky sociálnej práce na Slovensku. Považujem za nutné konštatovať, že dielo z roku 2010 je možné pokladať za prelomové v oblasti etiky sociálnej práce v slovenskom priestore, ktoré naštartovalo ďalšiu publikačnú činnosť v oblasti etiky sociálnej práce. Čo bol síce jej sekundárny efekt, ale nie zanedbateľný.

Andrej Mátel v oblasti etiky sociálnej práce kontinuálne pracuje niekoľko rokov. V súčasnosti nám svoju aktuálnu prácu predstavuje v podobe novej publikácie, ktorá už nie je len teoretickou monografiou. Ide o analýzu etických kódexov sociálnej práce, na ktorej autor dlhodobo pracuje už niekoľko rokov. Slovom autora etické kódexy sú témou monografie v užšom slova zmysle a v širšom zmysle slova je témou profesijná etika sociálnej práce.

Mátel v monografii tak predkladá vlastné zistenia analýzy, ktorú realizoval, čím posúva diskusiu etiky sociálnej práce k jej jadru, t. j. k hodnotám profesie ako aj jej etickým kódexom.

V úvodnej kapitole je čitateľ/čitateľka oboznámený/á s vnímaním etiky sociálnej práce ako tzv. integrálnej súčasti sociálnej práce, tak ako ju autor vníma. V tejto kapitole autor neponúka

len „klasický“ výklad vnímania prostredníctvom teoretických východísk a konceptov. Naopak už v tejto časti analyzuje aktuálny vývoj v sociálnej práci na Slovensku ako aj definovanie sociálnej práce, čo je veľmi vhodné a vzácné.

V texte sa čitateľ/čitateľka dozvie jednoznačne názor samotného autora, ktorý s ostatnými citovanými polemizuje, vyjadruje sa k ich názorom a teóriám a zaujíma k nim

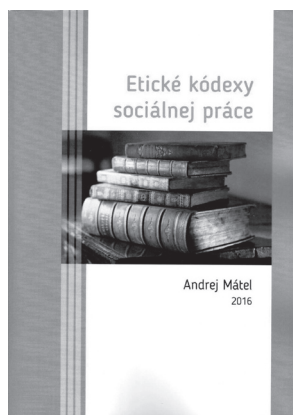
jasné a zrozumiteľné postoje. Takto formulované vyjadrenie môže čitateľa/čitateľku prekvapiť (nebýva veľmi v slovenskom a českom jazykovom priestore takýto štýl písania obvyklý). O to viac však odporúčam vnímať podstatu, čo Andrej Mátel vyjadreniami chce povedať. Myslím, že ide o jasnú prezentáciu názoru, postoja, čo aj z etického pohľadu považujem za nutné oceniť. Mátelovi sa podarilo takto prepojiť trans-

parentnosť a vedeckú diskusiu a môže byť inšpiráciou aj pre ostatných autorov a autorky pre vedenie diskusie v texte.

Druhá kapitola predstavuje samotné etické kódexy sociálnej práce/sociálnych pracovníkov/sociálnych pracovníčok. Táto kapitola je svojím obsahom veľmi hutná.

V úvode kapitoly je predstavený samotný koncept etických kódexov vychádzajúci z deontologickej etiky, ich výhody a limity ako aj samotná typológia. Nasleduje výpočet spracovaných analýz etických kódexov. Táto kapitola okrem výsledku analýz ponúka čitateľovi/čitateľke aj jasný prehľad témy etiky sociálnej práce v jednotlivých krajinách.

Môže byť tak inšpiráciou pre konfrontáciu

vlastnej hodnotovej línie čitateľa/čitateľky s etikou sociálnej práce ako celkom a jej vnímaniami v jednotlivých krajinách. Toto umožní rast človeka v oblasti hodnôt a ich poznania ako aj poznania vlastnej sociálnej práce. Zároveň kapitola poskytuje vynikajúci prehľad pre vzdelávateľov v oblasti etiky sociálnej práce.

Snáď jedinú pripomienku k tejto kapitole mám k pomenovaniu „*Národné kódexy sociálnej práce/sociálnych pracovníkov*“. Chápem, že ide o prácu s anglickým jazykovým prostredím, avšak v slovenskom kontexte pridržovania sa národa ako spoločenstva ľudí hlásiacich sa k rovnakej národnosti a nie k občianskemu spoločenstvu by som skôr preferoval pomenovanie Etické kódexy jednotlivých krajín alebo v jednotlivých krajinách (čo v podstate je aj autorom tak myslené).

Následná kapitola o hodnotách sociálnej práce realizovanú analýzu posúva ďalej a hlbšie do témy, v ktorej sú už identifikované tzv. kľúčové hodnoty sociálnej práce a podliehajú rozboru. Čitateľovi/čitateľke uvedená kapitola umožňuje hlbšie a širšie vnímanie konkrétnych hodnôt sociálnej práce. Osobne som najviac ocenil popis rozptylu vo vnímaní hodnoty ľudskej dôstojnosti, ľudských práv a hodnoty osoby v jednotlivých kódexoch, ktorej sa autor venuje ako prvej.

Ak môžeme nazvať niektoré kapitoly aplikačné, tak sú to kapitoly štyri až deväť, v ktorých Andrej Mátel aplikuje výsledky analýzy na oblasti etickej zodpovednosti, ako to väčšina kódexov aj sama robí.

Samostatnú časť v tomto tvorí kapitola jedenásť o etických aspektoch výskumu. Ako akademik sa autor nevyhol ani tejto téme, čo veľmi oceňujem. V súčasnosti sa kladie na etiku výskumu nesmierny dôraz (čo považujem za dobré) a spracovanie tejto časti etiky v publikáciách venujúcim sa etike veľa nie je.

Toto vnímam opäť ako prelomové úsilie autora Mátele, dostať diskurz etiky na miesta, kam patrí. Tým myslím nielen výskum, ale aj samotnú etiku sociálnej práce, ktorá mimo metodologických publikácií o výskume by sa tejto oblasti mala venovať, čo touto kapitolou aj robí.

Desiata kapitola je autorským textom Zuzany Mališkovej, ktorá sa v slovenskom priestore dlhodobo venuje téme etického rozhodovania

sociálnych pracovníkov/sociálnych pracovníčok. V tejto kapitole sumarizuje najnovšie poznatky z tejto oblasti v súvislosti aj s realizovanou analýzou etických kódexov a ponúka tému, ktorá v slovenských podmienkach (okrem autorkinej vlastnej monografie, ktorej recenzentom som mal tú česť byť) nie je spracovaná. Osobne vnímam prínos tejto kapitoly pre každého sociálneho pracovníka/každú sociálnu pracovníčku v tom, že im umožňuje sa zamyslieť nad vlastným rozhodovaním v oblasti etiky. A zároveň možnosť si priradiť toto rozhodovanie k niektorej typológii etického rozhodovania. Týmto má monografia aspiráciu nepriameho charakteru aj na ovplyvnenie samotného výkonu praxe sociálnej práce, čo je v podmienkach výskumných nesmierne cenné.

Vydanie monografie Etické kódexy sociálnej práce vítam nielen ako jej recenzent (ktorým som mal tú česť byť), ale aj ako čitateľ, vyštudovaný sociálny pracovník a vzdelávateľ v sociálnej práci.

Text monografie ponúka zamyslenie sa nad realitou prostredníctvom realizovanej analýzy v oblasti etiky sociálnej práce, ktorá vedie k zamysleniu sa nad vlastnými hodnotami človeka. Tie má možnosť čitateľ konfrontovať s hodnotami profesie v rôznych častiach sveta a s hodnotami vlastnými danej krajine.

Ako „čerešničku na torte“ ponúkam čitateľom navnadenie, že autor pripravil do tlače vydanie rozšírené o podrobnejšiu analýzu českého etického kódexu a rozpracovanie na české reálie. Toto vnímam aj vzhľadom na vlastné pôsobenie v Českej republike ako vítaný a výborný počin. Monografiu Andreja Mátele vrelo odporúčam nielen odborníkom z praxe, akademickej pôdy a študentom sociálnej práce, ale aj odborníkom z iných vedných disciplín, ktorým podľa môjho názoru pomôže sprostredkovať poznatky o sociálnej práci prostredníctvom jej hodnôt a aplikovanej etiky.

Peter Brnula,

*Katedra sociální práce,
FSE UJEP v Ústí nad Labem*

Michaela Skyba: Veda o sociálnej práci – vybrané kapitoly. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej uni- verzity v Prešove, 2016.

Ako autorka učebnice sama uvádza, „súčasná odborná spisba venuje problematike vedeckosti sociálnej práce stále menšiu pozornosť“. Pritom je však nevyhnutné zdôrazniť význam a opodstatnenie tohto trendu, opierajúc sa o slová autorky, vzhľadom k aktuálnejšej „potrebe upriamiť pozornosť na otázky jej ďalšieho rozvoja a budúceho smerovania“, keďže „diskurz a polemiky týkajúce sa tejto témy“ sú už vedeckou obcou považované za prekonané a brzdiace ďalší progres sociálnej práce.

Práve ukončenie uvedených polemík umožňuje vedcom v oblasti sociálnej práce v diskusii pokročiť od týchto kontextov k rozvoju aktuálnejších parciálnych a špecifických otázok. Niet teda pochyb o aktuálnosti volenej a spracovanej témy. Práve naopak – a to z viacerých dôvodov. Po prvé, v záujme zvyšovania kvality pregraduálnej prípravy v danej oblasti (kde budúce profesionálky a profesionáli nevyhnutne tieto kontexty potrebujú zvládnuť na požadovanej úrovni), po druhé, v súvislosti s pretrvávajúcimi pochybnosťami ohľadom vedeckosti sociálnej práce zo strany iných profesií (príp. aj laickej verejnosti) či vedných disciplín, a po tretie, v snahe o podporu a zvýšenie profesionálneho statusu sociálnej práce ako vedy i ako praktickej činnosti.

Vo všetkých uvedených kontextoch je, ako zároveň vyplýva aj zo slov autorky učebnice, jedným z kľúčových faktorov nevyhnutnosť podpory „sociálnej práce pri vyjednávaní svojej pozície a zvýšenia iniciatívy sociálnych pracovníčok a pracovníkov ako profesionálov presadzujúcich sociálnu zmenu, podporujúcich uplatňovanie

ľudských práv a najlepšieho záujmu klientov“, predpokladom čoho je aj kvalitná príprava inkorporujúca témy roly a prínosu sociálnej práce v rámci aktuálnych problémov, jej identity a poslania v postmodernej, resp. hypermodernej dobe.

Zvolená problematika je rozpracovaná v rámci Úvodu a 3 kapitol, na 129 stranách textu.

Cieľom publikácie je „objasniť základné atribúty sociálnej práce ako vedy, zorientovať študenta a študentku v problematike teórií o sociálnej práci i súčasných teórií sociálnej práce a rozšíriť poznatky týkajúce sa aktuálnych otázok vedeckého diskurzu v sociálnej práci, so zameraním sa na reflexiu súčasnosti a perspektívy sociálnej práce v našich podmienkach“. Ako vyplýva aj z názvu učebnice, autorka orientovala text na vybrané kapitoly. Vzhľadom

k rozsiahlosti problematiky nemala ambície komplexne rozpracovať túto oblasť v celej jej šírke i hĺbke, ale predložiť kompaktný text, ktorý by študentkám a študentom napomohol v orientácii v predmetných otázkach a v ukotvení poznatkov v jasných konceptuálnych rámcoch a zároveň by obsahom i spracovaním jednoznačne zrkadlil náročnosť vedy o sociálnej práci. Tento cieľ sa autorke rozhodne podarilo naplniť.

Jednotlivé kapitoly textu sú radené v logickej následnosti, zodpovedajúc základnej orientácii vedy. Úvodné pasáže kapitol popisujú nosné východiská nasledujúceho textu, záverečné časti parciálnych tematických oblastí obsahujú kontrolné otázky a námety do diskusií, reflektujúc

špecifiká a náročnosť univerzitnej pregraduálnej prípravy a podporujúc rozvoj kritického uvažovania a angažovanosti v danej problematike, ale i v širších konceptuálnych rámcoch. Závery kapitol tvoria zhrnutia rozpracovaných tém a zoznam literatúry – použiteľ aj odporúčanej k ďalšiemu štúdiu. Autorka bohato využíva aj príklady, zrozumiteľne ilustrujú rozpracované teoretické koncepty a umožňujú efektívnejšie porozumenie konkrétnym otázkam.

Prvá kapitola (*Aktuálne témy vedeckého diskurzu v sociálnej práci*) je zameraná na problematiku vedeckosti sociálnej práce, reflektujú historické kontexty vývoja v oblasti sociálnych vied i aktuálnu orientáciu diskurzu ohľadom predmetnej problematiky. Úvod kapitoly ponúka stručný historický exkurz vývoja sociálnych vied (opierajúc sa najmä o dielo Wallersteina z roku 1999) a diskusií o etablovaní vedy o sociálnej práci. Následne text postupne predstavuje základné atribúty sociálnej práce ako vedy. Odvíjajúc sa od predmetu sociálnej práce autorka špecifikuje *predmet výskumu sociálnej práce a vedecko-výskumnej činnosti*, pričom samostatnú pozornosť zameriava na kľúčové paradigmy výskumu v sociálnej práci (heuristická paradigma, logický empirizmus a relativizmus), ako ich vymedzili Heineman-Pieper et al. (2002). Následne autorka popisuje *vzťahy sociálnej práce s hraničnými a ostatnými vednými disciplínami a pomáhajúcimi profesiami* (osobitne sociálnou pedagogikou). V týchto súvislostiach autorka nezabúda upozorniť na multidimenzionalitu sociálnej práce, podmienenú najmä komplexnosťou a rôznorodosťou sociálnych problémov, prezentujúc sa aj v prienikoch s inými vednými disciplínami. Obsahom tretej podkapitoly je výklad vybraných pojmov (napr. humanita, solidarita, dôstojnosť, pomoc, moc, klient, resp. užívateľ služby, potreby a ich hodnotenie, životná situácia a sociálne fungovanie, sociálne vylúčenie a sociálne začleňovanie, sociálna intervencia a ďalšie), odkazujúc na *pojmový aparát* ako ďalší atribút sociálnej práce ako vedy. Štvrtá podkapitola je zameraná na *Metódy praktickej činnosti a vlastnú obsahovú štruktúru (teóriu) sociálnej práce*, poskytujúc stručný popis vývoja metód a teórií sociálnej práce vo vzájomnej interakcii s budovaním jej identity a jej profesionalizáciou. Pritom rozmanitosť a pestrosť v metódach

a teóriách sociálnej práce autorka vníma, v kontexte diferenciacie funkcií a úloh sociálnej práce ako profesie, ako jeden z argumentov v prospech variability potenciálnych možností interpretácie a riešenia klientovej životnej situácie a nadväzujúc na reflexívnu integráciu teórií sociálnej práce zdôrazňuje limitáciu rizík nekritickej aplikácie akejkoľvek z nich. V závere kapitoly autorka ponúka stručný popis vybraných klasifikácií teórií sociálnej práce.

Text druhej kapitoly (*Teória o sociálnej práci*) je zameraný na teórie o sociálnej práci upriamujúc pozornosť na povahu a ciele sociálnej práce ako spoločenskej inštitúcie. Autorka sa pritom opiera o dôsledky modernizačných procesov v dnešnej hypermodernej spoločnosti a aktuálne sociálne riziká v súvislosti s trendmi budúceho vývoja sociálnej práce. V týchto súvislostiach špecifickú pozornosť venuje najmä otázkam rôznorodosti chápania, identity a inštitucionalizácie sociálnej práce. Kvôli dotvoreniu obrazu o aktuálnych trendoch v sociálnej práci autorka popisuje aj vybrané aspekty niektorých zo súčasných teórií sociálnej práce.

V prvej podkapitole text ponúka stručný popis procesov modernizácie a industrializácie a ich vplyv na zmeny v spoločnosti, v sociálnych rizikách, problémoch ľudí, čo prirodzene viedlo k vzniku nových inštitúcií – podľa Chytila (2011) inštitúcií sekundárnej sociability. V danom období sa formovala a postupne začala profesionalizovať sociálna práca, ktorej ďalší vývoj bol v 20. storočí výrazne determinovaný mnohými významnými spoločenskými a demografickými posunmi. Tie postupne formovali, resp. modifikovali identitu a roly sociálnej práce, do sféry ktorej v 90. rokoch prenikla postmoderna. Tá zásadným spôsobom dopadá na aktuálny stav a ďalšie smerovanie sociálnej práce, tvoriac nové výzvy vyplývajúce z dôsledkov druhej vlny modernizácie, v nových spoločenských podmienkach, vyžadujúc formovanie novej roly i identity. Autorka sa pre ilustráciu týchto procesov odvoláva na a diskutuje najmä, ale nielen, názory Chytila (2011) a Navrátila (2005).

Druhá podkapitola, v súvislosti s meniacimi sa podmienkami a požiadavkami sociálnej praxe, zužuje pozornosť na vybrané otázky súčasnosti a budúcnosti sociálnej práce. Autorka približuje

„aktuálny diskurz o súčasnom vnímaní sociálnej práce“ vo vzťahu k otázkam jej identity a rôznorodosti a tiež problematiku jej inštitucionalizácie a perspektívam v jej ďalšom smerovaní, zdôrazňujúc najmä oblasť tzv. novej profesionalizácie a spoločenského uznania profesie. Pritom nezabúda upozorniť na variabilné názory autorov a autoriek vzhľadom k novým úlohám sociálnej práce v spoločnosti, identifikujúc však aj styčné body, najmä potrebu vymedzenia špecifik pomoci v kontexte sociálnej práce.

V tretej kapitole (*Vybrané teórie a prístupy sociálnej práce v súčasnosti*) autorka predstavuje vybrané aktuálne teórie a prístupy sociálnej práce, označované ako neskoro-moderné či postmoderné. Pre klasifikáciu teórií autorka ako kritérium zvolila chápanie reality a prístup k poznaniu. Konkrétne vybrala objektivistickú perspektívu a konštruktivistický diskurz, ako nosné platformy pre „rôzne spôsoby práce s klientmi a klientkami sociálnej práce, interpretácie ich životnej situácie a možnosti efektívnej pomoci“.

Objektivistické hľadisko autorka definuje ako prioritizujúce intervencie opierajúce sa o „vedecké dôkazy, objektivitu a technickú racionalitu“.

Z tejto skupiny pre podrobnejší popis vybrala evidence-based teóriu a teóriu nového manažerizmu, ktorým sa venuje v prvej podkapitole. V kontexte konštruktivistického chápania (niekedy aj teórie a prístupy ovplyvnené postmodernizmom) autorka špecifickú pozornosť venovala prístupu založenému na silných stránkach (v druhej podkapitole) a prístupu zameranému na riešenie (v tretej podkapitole).

Text vysokoškolskej učebnice reflektuje špecifickú študentov a študentiek, ktorým je text určený. Je prehľadný, vhodne štrukturovaný, s príkladmi na ilustráciu vybraných teoretických východísk, jazyk odborný, zároveň však vysoko zrozumiteľný. Autorka kvalitne, zrozumiteľne a relevantne popisala a vysvetlila parciálne otázky spracovanej problematiky, čím vytvorila priestor pre náležité uchopenie zvolenej problematiky v širších aj užších súvislostiach. Sumarizujúc možno publikáciu považovať za prínosné didaktické spracovanie problematiky a odporúčať ju študentom a vzdelávateľom v sociálnej práci, ale aj ďalších pomáhajúcich profesiách.

Denisa Šoltésová,

Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

Ediční plán

Rok 2016

6/2016 – Sociální práce a násilí na ženách

Rok 2017

1/2017 – ERIS Journal – Winter 2017

2/2017 – Uprchlíci a sociální práce

3/2017 – Sociální práce, zdraví a životní styl

4/2017 – ERIS Journal – Summer 2017

5/2017 – Terapie v sociální práci?

6/2017 – Sociální práce a neformální péče

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte prosím paní Olgu Cídlou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 5/2016:

O čem se mluví

Rozhovor

S Petrou Francovou z obecně prospěšné společnosti P3 - People, Planet, Profit o rozvoji sociálního podnikání v ČR.

Esej

Libor Novosád zvažuje různorodost podob sociálního podnikání.

Reflexe

Šárka Dořičáková z TESSEA – Tematické sítě pro rozvoj sociální ekonomiky reflektuje vztah sociální práce a sociální ekonomiky.

Inspirace pro praxi

Profil

Představujeme činnosti organizace P3 – People, Planet, Profit.

Reflexe

Pracovníci sdružení Tulipán se zamýšlí nad možnostmi a bariérami rozvoje sociálního podnikání z perspektivy jejich praxe.

Profil

Představujeme činnosti Tematické sítě pro rozvoj sociální ekonomiky.

Fakta, legislativa, dokumenty

Expertiza

Právník Ladislav Loebe reflektuje zákonné možnosti sociálního podnikání.

A další tři texty, na kterých se s autory domlouváme. Online publicistika bude postupně zveřejňována v průběhu října až prosince 2016.

Calls for Papers

3/2017 Sociální práce, zdraví a životní styl

Přijímáme texty do tematického čísla, jehož editorem je Libor Novosád.

- Akademické texty můžete posílat do 30. listopadu 2016.
- Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 11. května 2017.

4/2017 ERIS Journal – Summer 2017

We are already accepting papers from various areas of social work for the ERIS Journal – Summer 2017. The editor of this issue is Anita Gulczynska, University of Lodz, Poland.

- The deadline for obtaining papers from potential authors is March 10th, 2017.
- The publication date is August 2017.

5/2017 Terapie v sociální práci?

Přijímáme texty do tematického čísla, jehož editorkou je Beáta Balogová.

- Akademické texty můžete posílat do 4. března 2017.
- Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 7. srpna 2017

Call for Abstracts

Call for Abstracts

6/2017 Sociální práce a neformální péče

Libor Musil, editor čísla 6/2017, vyzývá potenciální autorky a autory k dodání rozšířených abstraktů textů plánovaných do čísla s tématem „Sociální práce a neformální péče“.

Využijte příležitost a získejte zpětnou vazbu editora čísla, která Vám pomůže koncipovat text tak, aby měl větší šance uspět v publikačním řízení našeho časopisu (publikační řízení sestává z 1. posouzení oborové přiměřenosti textu editorem čísla a 2. dvojího anonymního recenzního řízení).

Organizační informace:

- Rozšířené abstrakty textů v rozsahu max. 1 normostrany (1800 znaků včetně mezer) můžete posílat do 10. října 2016 administrátorce akademických statí na akademik@socialniprace.cz.
- Zpětnou vazbu editora čísla k abstraktům dostanete do 30. listopadu 2016.

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 6/2016

Sociální práce a násilí na ženách

Social Work and Violence Towards Women

Riešenie komplexných sociálnych problémov vyžaduje predovšetkým zmenu postoja občanov a spoločnosti ako celku. Od roku 1983 sú vďaka iniciatíve Európskej komisie zviditeľňované rôzne páľčivé spoločenské témy v rámci tzv. Európskych rokov. Cieľom iniciatívy je zapojiť európskych občanov do diskusie, zvýšiť ich informovanosť, povzbudiť ich záujem o zapojenie sa do riešenia a v konečnom dôsledku tak meniť ich postoje. Súčasne prostredníctvom Európskeho roku inštitúcie Európskej únie vyšielajú silný politický signál ku zmenám politiky a legislatívy na európskej úrovni a na úrovni jednotlivých členských štátov.

Rok 2016 bude Európskym rokom boja proti násiliu páchanému na ženách. Dáta o počte obetí domáceho násilia, sexuálneho násilia či násilia páchaného na ženách počas vojnových konfliktov sú alarmujúce. Svedčia o mimoriadnej závažnosti; každodennom porušovaní základných práv žien a vážnych dôsledkoch nielen pre samotné obeť, ale aj ich rodiny a celú spoločnosť. Ukazuje sa potreba účinnejších opatrení na úrovni Európskej únie i na úrovni členských štátov.

Sociálna práca v rámci naplňania svojho poslania má potenciál prispieť ku zmene, a to na úrovni zmien vo verejných politikách, legislatíve, či scitliviení a zvýšení participácie občanov vo vzťahu k problému násilia páchaného na ženách. Súčasne v každodennej praxi sociálnych služieb prispievajú sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci najmä ku zastaveniu násilia a ku riešeniu konkrétnych životných situácií dievčat a žien a ich rodín.

Zámerom čísla venovaného téme násilia páchaného na ženách je najmä priblížiť súčasný stav participácie sociálnej práce ako inštitúcie na prechádzaní a riešení tohto závažného sociálneho problému. V oboch republikách patrí daná problematika k dynamicky rozvíjajúcim sa

politickým agendám, s mimoriadne silnou angažovanosťou neziskových organizácií. Vzhľadom na poslanie časopisu je dôležité upriamiť pozornosť na postavenie a úlohy sociálnej práce napríklad v systéme služieb a inter- či multidisciplinárnych tímoch. Pre rozvoj odboru je dôležité aj poznanie aktuálneho stavu výskumu, napríklad sociálnych dôsledkov násilia páchaného na ženách a výskumu zameraného na kovanie sociálnych pracovníčok a pracovníkov a efektívnosť ich intervencií.

Číslo časopisu zameraného na sociálnu prácu v kontexte boja proti násiliu páchanému na ženách je príležitosťou na zviditeľnenie prínosu sociálnej práce, ale aj príležitosťou pre odbornú diskusiu o doterajších výsledkoch úsilia a budúcich stratégiách a prioritách.

*Doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, PhD.,
editorka čísla*

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zaslání příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvku odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyzooměn nejpozději do šesti měsíců od data obdržení statí.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovensky ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. Seznam citované literatury:** Autorů žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy:** Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech použijte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestranosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiat nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexovaný. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within six months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. Keywords** in English.
- IV. The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

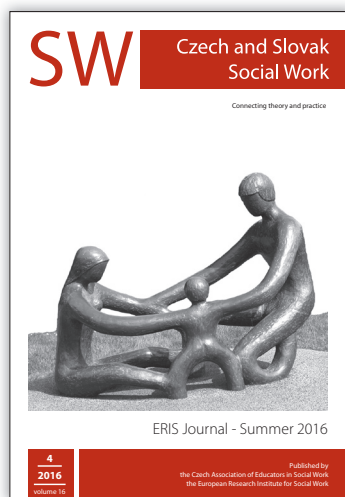
Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1) the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2) bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK „<http://www.socialniprace.cz>“.

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniproace.cz